

- 2** **Från redaktionen** Våld som postdisciplinärt forskningsfält
- 9** **Tema** I krigets skugga. Våld, antivåld och kön i fiktiva texter från svenskt 1940-tal
Kristin Järvestad
- 31** **Tema** Våld i trafiken. Om cyklisters utsatthet för kränkningar, hot och våld i massbilismens tidevarv
Dag Balkmar
- 55** **Tema** Att göra kön i kommunal politik. Lokala variationer av gender mainstreaming och kvinnofrid
Renée Andersson & Gun Hedlund
- 81** **Tema** Det våldsbevittnande barnets ontologi
Kjerstin Andersson & Åsa Källström Cater
- 105** **Tema** Uppbrottstrappan. En modell för intersektionellt socialt arbete med våldsutsatta kvinnor
Goldina Smirthwaite & Carin Holmberg
- 129** **Tema** När mord blir emblematiska. Våld mot kvinnor i turkisk och svensk media
Åsa Eldén
- 152** **Frispel** The place of women in war 1914-2014. Sarajevo, 7-8 juni, 2014
Sanela Bajramovic Jusufbegovic
- 155** **Recensioner**

vågstycke subst. ~t ~n • vågspel
våld subst. ~et 1 (otillbörlig)
användning av av fysisk styrka som
påtrycknings- eller
bestraffningsmedel mot ngn (jfr
aggressivitet): *våldsbrott; våldsman;*
gatuvald; gruppvald; motvald; ~et i
tunnelbanan; polisen drog med ~
undan några strejkvakter; hot om ~;
tillgripa ~ □ äv. försvagat: *bryta upp*
lådan med ~ □ äv. abstrakt: *psykiskt ~*
☆ *göra ~ på sig* el. *göra ~ på sina*
känslor behärska sig (med
svårighet) 2 i fraserna *ge sig ngt i ~*
helhjärtat ge sig in på ngt; ha ngn/
ngt i sitt ~ fullständigt behärska
ngn/ngt

våld|föra verb -förde -fört, pres. -för
• vanl. refl. och med prep. **på** utöva våld
mot och därigenom överträda el. kränka
ngt: *~ sig på lagarna; ~ sig på fattigt*
folks mänskliga rättigheter □ spec.
begå våldtäkt mot: *mannen -förde*
sig på sin före detta hustru

våldförande subst. ~t • det att utöva
våld □ spec. om en lindrigare form av
våldtäkt (numera ej officiell jur.
beteckning)

våldgäst|ja verb -ade -at • tilltvinga sig
mat och husrum hos ngn, vanl. en
privatperson □ äv. försvagat besöka utan
att vara bjuden

våldsam adj. ~t ~ma 1 som sker med
stor fysisk kraft och ofta orsakar skador
e.d.: *en ~ höststorm; flyguttuisningen*

våld
våldsrot|el subst. -el
inom polisen som
våldsbrott

våldsscena subst. ~er
med våldshandling
varnades för att bli
starka ~er

våldsverkar|e subst.
-na • våldsman

våld|ta äv. **våld|taga**
-tagen -tagna, pres.
• tilltvinga sig sam
genom våld vanl. o
kvinna: *krisjour för*

våldtäkt subst. ~en
ngn: *våldtäktsförs*
begå ~; grov ~

våle subst. -en -ar •
ankarboj

våll|a verb -ade -at •
skadlig utveckling e.d.
branden kan ha -a
rivningsarbetena; e
en olycka □ äv. med
berörs av handlingen
-ade henne nästan

vållande subst. ~t •
genom ngn handling
avsedd att få den upp
jur.): *brottet är ick*
dråp utan som ~ ti

vålm el. **volm** subst. ~
räfsats ihop till er

VÅLD SOM POSTDISCIPLINÄRT FORSKNINGSFÄLT

Våld är ett globalt, socialt, ekonomiskt och politiskt problem (WHO 2014a). Våld förstör, förgör, orsakar smärta och lidande, ödelägger liv, familjer och ekonomier (Krug et al 2002). World Health Organization (WHO) uppskattar att det globala våldets kostnader uppgår till 10 000 000 000 000 dollar (WHO 2014b). Det är tio biljoner, tiotusen miljarder. Det motsvarar 11 procent av den globala bruttonationalprodukten. Då ingår inte kostnader för våld mot kvinnor, vilket FN definierar som alla former av könsrelaterat våld som resulterar i fysisk, sexuell eller psykisk skada alternativt lidande för kvinnor, inklusive hot om sådana handlingar, tvång eller godtyckligt frihetsberövande, både i det offentliga och i det privata (FN 1995). Inte heller ingår indirekta kostnader såsom uteblivna arbetsinkomster för offer och förövare, emotionella och psykologiska kostnader, eller kostnader för återhämtning och rehabilitering. I Sverige uppskattas mäns våld mot kvinnor i nära relationer kosta tre miljarder kronor per år (Socialstyrelsen 2006). Då ingår inte kostnader för tandvård, läkemedel, barnens skador, smärta och lidande med mera. Inte heller ingår kostnader för psykiatrisk vård, till exempel för posttraumatiskt stressyndrom. Våld mot kvinnor definieras som ett folkhälsoproblem (WHO 2014a), en

kränkning av kvinnors mänskliga rättigheter (FN 1995) och en orsak till och konsekvens av ojämställdhet (FN 1995; Europaparlamentet 2011).

Könad analys

I många redogörelser för och studier av våld saknas kön som variabel, trots att köns- och genusrelationernas samhällsbetydelser är välbelagda. Denna avsaknad är systematisk och utgör inte enstaka avvikelser. Den könade analysen ryms inte inom klassisk samhällsteori (med Engels som ett av få undantag). Våldsanalysen är ofta könslös (här utgör Durkheims självmordsanalys ett undantag) och har fallit bort från kärnan i samhällsteorin, trots att både Marx och Weber uppmärksammade våldets betydelse. Analyser av våld har inte nödvändigtvis tjänat på att våldsforskningen fragmenterats i olika underdiscipliner (Malesevic 2010; se även Lundgren i Norrby 2012). Att analysera våld och våldets politik och praktik är av central betydelse för samhällsvetenskapen och samhället i stort. Samtidigt är våld, och kanske framförallt våld mot marginaliserade grupper, ett jämförelsevis outforskat om än växande fält. Detta gäller internationellt såväl som i den svenska vetenskapliga och politiska kontexten.

Den feministiska analysen har antagit

utmaningen och börjat ställa frågor om vad som händer när klassisk samhällsteori könas (Eduards 2002; Walby 2005; Sainsbury 2009) och undersöker integreringen av kön och våld i politik (Verloo 2005; Andersson och Hedlund, detta nummer). Renée Andersson och Gun Hedlund utgår från feministisk nyinstitutionalism och ifrågasätter jämställdhetsintegreringens institutionaliserande effekt på det kommunala arbetet för att motverka mäns våld mot kvinnor. Nästa steg för våldsforskningen är att anta utmaningen från feministisk forskning och låta kön utgöra kärnan i analysen. Vilka är egentligen konsekvenserna av en könad våldsanalys i förhållande till frågor om demokrati, ekonomisk utveckling, ekonomisk ojämlikhet och modernitet?

Disciplinär uppdelning och fragmenterat fält

Analysen av våldets olika former (fysiskt, ekonomiskt, psykologiskt, symboliskt) och praktiker (till exempel våldsbrott, krig, dödsstraff och terrorism) är utbredd över många discipliner, institutioner och fakulteter. Ett sätt att typologisera studier av våld är i indelningen inter-personellt våld/våldsbrott och inter-statligt våld/krig (Walby 2013). I en sådan typologi blir våldsstudiernas ämnesmässiga hemvist antingen kriminologi (den förra) eller statskunskap (den senare). Men våld studeras inom fler discipliner: juridik (Westerstrand och Eldén 2004; Burman 2013), litteraturvetenskap (se exempelvis Järvstad, detta nummer), statistik (Towers 2013), medicin (Heimer och Sandberg 2014), antropologi (Johnsdotter 2002), nationalekonomi (Panda och Agarwal 2005), folkhälsovetenskap (Sheffer Lindgren 2005) genusvetenskap (Hearn 1998; Edgren 2011; Balkmar, detta nummer) och biologi (Raine 2013), för att nämna några. Den disciplinära uppdelningen av våldsforskningen är delvis en styrka. Den har skapat en mångfald av frågeställningar, förklaringsansatser och vetenskapliga metodologier i syfte att förstå våldets orsaker, konsekvenser och dess meningsskapande processer. En svaghet i den disciplinära uppdelningen är att fältet förblir fragmenterat: våldsforskningen blir inte tvärvetenskaplig. Detta hindrar teoriutvecklingen och den ontologiska fördjupningen i förklaringsmodellerna (se intervju med Eva Lundgren i Norrby 2012). Empiriska och teoretiska studier av våld sker parallellt men inom skilda discipliner. De förblir obefruktade av varandras förståelser och resultat. Våld, i dess fysiska och symboliska manifestationer, låter sig emellertid inte begränsas av universitetens disciplinära gränser.

Ambitionen i det här numret av *Tidskrift för genusvetenskap* är att diskutera våld och könat våld utifrån ett gränsöverskridande och postdisciplinärt perspektiv. Våld är aldrig enkelt och kan inte förklaras med enkla samband eller korrelationer utan kräver att vi rör oss i riktning mot systematiska, komplexa och samtidigt koherenta analyser (Scheper-Hughes och Bourgois 2014).

Våldsforskning håller på att bli ett post-disciplinärt forskningsfält. Det behöver fortsätta att utvecklas som sådant för att möjliggöra förståelser och förklaringar av våld, och för att bidra till att våld i alla dess former upphör.

Utmanandet av sanningar

Analyserna av våld i det här numret utmanar ”våldets sanningar”, de inom kriminologi, psykologi och sociologi dominerande och etablerade förståelserna av våld. Artiklarna visar hur analysen av samhällseliga fenomen och våld inte bara berikas utan även förändras av feministiska intersektionella perspektiv. Andra sanningar framträder.

Artiklarna lyfter fram det strukturella, systematiska och samhällseliga våldet, snarare än att se det som en avart inom ”trasiga familjer” eller som ett individuellt psykologiskt problem. Våldet som normaliserad vardagspraktik framträder i Dag Balkmars analys av cyklisters vardag. Åsa Eldén visar i en undersökning av mord på kvinnor i Turkiet och Sverige hur motstånd mot normaliserat våld skapar nya ”vi” och ”dem”. Kjerstin Andersson och Åsa Cater Källström visar hur diskurser om barn som offer för våld i nära relationer bygger på moraliserande och politiserade föreställningar som normaliseras.

Där konventionell kriminologi förstår våldets offer som de rika, privilegierade och de dominerande, visar Kjerstin Andersson och Åsa Källström Cater på våldets offer som de redan marginaliserade och sårbara. Med en feministisk och intersektionell analys av våld visar sig våldet ändra riktning: från privilegierad mot marginaliserad, från

mäktig mot maktlös. Genom att köna analysen och genom att integrera fler ojämlikheter (etnicitet, funktionalitet eller sexuell orientering) kan antagandet att de missgynnade är mer våldsamma än de privilegierade ifrågasättas, så som Goldina Smirthwaite och Carin Holmberg gör i sin analys av våldsutsatta kvinnor. Den könade dikotomin mellan offer och förövare blir svårare att upprätthålla. Detta inte minst när offer och förövare byter plats, såsom sker i Kristin Järvstads analys av representationer av våld och antivåld i svensk beredskapsliteratur. Här är inte längre kvinnor konstruerade som offer för det manliga våldet utan vi får läsa om kvinnor som mördar – i fredens namn.

Konventionell sociologisk modernitetsteori påstår att staters modernitet bygger på deras monopol på legitimt användande av våld inom deras territorium (Weber 1978; Tilly 1999). Detta påstående utmanas när våld mot kvinnor och minoritetsgrupper synliggörs, då den könade och intersektionella analysen av våld visar att våld mot kvinnor och minoritetsgrupper inte är effektivt kriminaliserat av nutida stater. Ett exempel på det är så kallat hedersrelaterat våld. Den svenska regeringen meddelade så sent som i år att äktenskapstvång ska införas som brott i svensk lag. Inom EU är tvångsäktenskap kriminaliserat endast i sex länder.

Med det här numret vill vi lyfta kunskap om våld som går bortom traditionella disciplinräns. Artiklarna skapar en dialog kring våld mot kvinnor och dess politik som överskrider disciplinära gränser och vetenskapsteoretiska hemvister. Här

diskuteras våldets strukturella, politiska och offentliga karaktär. Vad som framträder som en gemensam förståelseram för artiklarna i detta temanummer är att våld utgör en samhällelig ojämlikhet (Hearn et al 2014) i paritet med kön, ras, etnicitet och andra maktdimensioner och ojämlikheter.

Magnus Åberg, Sofia Strid och Line Holth

Referenser

Burman, Monica (2013) "Genusperspektiv på straffrätt", Nordlöf, Kerstin. (red) *Argumentationer i Nordisk straffrätt*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Edgren, Monika (2011) "Berättelser om sexuellt våld i feministisk forskning" *Tidskrift för genusvetenskap* 32(4): 115-134.

Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.

Europaparlamentet (2011) *Ram för EU-politiken för att bekämpa våld mot kvinnor. Europaparlamentets resolution av den 5 april 2011 om prioriteringar och utkast till en ny ram för EU-politiken för att bekämpa våld mot kvinnor (2010/2209(INI))*. Bryssel: Europaparlamentet.

FN (1995) *Beijing Declaration and Platform for Action*. New York: Förenta nationerna. <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf> [1 oktober 2014].

Hearn, Jeff (1998) *The Violences of Men*. London: Sage.

Hearn Jeff, Strid, Sofia, Husu, Liisa, Verloo, Mieke (2014) "Interrogating Violence against Women and State Violence Policy through Gendered Intersectionalities and Intersectional Gender: Local, National and Transnational Contexts", paper presenterat på *ISA World Congress*, Yokohama 12-19 juli 2014.

Heimer, Gun och Sandberg, David (2008) *Våldsutsatta kvinnor. Samhällets ansvar*. Lund: Studentlitteratur.

Johnsdotter, Sara (2002) *Created by God: How Somalis in Swedish Exile Reassess the Practice of Female Circumcision*. Lund: Lunds universitet.

Krug, Etienne G., Dahlberg, Linda L., Mercy, James A., Zwi, Anthony B. och Lozano, Rafael (2002) *World Report on Violence and Health*. Geneve: World Health Organization. http://whqlibdoc.who.int/publications/2002/9241545615_eng.pdf?ua=1 [1 oktober 2014].

Malesevic, Sinis (2010) *The Sociology of War and Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Norrby, Anna (2012) "Forskningsfältet som sköts i sank", intervju med Eva Lundgren, Gun Heimer och Jenny Westerstrand. Nationella sekretariatet för genusforskning.

<http://www.genus.se/meromgenus/teman/teoribyggarna/forskningsfaltet-som-skots-i-sank/> [1 oktober 2014].

Panda, Pradeep och Agarwal, Bina (2005) "Marital Violence, Human Development and Women's Property Status in India", *World Development* 33(5): 823-850.

Raine, Adrian (2013) *The Anatomy of Violence. The Biological Roots of Crime*. New York: Pantheon Books.

Sainsbury, Diane (red) (2009) *Gendering Welfare States*. London: Sage.

Scheffer Lindgren, Maria (2009) "Från himlen rakt ner i helvetet". *Från uppbrott till rättsprocess vid mäns våld mot kvinnor i nära relationer*. Karlstads universitet: Institutionen för folkhälsovetenskap. Karlstads universitet.

Socialstyrelsen (2006) *Kostnader för våld mot kvinnor. En samhällsekonomisk analys*. Stockholm: Socialstyrelsen. <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2006/2006-131-34> [1 oktober 2014].

Tilly, Charles (1990) *Coercion, Capital and European States, A.D. 990-1990*. Oxford: Blackwell.

Towers, Jude (2013) *Economic Inequality and Intimate Partner Violence Against Women: An Analysis of the British Crime Survey 2008/09*. Lancaster: Lancaster University.

Verloo, Mieke (2005) "Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Critical Frame Analysis", *Greek Review of Social Research* 118: 11-35.

Walby, Sylvia (2005) "Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice", *Social Politics* 12(3): 321-43.

Walby, Sylvia (2013) "Violence and Society: Introduction to an Emerging Field of Sociology", *Current Sociology* 61(2): 95-111.

Weber, Max (1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

Westerstrand, Jenny och Eldén, Åsa (2004) "Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25(3): 35-56.

WHO (2014a) *Global Status Report on Violence Prevention*. Geneva: World Health Organization. http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/en/ [1 oktober 2014].

WHO (2014b) *The Economic Cost of Violence Containment. A Comprehensive Assessment of the Global Cost of Violence*. Institute for Economics and Peace Report 25. Geneva: World Health Organization.

www.visionofhumanity.org/sites/default/files/The%20Economic%20Cost%20of%20Violence%20Containment.pdf [15 september 2014].

... mot ngn (jfr
 våldsbrott; våldsmän;
 oppväld; motväld; ~et i
 ...; polisen drog med ~
 ... ågra strejkvakter; hot om ~;
 ... ~ □ äv. försvagat: bryta upp
 med ~ □ abstrakte: psykiskt ~
 ... ra ~ på sig el. göra ~ på sina
 ... slor behärska sig (med
 righet) 2 i fraserna ge sig ngt i ~
 ... hjärtat ge sig in på ngt; ha ngn/
 i sitt ~ fullständigt behärska
 /ngt
föra verb -förde -fört, pres. -för
 l. refl. och med prep. på utöva våld
 och därigenom överträda el. kränka
 sig på lagarna; ~ sig på fattigt
 ... änskliga rättigheter □ spec.
 våldtäkt mot: mannen -förde
 före detta hustru
 ... subst. ~t • det att utöva
 ... lindrigare form av
 ... ell jur.

inom
 våldsbrott
våldsscenen subst. -en
 med våldshandling
 varnades för att filmen
 starka ~er
våldsverkare subst. -(e)n =
 -na • våldsmän
våldta äv. våldtaga verb -tog -t
 -tagen -tagna, pres. -tar äv. -tag
 • tilltvinga sig samlag med (n
 genom våld vanl. om man med a
 kvinna: krisjour för -tagna kvin
våldtäkt subst. -en -er • det att
 ngn: våldtäktsförsök; våldtäkt
 begå ~; grov ~
vålle subst. -en -ar • en mindre
 ankarboj
vållja verb -ade -at • vara ors
 skadlig utveckling e.d. (jfr ors
 branden kan ha -ats av d
 rivningsarbetena; en s
 en olycka □ äv. med
 berörs av handling
 -ade henne
 vållan

IN THE SHADOW OF WAR

Violence, anti-violence and gender in 1940s Swedish fiction

KRISTIN JÄRVSTAD

Keywords

Anti-violence, femininity, fiction, gender, masculinity, nation, violence, 1940s Sweden

Abstract

This article explores the representation of (anti-)violence in relation to gender in four Swedish 1940s novels. The political climate of the period has been characterised as a time of preparedness and, as a consequence thereof, as carrying a nationalist political agenda. Both men and women were expected to contribute to the safeguarding of the nation, but their roles and abilities were divided. Men were expected to act as soldiers and to defend their homeland, their wives and their children. Women were seen primarily as mothering creatures who should increase the birth rate.

Official politics aside, what can be found in the contemporary literature? In Karin Juel's *Ekot av ett skott* (1945) and Marika Stiernstedt's *Attentat i Paris* (1942) the female protagonists, one of whom is a mother, commit murder as a statement against National Socialism and with the ultimate goal to achieve peace. In Dagmar Edqvist's *Hjärtat söker nödhamn* (1942) and Cajs Alstermark's *Moder, se din son!* (1942) as well as in Juel's novel, the soldiers protest against the war; in Edqvist's and Alstermark's novels by deserting it. By placing these characters in different war scenes, the authors show the impossibility to distinguish between brother and enemy. Thereby they sharply criticise the "imagined community" (Anderson 1991), which the nation is founded on, as not worth killing for.

The analysed novels clearly deviate from the official politics of preparedness in their critique against both the war and the nation as a concept. In addition they show in various ways the constructions of both femininity and masculinity. In these narratives women use weapons for a good cause, whereas men argue for anti-violence.

Kvinnors våldsutövning betraktas ofta som en anomali, kvinnor konstrueras som offer och män som förövare. Kristin Järvstads analys av kvinnor som beredskapsförfattare visar på ett radikalt grepp i den svenska 1940-talslitteraturen: kvinnor som förövare, män som offer. Kvinnors våldshandlingar utmanar och destabiliserar både femininitet och maskulinitet. Gränser luckras upp och skrivs om i krigets könsskapande processer.

I KRIGETS SKUGGA

Våld, antivåld och kön i fiktiva texter från svenskt 1940-tal

KRISTIN JÄRVSTAD

Könsskapande i tider av krig och konflikt är ett ämne som väckt mycket uppmärksamhet i de senaste decenniernas feministiska och genusvetenskapliga forskning. Utgångspunkten för forskningen är att under dessa förhållanden accentueras polariseringen mellan könsens roller och egenskaper (Elshtain 1987; Enloe 1990; Eriksson Baaz och Stern 2013). Kvinnors reproduktiva förmåga och det nationella ansvar som denna förmåga anses innebära, understryks mer än annars: det handlar om att hålla nativiteten uppe. Männerna positioneras som försvarare av både nationen, kvinnorna och avkomman och förknippas därigenom självklart med utövning av våld. Men forskningen visar dessutom att det även sker uppluckringar av synen på kvinnors förmågor vid dessa tidpunkter. Under krigstid behövs kvinnor som arbetskraft inom de mest skilda områden, vilket gör att de tillskrivs kompetenser som de inte anses besitta i fredstid (Higonnet och Higonnet 1987; Enloe 1990; Overud 2005). Detta bidrar samtidigt till att synliggöra femininitet som en konstruktion. Maskulinitet framstår däremot som något icke förhandlingsbart: männens roller och positioner är fasta och deras maskulina kärna, aggressiviteten inte minst, framhävs mer än annars (Cockburn 2012; Eduards och Kronsell 2013). Den historiska och geografiska utgångspunkten för denna artikel, svenskt 1940-tal, blir ett exempel på hur männen självklart utgör stommen

i den nationella beredskapen, beredda att försvara Sveriges gränser mot inkräktare (Dahlberg 1983). Men även kvinnor deltar i bevakningen och får till och med bära vapen. Vid själva utövandet av våld går dock

Vid själva utövandet av våld går dock fortfarande en gräns: kvinnorna får endast använda sina vapen vid självförsvar.

fortfarande en gräns: kvinnorna får endast använda sina vapen vid självförsvar. Den aggressiva amasonen göre sig icke besvär (Sundevall 2011).

Hur uttrycktes då våld och motstånd mot våld i fiktiva texter från andra världskriget, i ett Sverige där beredskap inför krig var en del av vardagen (Dahlberg 1983; Lindal 2004)? Det rådde en intensiv nationalism under denna tid och en rad svenska författare skrev i en anda som skulle mana till nationell solidaritet och offervilja, med fosterlandets bästa för ögonen (Landgren 1975; Möller 2009). I denna beredskapslitteratur fanns samtidigt många gånger en kritik av den förda neutralitetspolitiken. Kända exempel på detta är Vilhelm Mobergs *Rid i natt!* (1941) och Eyvind Johnsons trilogi om Grupp Krilon (1941-1943). Till skillnad från dessa och andra manliga författare, har kvinnor som beredskapsförfattare inte varit föremål för forskningen. Därför kommer denna artikel att diskutera några tidigare utforskade texter från svenskt 1940-tal av kvinnliga författare, texter som behandlar våld och antivåld mot en bakgrund av krig och hotande konflikt.

Det övergripande syftet är att härigenom både fördjupa och bredda kunskapen om 1940-talets litteratur, främst genom att analysera frågan om kön i relation till våld, men också genom att se i vilken mån dessa texter skriver in sig i beredskapspolitiken där solidaritet mot nationen är det yttersta målet.

I internationell forskning har en rad studier gjorts på brittiska kvinnliga författares gestaltningar av andra världskriget. Dessa har inte tidigare varit erkända som krigsskildringar: "an entire front of the war is still buried" menar Phyllis Lassner (1998: 2). Forskare som Lassner (1998), Gill Plain (1996) och Jenny Hartley (1997) vidgar begreppet krigslitteratur genom att visa hur de kvinnliga författarnas responser på kriget innefattar allt från skildringar av blitzens London till dystopier om ett nazistiskt herrevälde. Även på svenskt håll finns en rad kvinnliga författare som i sina samtidsromaner visar på en bred utblick på kriget och de frågor detta väcker – så till exempel problematiseras svenskhet och svenskhetens innehåll med hjälp av krigsflyktingen som figur (Järvstad 2013).

Ur detta större material har jag valt ut de texter som fokuserar frågan om krig, kön och utövandet av våld i kombination: Karin Juels *Ekot av ett skott* (1945), Marika Stiernstedts *Attentat i Paris* (1942), Dagmar Edqvists *Hjärtat söker nödhavn* (1942) samt Cajs Alstermarks *Moder, se din son!* (1944). Min analys av dessa romaner är tematisk och med utgångspunkt i vissa karaktärer och deras handlingar, upplevelser och uttalanden/reflektioner diskuterar jag följande teman: våld och femininitet, våld

och maskulinitet, våld i nationens namn samt det totala våldet. Diskussionen fördjupas genom ett sekundärt material i form av recensioner av romanerna ifråga, både från dagspress och tidskrifter, som ger inblickar i hur samtiden såg på och resonerade kring dessa verk.

Metodologiskt har studien beröring med litteratursociologisk analys (Svedjedal 2002). De undersökta fiktiva texterna tillkommer i en social kontext och utgör på olika sätt en kommentar till samtiden. Här finns med andra ord en länk mellan samhälle och fiktion där jag betraktar texternas gestaltningar som tolkningar av och reaktioner på ett samtida fenomen, i detta fall andra världskriget – gestaltningar som jag i min tur tolkar. Den litteratur som tillkommer i krigstider och behandlar kriget i någon form får en ”uppenbart historisk dimension” för eftervärlden, menar Sofi Qvarnström (2009: 18) som undersöker svenska författares texter från första världskriget. Dessa texter blir ”en projektionsyta där samtidens idéer och ideologier kan prövas och gestaltas” (ibid), vilket kan överföras till den litteratur jag undersöker. Även om två av författarna, Juel och Alstermark, undviker att namnge miljö och/eller personer, är deras verk ändå tydligt relaterade till en samtidsproblematik där krig och våld står i fokus. Därför utgår jag också från att det finns ett samspel mellan fiktionstext och verklighet (Jonsson 1992; Qvarnström 2009) där texten dessutom blir en politisk kommentar i en ideologiskt spänningsfylld tid.

Material- och metodval härrör från litteraturvetenskapen, medan den teoretiska

inspirationen är tvärvetenskaplig. I analysen använder jag mig av en rad forskare från (idé)historisk, statsvetenskaplig och etnologisk forskning med fokus på kön. I likhet med dem är jag intresserad av att problematisera frågan om våld ur ett könsperspektiv (Lövkröna 2001; Svensson 2004), främst genom att utforska könade praktiker som skapas och befasts, men även undergrävs i tider av krig och konflikt (Enloe 1990; Cockburn 2012; Kronsell och Svedberg 2012). En särskild position får soldatenhjälten, som är en starkt normerande maskulinitet under andra världskriget, knuten till en nationalistisk retorik (Mosse 1990, 1996), vilket också blir en viktig ingång till min analys av det fiktiva materialet.

Genom att föra in klass och nation och relatera dessa till kön, strävar jag efter en nyanserad analys av framställningarna av våld och icke-våld i de fiktiva texterna. För uttolkningen av klass använder jag mig av Beverly Skeggs Bourdieu-inspirerade analys där olika former av kapital – ekonomiskt, socialt och kulturellt – spelar roll för det överordnade symboliska kapitalet. Ett starkt symboliskt kapital, som ofta kan knytas till medelklassen, innebär en rad fördelar för den person som besitter detta. De olika kapitalformerna knyts hos Skeggs (2000) till både kön och sexualitet. För att analysera nationen som begrepp och den roll detta spelar i mitt fiktiva material utgår jag från den forskning som relaterar nationen och dess ideologiska innehåll till kön, som till exempel Cynthia Enloe (1990), Nira Yuval-Davis (1997) samt Sita Ranchod-Nilsson och Mary Anne Tétreault (2000). Begreppet ”kroppspolitik”,

på engelska ”body politics”, blir här viktigt eftersom det belyser hur nationell tillhörighet formuleras olika beroende på kön (Eduards 2007).

Utgivningsförhållanden i svenskt 1940-tal

Som en ingång till analysen vill jag börja med att kort ta upp utgivningsförhållanden i svenskt 1940-tal samt presentera författarna och deras romaner. De romaner som undersöks i artikeln gavs ut vid olika tidpunkter under 1940-talet och skilda förutsättningar rådde. Dock kan konstateras att betingelserna för att publicera litteratur var vida bättre i Sverige än i de ockuperade länderna (Atack 1989; Dewulf 2010). För svensk litteratur handlade det mer om restriktioner i tryckfrihetsförordningen, framförallt till och med år 1942 – därefter mildrades dessa (Wiktorsson 2010). Här kan också jämföras med brittiska förhållanden där begreppet *den fria litteraturen* blev centralt, inte minst som en demokratisk princip i kontrast till nazismens hållning, men med en viktig reservation: förbudet att överföra information till fienden (Hartley 1997).

Möjligheten till överblick över kriget och dess utgång ökade i takt med att kriget gick mot sitt slut. Så kunde Juel skriva med utgångspunkt i ett avslutat krig eftersom hennes roman gavs ut i augusti 1945, medan Alstermark hade slutskedets sönderbombade städer som bakgrundsscenario i sitt verk från senhösten 1944. Stiernstedts och Edqvists romaner, däremot, publicerades i en tidigare fas, i oktober 1942, vid en tidpunkt när tryckfriheten fortfarande var krigskuren. Detta kommenterade Stiernstedt i *Vecko-Journalen* 1944:

Detta var ännu under Den Stora Mörkläggnings tid och jag ville inte ha boken [*Attentat i Paris*] konfiskerad. Jag har sedan förstått att dess måttfullhet bidrog till dess framgång och att den därmed övertygade mer än överord skulle gjort. Särskilt minns jag ett kapitel. Kapitlet var inte nödvändigt för romanens logik eller balans och det var mycket aggressivt. Det kostade på – men jag strök det (citerat efter Wiktorsson 2010: 119).

Detta blir samtidigt ett intressant exempel på hur en författare förhöll sig till den specifika beredskapskontexten och på hur hennes ”måttfullhet” ökade textens trovärdighet, vilket bekräftas i den positiva kritik som boken fick av en rad recensenter (Elgström 1942; J.L. (sign) 1942; Svensson 1942; Ehnmark 1943).

Romaner om våld och anitvåld

Stiernstedt var en välkänd författare i 1940-talets Sverige, omtalad för sina radikala och socialistiska åsikter, och hade dessutom ett vidsträckt europeiskt kontaktnät (Fahlgren 1998). Under första världskriget var Stiernstedt krigskorrespondent i

Frankrike, ett uppdrag hon åtog sig även under andra världskrigets inledningsskede. När *Attentat i Paris* utkom såg flera recensenter denna roman som författarens främsta verk. Handlingen har också ett spännande upplägg: ett mord på en tysk officer äger rum vid en tunnelbaneuppgång i Paris och förövaren kommer undan. Läsaren får snabbt kunskap om vem mördaren är – pacifisten och anarkisten Hilde Dubois – medan ockupationsmakten förgäves jagar henne. En rad karaktärer dras in i efterverkningarna av mordet och på slutet tar mördaren sitt liv på grund av sitt dåd. Boken blev både en teateruppsättning på Dramaten, under rubriken *Attentatet*, och en film med den försiktiga titeln *Den osynliga muren* (Olsson 1979; Martinsson 2000). Förutom att detta visar på de olika graderna av yttrandefrihet inom olika medier, ger det en förståelse för denna romans genomslagskraft.

Juel, som publicerat flera litterära verk tidigare (debut 1933 med *Prostens dotter*) och dessutom hade ett etablerat namn som vissångare, inte minst i radio, valde att använda pseudonymen Katherine van Goeben när *Ekot av ett skott* gavs ut. Detta kan med stor säkerhet tolkas så att det handlade om försiktighet på grund av det laddade innehållet, trots att tryckfriheten inte längre påverkades av kriget. Juel anonymiserade även skildringen som sådan genom att aldrig namnge miljön eller personerna. Detta får två effekter: det sker en neutralisering som kunde vara önskvärd i tidens kontext och ett förallmänligande av romanens innehåll. Även i denna roman kretsar handlingen kring ett mord: en moder dödar sin vuxne

son på grund av att han kommit i händerna på en förkastlig ideologi. Juel skrev aldrig ut ideologins namn, men var tillräckligt tydlig, särskilt i dåtidens sammanhang, för att denna skulle förstås som nazismen. En rad dialoger mellan mördaren, kallad Kvinnan, och andra, oftast sympatiserande, karaktärer utspinner sig. På slutsidan avrättas Kvinnan på grund av sitt dåd.

Edqvist var liksom de två föregående författarna känd i sin samtid. Från debuten 1932 med *Kamrathustru* och framåt fokuserade Edqvist gärna samlevnadsproblem. Edqvist väjde inte heller för mer komplicerad problematik som i *Fallet Ingegerd Bremssen* (1935), som handlar om en kvinna som utsätts för våldtäkt. Båda dessa 30-talsromaner filmatiserades under 1940-talets första år. I Edqvists *Hjärtat söker nödhamn* rör huvudhandlingen ett par i äktenskaplig kris, men här kommer endast karaktären Jasja och dennes erfarenheter från kriget att diskuteras. Frågan om våld och ickevåld finns även behandlad hos Edqvist i *Osynliga stängsel* från 1944. Också denna roman utspelar sig i beredskapstid, vilket komplicerar relationen mellan en ung läkare, tillika pacifist, och hennes älskade som är yrkesmilitär.

Alstermark var till skillnad från de övriga författarna debutant och romanen *Moder, se din son!* blev också hennes enda längre verk. Ämnet för romanen är kriget i ett namnlöst land där huvudpersonen, som befinner sig i strid, tar en död medsoldats identitet för att kunna utnyttja dennes permission. Väl utanför krigsskådeplatsen, tillbaka i sin hemstad, erfar huvudpersonen Alfred hur kriget även drabbar civila. Slutet

är ovisst: läsaren vet inte om Alfred kommer att tvingas ut i kriget på nytt eller ej.

Innan jag påbörjar analysen vill jag poängtera att det tematiska upplägget följer romanernas innehåll. Juels och Stiernstedts romaner, som förenas av att en kvinna mördar i pacifismens namn, kommer att behandlas i två avsnitt, dels ett om den feminina våldshandlingen och dess utövare, dels ett om denna handlings ideologiska grund och motivering. Därefter analyseras det maskulina (anti)våldet och våldet i nationens namn, med utgångspunkt i Edqvists, Alstermarks och Juels romaner. Avslutningsvis diskuteras det totala våldet, som skildras hos Alstermark.

Den feminina våldshandlingen och dess utövare

Som framgått finns en frapperande likhet mellan Juels och Stiernstedts romaner: en kvinna mördar en man på grund av sin pacifistiska övertygelse. I båda verken finns också en hotande krigisk fond: hos Stiernstedt tyskarnas ockupation av Paris, hos Juel tydliga förberedelser för ett överhängande krig. Kvinnornas våldshandlingar förenas dessutom av att de planläggs och utförs av en enskild person, utanför själva krigsskådeplatsen. Därför skiljer de sig också från soldatens våldshandling som utförs som ett led i ett kollektivt, nationellt agerande som premierar dödande. Men mellan de fiktiva morden finns även väsentliga olikheter. Hos Juel utförs mordet i intimsfären och på en närstående, hos Stiernstedt äger det rum i offentligheten och dikteras av att offret *skall* vara okänt – med två viktiga reservationer: det måste vara en

man i tysk uniform där både uniform och kön utgör den ideologiska vägledningen. Dådet är tänkt att spegla krigets mekanismer: ”Inte heller kriget väljer” påpekar mördaren (s. 213).

Eftersom kvinnors våldsutövning ofta betraktas som en avvikelse eller anomali – kvinnor är offer för mäns våld, inte utövare av våld (Lövkrona 2001; Svensson 2004) – får mördarens kön ses som ett radikalt grepp, både hos Juel och Stiernstedt. När Birgitta Svensson lyfter fram kvinnor som begår våldsamma brott ser hon dessa våldshandlingar som ett led i en destabilisering av både femininitet och maskulinitet (Svensson 2004), vilket de fiktiva morden skulle kunna ses som en del av. Svensson menar i sitt resonemang att till exempel giftmord är en handling som går att skriva in i en förväntad femininitet som en förlängning av kvinnlig list och ett agerande i det fördolda. Den mer normbrytande handlingen blir den som inbegriper öppet fysiskt våld (Svensson 2004). De fiktiva morden är dock mer komplexa än så. Det handlar om våld som aggressiv handling, utförd med vapen, men offren är försvarslösa. Kvinnans son blir skjuten i sömnen, den tyske officeren i ryggen, vilket skulle kunna implicera kvinnlig förslagenhet, *inte* en ärlig kamp man mot man.

Jean Bethke Elshain (1987) menar, med utgångspunkt i ett västerländskt sammanhang, att kvinnor som griper till vapen eller utövar våld betraktas som okontrollerade och irrationella. Deras våldsutövning är därmed inte en del av det strukturerade våld som män är kapabla till. Därför kan kvinnor inte heller hållas fullt ansvariga för

sina handlingar. Dessa synpunkter kan ställas mot morderna hos Juel och Stiernstedt som båda skildras som överlagda. Hos Juel framhärdar också huvudpersonen i att hennes dåd är begånget när hon är vid sina sinnens fulla bruk för att hennes handling inte skall förminska. Under rättegången säger hon: "[J]ag visste mycket väl vad jag gjorde och jag vet det fortfarande. Jag handlade fullt överlagt" (s. 94f).

För Stiernstedts mördare, å andra sidan, ligger stämpeln irrationalitet nära till hands när mordet väl begåtts. Hilde Dubois framställs då som ostrukturerad och utan överblick över mordets konsekvenser. Om hon inte ger sig tillkänna kommer ockupationsmaktens repressalier leda till att en rad oskyldiga människor dör på grund av hennes handling. Men Hildes förvirring måste också knytas till Stiernstedts framställningssätt. Stiernstedt använder sig av psykologisk realism, vilket skapar en spänningsfylld och komplex figur. Mördaren hos Juel blir bäraren av en idé och på så vis en mer abstrakt figur. Hilde reflekterar över dådet:

Jag har gjort det, tänkte hon, jag, jag, Hilde Dubois! Och med ens kom en fassansfull ånger över henne. [...] Det var till den grad otäckt att tänka sig att det *inte* var en dröm, att man inte utstod det, det gjorde man inte, jag gör det inte! tänkte hon.

Hon skrek högt:

-Jag gör det inte, jag vill inte! (s. 275).

Den dåtida kritiken tog med emfas fasta på Hilde som en vilsen kvinnofigur. I recensionerna fick Hilde bland annat omdömet "halvt löjlig välgörenhets- och kvinnosakskvinna" som agerar "i ett anfall av idealistisk exaltation" (Svensson 1942: 720), "fjollig i sina manér" (L.N. (sign) 1942). I porträttet finns en dubbelhet som delvis kan förklara kritikernas syn. Mördaren är själv mån om att placera sig i en proper, bildad medelklassbakgrund inför sin åhörare, huvudpersonen Lisia, men via Lisia, en självförsörjande, stilsäker kvinna, får läsaren samtidigt bilden av Hilde som en lätt löjlig, men framförallt frökenaktig och oattraktiv figur. Denna fasad har recensenterna inte förmått se bakom: Hildes styrka i planerandet och genomförandet av mordet eller hennes reflektioner kring dådet efter sammanbrottet kommenteras ej.

Även hos Juel spelar medelklassstillhörigheten in, men här för att ge mördaren mandat för sin handling. Via en annan karaktär, Soldaten, möter läsaren Kvinnan och får se hur hennes uppenbarelse påverkar honom. Han hade föreställt sig Kvinnan som "[k]anske grövre ... mera vulgär ... mörk och inte så lång" (s. 75). Denna bild tangerar ett rasifierat språk och det är först när Soldaten ser och lyssnar till Kvinnan under rättegången som han får verklig respekt för hennes

handling. Här framställs hon som blond, bildad och (sexuellt) oförvitlig – ”en högst respektabel dam” (s. 91). Med hjälp av Beverly Skeggs uttolkning av Pierre Bourdieus kapitalbegrepp menar jag att det här går att läsa hur Kvinnans olika kapital sammanstrålar: det sociala kapitalet (i detta fall både ras och klass) och det kulturella kapitalet (i detta fall bildning) samverkar och ger huvudpersonen ett symboliskt kapital som legitimerar och begripliggör hennes våldsamma handling för Soldaten. I korthet: det skänker henne respektabilitet (Skeggs 2000).

Om jag nu jämför med Stiernstedts mördargestalt, som alltså *inte* får något symboliskt kapital via sin medelklassstillhörighet, blir det tydligt att klass måste kombineras med en otvetydig kvinnlighet för att den feminina våldshandlingen skall sanktioneras. När den ideologiska grunden diskuteras i avsnittet nedan kommer jag dock att visa att Hilde Dubois dåd legitimeras på andra sätt i romantexten.

Med pacifism som vapen

Våldsutövningen har samma ideologiska grund hos både Stiernstedt och Juel: pacifism. Detta ställer genast till problem: hur kan dödligt våld motiveras i pacifismens namn? Här kommer de olika motiveringsgrunderna att diskuteras – moderskap och moderlighet hos Juel respektive den utanförståendes roll hos Stiernstedt.

I Juels *Ekot av ett skott* möter vi alltså Kvinnan som skjuter sin son därför att hon inte vill se honom omvandlad till hängiven soldat. Här vill jag understryka att sonen är vuxen. Det handlar alltså inte om den klassiska kategori av barnamord där kvinnan

dödar ett spätt, utomäktenskapligt barn (Lövkrona 1999). Detta kommenteras även i romantexten: ”[B]arnamord är ju något helt annat” (s. 91). Frågan om modern som våldsutövare vill jag istället koppla till en (särarts)feministisk diskussion. Huvudpersonens handling förefaller tänkt att ge eko i samtiden – notera titeln *Ekot av ett skott* – och få mödrarna/kvinnorna att vakna. Romanen kan jämföras med den fredsappell som Elin Wägner publicerade några år tidigare – *Väckarklocka* från 1941. Den särartsfeminism som Wägner förde fram hävdar kvinnors och mäns inneboende olikhet, men även feminina egenskapers högre värde, något som spelar in i Juels roman.

Wägner blickar bakåt till matriarkala, flydda tider och ser kvinnornas enda möjlighet att återskapa ett modervälde i att på nytt vaska fram deras inneboende fredlighet, som förvanskats i patriarkalt grundade samhällen. Även i Juels text har kvinnor tvingats undertrycka sin moderliga kapacitet i ett samhälle med ett djupt ojämlikt fundament: det handlar om ”mannens värld” som skapat ”två kön i fiendskap” (s. 156). Det är detta samhällssystem som gör Kvinnans handling till en nödvändighet. Att mordet begås inom intimsfären visar samtidigt hur offentligt och privat är tätt förbundna.

Tanken att kvinnor/mödrar skall förenas för att förbättra samhället har länge varit bärande inom särartsfeminismen, komprimerat i begreppet samhällsmoderlighet som Ellen Key myntade i en skrift kring sekelskiftet 1900 (Key 1896). Denna moderlighet behöver inte vara biologiskt

grundad. På ytan förefaller dock Juel bygga på biologi, men detta är inte hela sanningen, något jag återkommer till i nästa avsnitt. Särartsfeminister har traditionellt tillskrivit kvinnor en pacifistisk läggning, kopplat till den modrande förmågan, men i 1940-talets Sverige hade de försvarsvilliga kvinnorna stort utrymme. Ett exempel är lottarörelsen som fick fler än 100 000 medlemmar under andra världskriget (Sundevall 2011). Mot denna bakgrund av nitiskt beredskapsengagemang från stora grupper kvinnor blir det intressant att tänka in en moder som mördar för att rädda sin son från att bli soldat och därmed mördare själv. Hos Juel omformuleras med andra ord begreppet samhällsmoderlighet på ett radikalt vis. Kvinnan agerar visserligen utifrån sitt moderskap för att samhället skall höjas till en högre, underförstått pacifistisk, nivå, men *våld*, inte kärlek, blir hennes medel för att nå ut med sitt budskap. Moderskapet blir en nödvändig förutsättning för dådet eftersom endast en moder kan förstå konflikten mellan mänsklighet (i fredens tjänst) och omänsklighet (i krigshetsens tjänst).

Men hur såg då Juels samtida bedömare på moderskapet som en väg till ett antivåldssamhälle? Kritiken varierade, men flera tyckte att romanens upplägg var alltför idémässigt för att riktigt gripa tag. Signaturen V.N. menade dessutom att ”det svär emot moderlighetens innersta och oförstörbara väsen” och var därför till och med beredd att ifrågasätta att det var en kvinna som var författare – så kunde alltså inte en kvinna skriva. V.N. avslutade: ”Man kan utan tvivel tänka sig våld

utrotat med våld, men psykologiska fakta kan man inte göra våld på” (V.N. (sign) 1945). Här blir våld något som utövas av män, möjligen av kvinnor, men definitivt

I 1940-talets Sverige hade de försvarsvilliga kvinnorna stort utrymme.

aldrig av mödrar. Signaturen E.B. hävdade dock motsatsen: ”Rent psykologiskt kan man visst gå med på att moderns gärning är tänkbar som ett uttryck för ett modershjärtas revolt” (E.B. (sign) 1945). Författaren Anna Lenah Elgström, i sin tur, välkomnade Juels röst i ”den stora kvinnotystnaden”: här visade Elgström tydligt vad hon efterlyste från kvinnliga författare. Elgström, som själv skrev pacifistiska noveller redan under första världskriget, noveller där just mödrarna utgörs hoppet, höll dock inte med Juel i hennes lösning utan förordade ”ett världssabotage mot kriget [men] inte genom att t a liv utan genom att neka till att g e liv” (Elgström 1945). Även om synen på själva handlingen och dess ändamålsenlighet skiftar, förefaller kvinnan som moder vara en absolut auktoritet i kritikernas ögon.

Hur förklaras och motiveras då dådet hos Stiernstedt, där mördaren är både pacifist och anarkist? Det anarkistiska draget understöds av att Hilde representerar det neutrala Schweiz, som härigenom ger sig in i den väpnade konflikten. Repliken till det likaledes neutrala Sverige är tydlig: finns här samma moraliska kurage att göra avsteg från den officiella hållningen? Även

karaktärens namn bär på en symbolik, ett grepp som känns igen från Kvinnan hos Juel, som via sin beteckning får representera hela kvinnligheten. Hilde Dubois för- respektive efternamn härrör från två olika språkområden, det germanska och det romanska, vilket har betydelse för tolkningen av hennes agerande. Efternamnet implicerar främlingen, anarkisten, som kommer från skogen (franskans ”du bois”) och genomför en ’vild’ aktion. Förnamnet Hilde kommer från Hildir, namnet på en valkyria i den fornnordiska mytologin (Brylla 2004), vilket förlämnar dignitet åt Hildes dåd. I mytologin är valkyrian en mäktig gestalt som väljer vem som skall falla i strid, en roll som har likheter med den Hilde påtagit sig. ”Den som inte hatar, den som är ren och fri åt alla sidor, på *dens lott faller det att utföra gärningen*” säger Hilde (s. 232, min kursivering), ett uttalande som visar att hon skall betraktas som en utanförstående – en position som även legitimerar hennes handling. Att Hilde samtidigt är en brinnande ande understryks av att hon i texten kopplas till den bibliske ärkeängeln Mikael som kämpar mot Lucifer: ”Flickan Hilde, femton år, ... valde den stridbare Mikael” säger Hilde (s. 210). Härigenom blir bilden av den stundtals naiva Hilde komplett: denna gestalt får auktoritet som neutral part i en ideologisk konflikt men även via myten, både den fornnordiska och kristna.

Hos Stiernstedt blir också mördarens egen slutsats att mordet är nödvändigt eftersom ”de där” – tyskarna – inte ”brydde sig ... om lag eller hänsyn” (s. 290). Här sker en tydlig andrafiering av tyskarna som

grupp, vilket också ger (den våldsamma) pacifisten mer rätt än våldsförespråkarna. Förövaren drar slutsatsen: ”Jag hade rätt i att de måste bekämpas, jag gjorde rätt” (s. 290). Även hos Stiernstedt möter vi med andra ord en pacifism som bygger på en omdefiniering. Genom att använda våld tar denna kvinnofigur konsekvenserna av att kvinnornas fredsrörelse visat sig otillräcklig för att förändra världen.

Hanterandet av ansvarsfrågan kvarstår dock och också här förmedlar texterna samma syn. Stiernstedts Hilde får föra en djupt självkritisk diskussion om mordet som en möjlig ”terrorhandling” om hon inte ger sig tillkänna (s. 297), men förmår inte ange sig själv. Alltså får hon sona sin handling genom att begå självmord, medan Juels Kvinnan får sona sin genom att avrättas. Även om vägarna dit ser olika ut blir slutsatsen i både Juels och Stiernstedts romaner mördarens liv mot offrets: först då blir det dödliga våld som utövas av kvinnor i fredens och demokratins tjänst försvarbart fullt ut.

Det maskulina (anti)våldet

När jag nu går över till att diskutera våld förknippat med maskulinitet använder jag mig av olika mansgestalter, alla soldater, i Edqvists, Alstermarks respektive Juels romaner. Men först en kort utblick mot maskulinitetsforskningens diskussion av maskulinitet och våld.

När maskuliniteter i krig diskuteras, förknippas dessa ofta med både våldsutövning och militarism (Eriksson Baaz och Stern 2013; Eduards och Kronsell 2013; Hearn 2013). George Mosse argumenterar

för att delaktighet i krig blir tecknet på den riktige mannen i Europa efter första världskriget och karakteriserar detta som "male-manliness" (Mosse 1990). Soldaten är dock en dubbel karaktär menar Iris Marion Young. Vi har å ena sidan den gode soldaten som försvarar och står för det som kallas "den maskulina beskyddarlogiken", ett chevalereskt och osjälviskt beskydd gentemot kvinnor och barn, å andra sidan den aggressive inkräktaren, den som hotar både nationen och kvinnorna – det är först genom denna mansfigur som den gode soldaten får mening (Young 2009). Elshtain ser i sin tur krig som "the definite test of political manhood" (Elshtain 1987: 95). Det är som soldater män blir de ultimata medborgarna. Under andra världskriget hade inte kvinnor tillgång till denna position. Från svenskt håll började debatten kring militärtjänst för kvinnor föras först på 1960-talet (Sundevall 2011). Överhuvudtaget är militären då som nu en maskulin arena där kvinnor blir de problematiska och underordnade tillskotten, som gärna förknippas med fredsbevarande insatser (Eduards och Kronsell 2013).

För att övergå till de fiktiva framställningarna, med början i Juels *Ekot av ett skott*, får huvudpersonen i detta verk en manlig motsvarighet i Soldaten, som väcks av Kvinnans agerande. Soldaten rannsakar sig själv inför det krig som framstår som ett oåterkalleligt faktum i romanen och efterlyser männens protest: "[D]et är på tiden att vi söker oss ut ur den här förbannelsen" (s. 186). Eftersom de ändå kommer att dö har de inget att förlora genom att vägra strida.

Soldaten blir också Kvinnans idémässiga arvtagare då han lovar att föra hennes pacifistiska tankar vidare. Det ligger även en symbolisk markering i att den enda person i romanen som knyts till kriget på grund av sin benämning, är den som ger detta löfte. Denna gestalt blir den gode, beskyddande soldaten, med Youngs (2009) benämning, även om hans uppgift ligger utanför de gängse ramarna. I och med att Soldaten blir arvtagare till Kvinnan går Juel bortom sina särartsfeministiska tankegångar. Hon visar här att kampen för pacifism kan föras av båda könen.

I Edqvists *Hjärtat söker nödhavn* öppnar ytterligare en soldat upp för en uppluckring av de polariserade könsrollerna vid krig och konflikt. Jasja kommer som flykting till Sverige och blir på så sätt representant för de oroande personer som nu tar sig in över Sveriges gränser. På grund av sitt dubbla ursprung med en rysk moder och tysk fader befinner sig Jasja på två sidor i konflikten: uppväxt i Sovjet och därigenom sovjetisk medborgare strider Jasja mot tyskarna. Även om den dåtida kritiken av romanen var positiv reserverade sig till exempel Margit Abenius mot porträttet av Jasja. Abenius menade att här framfördes idén att "det tysk-baltiska godsägarblodet skulle vara särskilt värdefullt som arvs-massa" (Abenius 1942). Denna anmärkning visar på en skepsis mot karaktären Jasja som far till det barn som romanens huvudperson, svenskan Hellen, väntar. Det blir dessutom en direkt replik mot en alltför hög värdering av något som associeras med tyskhet. Som uttolkare idag, ser jag snarare Jasjas dubbla tillhörighet som

en möjlighet för författaren att peka på ett grundläggande problem: hur avgöra vem som är fienden och därmed vem våldet skall riktas mot? Detta synliggörs i en central scen:

[Jasja] kunde aldrig glömma den där ohyggliga rekognosceringsturen, stanken, gytjtjan, mörkret som skyddade, men kändes som ett stort svart hot. Och så plötsligt en skrämmande pojkröst som kom med sin halvhöga fråga: – Freund? – Det var så absurt, som om han och en annan pojke lekte indianer i mörkret. Man blev instinktivt vänligt sinnad mot den rösten, det hoppade ur honom ett *Ja* utan eftertanke, och allra minst någon tanke på svek. Den låga, lite hesa pojkrösten kom igen: – Gottseidank, jag blev så rädd att ... Men så kom ljusbomben och exploderade rakt över dem, rakt i deras nerver, och han såg på en halv meters håll en bajonett och bakom den en tysk uniform. Då kom det över honom ett raseri över att döden lånade vänskapens röst i mörkret och lurade en att känna som en människa när man måste göra det omänskliga – och han sköt.

Och om han inte hade gjort det?

Då hade han fått den tyska bajonetten i sig. Han såg redan pojken nervöst spänna armen till rörelsen.

Ville man leva, handlade man som han hade gjort. Men det kanske inte var nödvändigt att leva. Det kanske var värre att se pojkens ansikte när skottet tog än att själv ta emot en bajonett i bringan. Ibland avundades han de kamrater som inte kom tillbaka. Kanske hade någon av dem varit i samma belägenhet som han, men känt handen förlamas av den upproriska trötthet, som han kände nu – och låtit den andra skjuta först (s. 145f, punkter i originalet).

I citatet gestaltas dels våldets omänsklighet då det riktas mot någon som framställs som/framställer sig som vän, dels det omöjliga valet mellan att döda eller dödas där dödandet i efterhand framstår som det eventuellt värre alternativet, med tanke på offrets ansiktsuttryck. Så även om valet blir att utöva våld från Jasjas sida, säger textstycket i sin helhet med Jasjas efterföljande reflektion nej till våld. I denna scen blir det också uppenbart att det hela kunde varit en lek mellan pojkar. Fienden blir den andra ”pojken” som talar med ”pojkröst”. Absurditeten i kriget understryks genom denna gestalts ringa ålder. Dessutom blir det tveksamt om detta kan kallas ett ”riktigt” krig; ett sådant handlar om en kamp mellan *män*. Först på så vis kan det som Mosse (1990) benämner ”male-manliness” uppnås.

I Alstermarks *Moder, se din son!* vittnar huvudpersonen Alfred, deserterad soldat, om något liknande. Här speglar Alfreds sammanfattning det som framställs i scenisk form hos Edqvist:

Det talades så mycket om hämnd ute vid fronten.

Men han hade aldrig kunnat känna hat mot en fiende, som inte givit honom något att hata för.

Det predikades hat för dem. I långa svassande fraser och eldande tal skulle deras hatkänslor uppmanas, så att de hatade blint. För de stred så mycket bättre då (s. 137).

Liksom hos Edqvist demonteras bilden av Fienden av den som utgör själva 'urgestalten' i kriget, det vill säga en soldat. Som menig, längst ner i hierarkin genomskådar Alfred krigsherreretoriken, vilket också skänker skildringen ett klassperspektiv: tankeförmåga är inget överheten tar med i beräkningen med sina "eldande tal". Det enda hat som Alfred känner är hat mot kriget, men även detta försvinner i takt med att den mentala hälsan undergrävs: "Jag hatade kriget förut, nu dog jag av det" (s. 76). Därför blir deserterandet en nödvändighet: "Annars hade jag bara hoppat fram i kulregnet en dag för att ta livet av mig, för jag hade blivit galen" (s. 231). Huvudpersonen är väl medveten om att han aldrig kommer att bli en "god soldat" (s. 76), som det står i texten. Hos Alstermark upplöses allt det som den "önskvärda" militära maskuliniteten förutsätts bygga på, nämligen "våld, ordning, lydnad och dominans" (Eriksson Baaz och Stern 2013: 119).

Våldet i nationens namn

Både hos Alstermark, Edqvist och Juel lyfts med andra ord den våldsamma soldatmentaliteten fram som en konstruktion. Vilken syn på det kollektiva våldet i krigets gestalt förmedlas då i romanerna? Jag citerar Kvinnans tankar hos Juel:

Krig har alltid funnits ... därför måste det alltid finnas! [...] Rör inte vid kriget! [...] Det är nyttigt med ett och annat krig då och då, när välståndet har stigit så onaturligt, att människor har en daglig bit bröd att mätta sig med ... eller när de inte har det! Då behöver de något annat att tänka på ... någonting som upptar tankarna, så att inte magens gnyende märks så pinsamt ... då skall de tänka på fosterlandet ... på dess ärorika historia ... på dess framtid ... på dess expansion ...

Fosterlandet är hotat! Fosterlandet väntar att du skall offra liv och blod! Fosterlandet kräver! [...] Har vi ingen fiende skapar vi en! (s. 67f, punkter i originalet)

Huvudpersonen får här genomlys argumenten för krig, som visar sig inta en specialställning: krig har alltid funnits och är därför ett naturligt fenomen, som det inte finns någon anledning att förändra, oavsett krigets negativa följder för mänskligheten. Citatet visar också hur behändigt krigs- och försvarsvänliga resonemang kan

omformuleras – hur ömsom överflöd, ömsom svält kan bygga argument för krig. Tankarna om fosterlandet som grund för det kollektiva våldet och den kollektiva samlingen vidareutvecklas av huvudpersonen i rättsalen när hon talar om sin son:

Fosterlandet hade fått honom [sonen] i sitt järngrepp och dränkte det mänskliga ... det allmänmänskliga hos honom. [...] [M]an talade med förakt om andra nationer som inte hade rätt att existera ... att all tanke på evig fred och allt arbete i den riktningen var amsagor ... ett löjligt pussel för sysslösa fruntimmer (s. 82f, punkter i originalet).

I detta textstycke blir fosterlandet något som förtär istället för att nära sina medborgare, materiellt och andligt. Den förstörande ideologi som skapas med hjälp av den nationalistiska retoriken är lätt att läsa som nazismen. Karaktären Patrioten i Juels roman får ytterligare understryka detta: ”Det har pysslats så mycket med individen på senare år – det känns som att stiga ner i ett svalt bad detta att med hela sin själ få koncentrera sig på nationen” (s. 214). I Juels formulering bygger den maskulina krigshetsen på talet om den hårdföra nationen, som inte erkänner något annat fosterland och som också kräver att individen underordnar sig det kollektiva projektet. Tanken om individen som ointressant kan direkt knytas till det fascistiska mansidealet som bygger på absolut lydnad mot nationen och dess krigiska och rasistiska projekt (Mosse 1996).

Den kritiska syn på det våldsförhållande fosterlandet som Juels text ger uttryck för är även intressant att koppla till begreppet kroppspolitik. I nationsbygget ses visserligen mannen som den självklara medborgaren, som kan fördöma andra nationer som citatet från Juel pekar på, men kvinnokroppens centrala funktioner i nationsbygget måste också poängteras, menar feministiska kritiker (Yuval-Davis 1997; Ranchod-Nilsson och Tétreault 2000; Eduards 2007). Både skapandet och upprätthållandet av nationen, dess heder och ära, har kvinnan som fundament, dels som biologisk, reproduktiv varelse, dels som en idealiserad, symbolisk figur, med ’nationella mödrar’ som Moder Svea, Marianne, Britannia, Germania som exempel (Eduards 2007). Enligt Kvinnan hos Juel finns en global ”ödesgemenskap” som förenar kvinnor eftersom dessa får offra söner och andra manliga anförvanter i krig (s. 153). Detta lidande moderskap kan jämföras med det nationalistiskt definierade som innebär att modern med glädje ser sin avkomma sätta livet till i nationens namn, något som Charlotte Tornbjer diskuterar i sin avhandling *Den nationella modern* (2002). Denna form av moderskap anammar därigenom även en patriarkal samhällstruktur. Den radikala lösning som förs fram i Juels *Ekot av ett skott* lyfter istället frågan till en transnationell nivå. För att komma bort från krigs- och våldshetsen måste mödrar förenas och skapa ett sammanhang

bortom nationen, som också genomskådas som en patriarkal konstruktion.

Edqvist för i sin tur fram en kritik som direkt pekar på nationens upplösning. Genom gestalten Jasjas erfarenheter förmedlas att nationen i själva verket är en icke-förpliktigande konstruktion. Jasja befinner sig ”andligen i no man’s land, beskjut[en] från två sidor, kände varje skott som ett brodermord” (s. 123). Benedict Anderson menar i sin inflytelserika *Imagined Communities* (1991) att nationen är en skapelse som bygger på idén om en gemenskap (”imagined community”). Anderson, som i övrigt inte har något könsperspektiv i sin studie, påpekar att denna konstruktion är något som män är beredda att dö för i krig (Anderson 1991). Men när denna föreställda gemenskap avslöjas, som den gör hos Edqvist, återstår inget att offra sig för.

Det totala våldet

Hos Alstermark möter läsaren ett krig där alla drabbas – män, kvinnor och barn – men utan någon tydlig aktör bakom våldet. Här ligger Alstermark nära de brittiska kvinnliga författarnas skildringar av blitzen mot London, som också har en odefinierad fiende. Hartley påtalar hur bombningarna skapar ”surreal intensities” i texterna, men också hur det vanliga livet snabbt återupprättas efter attackerna (Hartley 1997: 19). Hos Alstermark finns dock inget uppehåll i den mardröm som kriget skapar.

Hur uppfattade då den dåtida kritiken denna apokalyptiska skildring? Det visar sig att recensenterna förminskade den kvinnliga debutantens förmåga, mer eller mindre välvilligt. Jöran Mjöberg placerade författaren i ett bestämt kvinnligt fack och menar att hon uttryckte ”en rörande pacifistisk förtvivlan” (Mjöberg 1945) medan till exempel *Aftonbladets* recensent talade om ett ”omogt experiment” (Rybrant 1944). För att illustrera denna ”pacifistiska förtvivlan”, men fjärma den från epitetet ”rörande” och ”omogen”, väljer jag ett exempel från slutet av romanen. Som nämndes i inledningen tar huvudpersonen, Alfred, en död persons identitet för att kunna desertera, en person som är till förblandning lik huvudpersonen och senare visar sig vara hans tvillingbror – realismen är här av underordnat intresse. I staden där Alfred bor med den döde broderns familj har bombningarna intensifierats. Två familjemedlemmar, modern och det yngsta barnet, dör under en bombrad och i följande citat ser vi hur Alfred flyr med den enda överlevande, en pojke i femårsåldern:

Brinnande hus stänger vägen. Han springer i krokar, runt. [...]

De måste igenom. Ett hus har fått underdelen bortsprängd. De översta våningarna hänger fast vid grannhusen. Vilket ögonblick som helst störtar det in. [...]

De hinner blott en liten bit bort. Då far det halvraserade huset samman. Han halkar rakt i en blodig sörja, en trasig människokropp. Huvudet har rullat vid sidan om. Munnen gapar förskräckt. [...] Han skälver i hela kroppen. Släpper ned den lille, som gråter mot hans ben.

Han torkar svetten. Det är kvävande hett.

Lågorna kastar sig från tak till tak. Det luktar eld, det svider eld (s. 309 f).

Som exemplet visar är krigsscenerierna från den bombdrabbade staden intensivt realistiska. Samtidigt blir de i all sin grafiskhet också surrealistiska och förstärker därmed intrycket av krigets absurditet och meningslösa grymhet. Alstermarks text skriver här in sig i den typ av krigsskildringar som initierats med Bertha von Suttners *Die Waffen nieder!* från 1889, som fullständigt gör upp med tidigare ärofulla hjälteberättelser och deras glorifiering av krig. Hos Alstermark understryks även kaoset och förstörelsen genom bokstavligen malplacerade detaljer från intimsfären. Så till exempel hittar huvudpersonen en väckarklocka utanför ett sönderbombat hus, en klocka som fortfarande fungerar, men som blir en förebråelse mot ”honom [Alfred] och hela världen” (s. 295). När allt mänskligt liv slagits i spillror blir tiden som mänsklig konstruktion också meningslös. En samling tobakspipor i rännstenen blir en annan absurd symbol för hem och hemtrevnad – för ovanlighetens skull är det här frågan om ting knutna till maskulinitet som får denna funktion – mitt i den apokalyps som målas upp. Det vardagliga livet med dess undertoner av trygghet och ordning är uttraderat. Det totala kriget har vunnit.

Sofi Qvarnström (2009) vill i sin analys av svenska författares texter från första världskriget urskilja tre typer av berättelser som på olika sätt uttrycker ett motstånd mot kriget – vittnesbörden, anklagelsen och uppmaningen, som också kan gå in i varandra. Hon finner från denna tid en rad texter som vittnar om hur kriget ödelägger ”liv, hem och familj” (Qvarnström 2009: 140). Skiljelinjen mellan front och hemmafront är uttraderad, vilket, liksom hos Alstermark pekar mot det totala kriget. Även Alstermarks roman ser jag som en genomförd motståndsberättelse, en form av vittnesbörd om det som blir krigets vardag, som samtidigt utgör en skarp anklagelse mot det pågående våldet och en underförstådd uppmaning att agera för att få ett slut på det.

Slutsatser

De svenska 1940-talsromaner som har diskuterats i denna artikel skildrar våld för att på olika sätt rikta en kritik mot kriget. I dessa verk finns också en explicit eller implicit kritik av nationen, som både uppmuntrar och rättfärdigar våld. Med nationen som fundament finns alltid ett legitimt argument för

krig, antingen för att bevaka territoriet eller expandera. Därför måste också frågan om kriget få en transnationell lösning enligt Juels text, något mödrarna kan åstadkomma om de förenas. Edqvists roman ifrågasätter i sin tur själva nationsbegreppet: hur skall ett syskonskap mellan människor någonsin kunna åstadkommas om nationen som princip är grundläggande för ordnandet av mänsklig tillvaro?

Samtidigt ger både Juels och Stiernstedts romaner bilden av våld som en nödvändighet, åtminstone som ett första steg, för att uppnå ett fredligt samhälle. Här läggs våldet i kvinnornas händer och de litterära karaktärerna får visa att kvinnor både kan och måste gripa till våld, men att de drivs till detta av en omänsklig ideologi (läs nazismen) och dess förlängning, kriget. Både kvinnors moderlighet och pacifism visar sig med andra ord få helt andra förtecken i en kontext av krig och konflikt. De används, till synes paradoxalt, för att legitimera mord. När Stiernstedts och Juels kvinnogestaltningar förenar femininitet med våldsutövning följer de på sätt och vis den större öppenhet som 1940-talets beredskaps-Sverige (under tvång) uppvisar gentemot kvinnors förmågor, men med ett motsatt syfte: istället för att vilja bevara och försvara (den krigiska) nationen genom våld handlar det om pacifism och internationalism som yttersta mål.

De fiktiva soldaterna, i sin tur, avviker alla från den gängse och normerande bilden av maskulinitet. Hos Alstermark och Juel agerar dessa karaktärer helt i antivåldets tecken. Soldaten Jasja hos Edqvist får istället göra det tveksamma valet att döda istället för att dödas, för att sedan plågas av insikten att ha skjutit en broder. Dessa soldatgestalter är alla antihjältar och via dem avslöjar författarna den föreskrivna, ideala maskuliniteten, den krigiske hjälten med aggression som ett av sina främsta vapen, som en konstruktion. De fiktiva framställningarna får dessutom i hög grad fungera som dessa karaktärers vittnesmål från kriget, vittnesmål som formas till en genomgripande kritik av våldet och som visar på en djupgående desperation inför en företeelse som griper in på alla plan i den mänskliga tillvaron.

De fiktiva verk som undersökts här förenas alla, oavsett gestaltning, i att de visar på en helt annan inriktning än 1940-talets svenska beredskapspolitik. I Stiernstedts, Edqvists, Alstermarks och Juels texter handlar det om motsatsen till nationellt stärkande eller lojalitet med och försvar för fosterlandet/nationen. Genom sin kritik av diktatoriska ideologier, av krig och dess effekter, formulerar författarna ifråga en kraftfull protest, där de dessutom ger utrymme för en rad oortodoxa förslag till lösningar. De talar både för pacifism *och* det nödvändiga våldet, men även för en ny mänskliggjord maskulinitet där soldaten som lägger ner sina vapen blir ideal.

Referenser

- Abenius, Margit (1942) "Kärlek i romaner", *Bonniers Litterära Magasin* 10: 824-825.
- Alstermark, Caj (1944) *Moder, se din son!* Stockholm: Bonniers.
- Anderson, Benedict (1991) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Atack, Margaret (1989) *Literature and the French Resistance. Cultural Politics and Narrative Forms, 1940-1950*. Manchester & New York: Manchester University Press.
- Brylla, Eva (2004) *Förnamn i Sverige: kortfattat namnlexikon*. Stockholm: Liber.
- Cockburn, Cynthia (2012) "Gender Relations as Causal in Militarization and War: A Feminist Standpoint", Kronsell, Annica och Svedberg, Erika (red) *Making Gender, Making War. Violence, Military and Peacekeeping Practices*. New York & London: Routledge.
- Dahlberg, Hans (1983) *I Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Bonniers.
- Dewulf, Jeroen (2010) *Spirit of Resistance: Dutch Clandestine Literature During the Nazi Occupation*. Rochester NY: Camden House.
- E. B. (sign) (1945) "Ideellt mord", *Dagens Nyheter* 17 september 1945.
- Edqvist, Dagmar (1942) *Hjärtat söker nödhamn*. Stockholm: Bonniers.
- Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik. Om Moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Eduards, Maud och Kronsell, Annica (2013) "Konflikt och säkerhet", de los Reyes, Paulina, Eduards, Maud och Sundevall, Fia (red) *Internationella relationer - könskritiska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Ehnmark, Elof (1943) "Litteratur. Svensk prosadiktning 1942", *Svensk Tidskrift* 1943: 61-73.
- Elgström, Anna Lenah (1945) "Ekot av en kvinnoröst", *MorgonTidningen* 11 december 1945.
- Elgström, Anna Lenah (1942) "Marika Stiernstedts nya roman", *SocialDemokraten* 27 oktober 1942.
- Elshain, Jean Bethke (1987) *Women and War*. Brighton: Harvester.
- Enloe, Cynthia (1990) *Kvinna, giv akt! Militariseringen av kvinnors liv*. Göteborg: Pax förlag.
- Eriksson Baaz, Maria och Stern, Maria (2013) "Maskulinitet och sexualiserat våld i krig och fred", de los Reyes, Paulina, Eduards, Maud och Sundevall, Fia (red) *Internationella relationer - könskritiska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Fahlgren, Margareta (1998) *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*. Stockholm: Carlssons.
- Hartley, Jenny (1997) *Millions Like Us. British Women's Fiction of the Second World War*. London: Virago.
- Hearn, Jeff (2013) "Män, maskuliniteter, krig och militarism", de los Reyes, Paulina, Eduards, Maud och Sundevall, Fia (red) *Internationella relationer - könskritiska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Higonnet, Margaret, R. och Higonnet, Patrice L.-R. (1987) "The Double Helix", Higonnet, Margaret R., Jenson, Jane, Michel, Sonya och Weitz, Margaret Collins (red) *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*. New Haven & London: Yale University Press.
- J. L. (sign) (1942) "Attentat i Paris", *Aftonbladet* 23 oktober 1942.
- Jonsson, Stefan (1992) "Realistisk aktivitet - för en ny estetisk attityd", Greider, Göran

och Gunnarsson, Björn (red) *Att läsa världen. Ny litteraturkritik i systemskiiftens tid*, Göteborg: Daidalos.

Juel, Karin (1945) *Ekot av ett skott*. Stockholm: Norstedts.

Järvstad, Kristin (2013) "Beredskapstider. Om kön, nationalitet och medborgarskap i samtidsromaner från svenskt 1940-tal", Heggstad, Eva, Williams, Anna och Öhrberg, Ann (red) *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*. Möklinta: Gidlund.

Key, Ellen (1896) *Kvinnopsykologi och kvinnlig logik: en studie och ett försvar*. Stockholm: Bonnier.

Kronsell, Annica och Svedberg, Erika (red) (2012) *Making Gender, Making War. Violence, Military and Peacekeeping Practices*. New York & London: Routledge.

Landgren, Bengt (1975) *Hjalmar Gullberg och beredskapslitteraturen. Studier i svensk dikt och politisk debatt 1933-1942*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Lassner, Phyllis (1998) *British Women Writers of World War II. Battlegrounds of their Own*. Basingstoke: Macmillan.

Lindal, Kurt (2004) *Om kriget hade kommit. Folkberedskapen och motståndssandan i Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Carlssons.

L. N. (sign) (1942) "Olika slags kvinnlighet", *Dagens Nyheter* 19 oktober 1942.

Lövkrona, Inger (1999) *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska media.

Lövkrona, Inger (2001) "Kön och våld. Historiska och kulturella perspektiv", Lövkrona, Inger (red) *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.

Martinsson, Eva (2000) *Attentatet på Dramaten. En studie av Alf Sjöbergs uppsättning av Marika Stiernstedts drama*. Harlösa: Martinssons förlag.

Mjöberg, Jöran (1945) "Den hemlösa godheten", *Bonniers Litterära Magasin* 1: 71-72.

Mosse, George L. (1990) *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. New York: Oxford University Press.

Mosse, George L. (1996) *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. New York & Oxford: Oxford University Press.

Möller, Håkan (2009) *Pär Lagerkvist: från författarsaga till Nobelpris*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Olsson, Jan (1979) *Svensk spelfilm under andra världskriget*. Lund: Liber läromedel.

Overud, Johanna (2005) *I beredskap med Fru Lojal. Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Plain, Gill (1996) *Women's Fiction of the Second World War. Gender, Power and Resistance*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Qvarnström, Sofi (2009) *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*. Hedemora/Möklinta: Gidlunds förlag.

Ranchod-Nilsson, Sita och Tétreault, Mary Ann (red) (2000) *Women, States, and Nationalism: At Home in the Nation?* London: Routledge.

Rybrant, Gösta (1944) "Diffust", *Aftonbladet* 5 december 1944.

Skeggs, Beverly (2000) *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

Stiernstedt, Marika (1942) *Attentat i Paris*. Stockholm: Bonniers.

Sundevall, Fia (2011) *Det sista manliga yrkesmonopolet. Genus och militärt arbete i Sverige 1865-1989*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Svedjedal, Johan (2002) "Litteratursociologi", Bergsten, Staffan (red) *Litteraturvetenskap - en inledning*. Lund: Studentlitteratur.

Svensson, Birgitta (2004) "Könets destabilisering. Kvinnor som våldsverkare och gärningsmän", Österberg, Eva och Lindstedt Cronberg, Marie (red) *Våldets mening. Makt, minne, myt*. Lund: Nordic Academic Press.

Svensson, Georg (1942) "Attentat i Paris", *Bonniers Litterära Magasin* 9: 719-721.

Tornbjer, Charlotte (2002) *Den nationella modern: moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

V. N. (sign) (1945) "Recension av Karin Juels *Ekot av ett skott*", *Svenska Dagbladet* 29 april 1945.

Wiktorsson, Per Anders (2010) *Den utvidgade människan. Om Eyvind Johnsons Krilontrilogi*. Stockholm/Stephag: Symposion .

Wägner, Elin (1941) *Väckarklocka*. Stockholm: Bonniers.

Young, Iris Marion (2009) *Globala utmaningar. Krig, självbestämmande och global rättvisa*. Hägersten: Tankekraft förlag.

Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender and Nation*. London: Sage.

Nyckelord

Anti-våld, femininitet, fiktion, kön, maskulinitet, nation, våld, 1940-talets Sverige

Kristin Järvstad

Genusvetenskap

Globala politiska studier

Malmö högskola

205 06 Malmö

E-post: kristin.jarvstad@mah.se

VIOLENT TRAFFIC

On cyclists' experiences of violations and threats in times of mass motorism

DAG BALKMAR

Keywords

Cycling, gender, mobility, risk, violence

Abstract

When cyclists begin to take up more traffic space than before, conflicts appear. In Sweden, the media has reported on hatred against cyclists when describing the antagonism between (male) cyclists and (male) car drivers, as well as between cyclists and pedestrians, in traffic-dense environments. Despite the current political renaissance of cycling in Sweden, the proportion of personal trips in which the bike is the main mode of transport has remained largely unchanged over the past fifteen years. This has in part been linked to cyclists' experiences of insecurity in traffic space. Therefore, conflicts between more or less vulnerable road users are becoming increasingly important to investigate in a society where car normativity needs to be challenged in favour of more sustainable travel.

The aim of this article is to, based on media material, policy reports, interviews and cyclists' online discussion-forums, study the situation of cyclists to discuss their situation in a car-normative environment from a gender and violence perspective. What forms of conflicts do cyclists negotiate in their everyday traffic environment? How can this be understood in relation to gender and violence? It is argued that cyclists are being positioned in contradictory ways: as vulnerable and exposed on the one hand, and as particularly dangerous road users in need of disciplining and interventions on the other. Not only do cyclists negotiate their situation by viewing themselves as drivers would, namely as more or less invisible. They are also subjected to what has been called 'hatred': discursive and even physical violence directed towards cyclists for taking up too much traffic space from motorists. Examples of (violent) resistance against and negotiation with the self-evident nature of (male) motorists' entitlement to traffic space are given. In the final part of the paper I suggest that the violence needs to be understood as deeply embedded within larger gendered structural formations of mass motorism and traffic space.

”Jag har jagat efter en bilist och dunkat i plåten, men det var för att få kontakt med personen, det var inte för att buckla till bilen utan att visa att **hallå, förstår du hur nära det var?**”

Vad är ninjacyklister, härskarcyklister och farddårar? Dag Balkmar undersöker aggressioner och konflikter i trafiken, sedda genom cyklisters och cyklismens perspektiv. Med ett diskursanalytiskt perspektiv undersöks intervju- policy- och mediematerial med en kritisk blick riktad mot bilism och normaliserad vägvrede. Cyklister berättar om egen ilska och konfrontationer med män som kör bil.

VÅLD I TRAFIKEN

Om cyklisters utsatthet för kränkningar, hot och våld i massbilismens tidevarv

DAG BALKMAR

Att få fler att välja cykeln som huvudsakligt vardagstransportmedel är en stor transportpolitisk utmaning¹. Ökad cykling är brett accepterad som en viktig samhällsfråga för effektivare transportsystem, ökad folkhälsa, bättre miljö, ekonomiskt välstånd, minskad energianvändning samt ökad jämställdhet (Naturvårdsverket 2005; Faskunger 2008; Trafikverket 2011). Eftersom storstadsregionerna förväntas växa över tid, ställs också ökade krav på transporter, med ökad trängsel som följd (Trafikverket 2011). Samtidigt är det svårt att bygga bort trängselproblemen, istället krävs överflyttningar från biltrafik till mindre utrymmeskrävande transportslag, något som kräver förbättrade förutsättningar för att gå, cykla och åka kollektivt (Cykeleko 2008; Berglin 2010; Trafikanalys 2011; Trafikverket 2011). I den mediala rapporteringen om trafiken i storstäderna Stockholm och Göteborg har det under senare år talats om hot, våld och aggressivitet mellan bilister, cyklister och gångtrafikanter (Dragic 2009; Rydhagen 2010; Diits Vikström 2012; Pehrson 2012; SvD nyheter 2012; Bax 2013; Cyklist i Stockholm 2013; Epstein 2013; Mäcks 2014; Samppala 2013; Wallner 2013). En man som intervjuas om cyklingen i Stockholm säger till SVT att "(ö)verhuvudtaget är det en hatisk attityd. Det kastas saker på mig, sprayas på mig med spolarvätska osv. Det förekommer alldeles för ofta" (van Luik 2013). Expressen konstaterar att när masscyklismen återvänder till västerländska städer, efter decennier av ökande biltrafik, så väcker

det både ilska och hat (Kronqvist 2013). Mot bakgrund av den numera utbredda ambitionen att öka cyklingen och minska bilismen är det relevant att ställa frågor om cyklisters situation i bilsamhället och hur konflikter och våld i trafiken riktat mot cyklister kan förstås.

Ett skäl till varför cyklingen inte ökar, trots politiska ambitioner om cykelvänliga städer och ökad cykling, är upplevelser av utsatthet i trafiken.

Syftet med den här artikeln är att undersöka cyklisters situation i bilsamhället med avseende på kön och våld i trafiken. Vilka slags motsättningar förhandlar cyklister när de rör sig i det offentliga rummet, särskilt i relation till övrig trafik? Hur kan detta förstås i termer av kön och våld? Alltjämt framstår cykling som ett förhållandevis marginaliserat transportsätt i stadsrummet (Emanuel 2012; Koglin 2013). Trots att medier ibland rapporterar om en cykelboom (Berglin 2010; Giertz 2012) så har andelen personresor där cykeln är det huvudsakliga färdskapet i stort sett varit oförändrad de senaste femton åren (9 procent) (Spolander 2013). Ett skäl till varför cyklingen inte ökar, trots politiska ambitioner om cykelvänliga städer och ökad cykling, är upplevelser av utsatthet i trafiken. Undersökningar visar att upplevd osäkerhet minskar andelen cyklister (Jacobsen et al 2009; Pooley 2013). För att en ökad cykling ska

kunna ske på ett trafiksäkert sätt, något som idag främst främjas via infrastruktur och drift- och underhållsåtgärder, behövs en fördjupad kunskap om cyklisters samspel med andra trafikant i trafiken (Trafikverket 2014b:12).

Tidigare forskning visar att kvinnor i mycket högre utsträckning än män upplever otrygghet i det offentliga rummet och i trafiken (Andersson 2001; Friberg 2005; Aldred 2013; Pooley 2013; SKL 2013; Henriksson 2014). Transportforskningen har tidigare kritiserats för att främst rikta fokus mot att förbättra säkerhet mellan människor och fordon och i mindre omfattning arbeta för att de som befolkar trafikrummet inte utsätts för eller behöver oroa sig för våld (Andersson 2001: 7). Det finns dock idag en omfattande internationell forskning om genus, rum/plats och våld (se Friberg et al 2005; Nelson och Seagar 2005; Listerborn et al 2011; Ceccato 2012). Ofta är det fysiska platser som parker, tunnlar och mörka passager som förknippas med oro och rädsla i det offentliga rummet, men även trafikrummets knutpunkter, hållplatser och transportmedel har kommit att studeras med avseende på trygghet och genus (Friberg 2005; Loukaitou-Sideris och Fink 2009; Ceccato 2012).

Begreppet plats länkar mer specifikt till en viss lokalitet, medan rum (som det offentliga rummet eller trafikrummet) används i en mer generell mening (Friberg et al 2005; Koglin 2013). Plats och rum kan sägas vara "inbäddade" i sociala och politiska sammanhang, något som aktualiserar frågor om kön och makt (Friberg et al 2005: 10). Exempelvis säger de transportpolitiska

målen sedan 2001 att transportsystemet ska vara jämställt, det ska svara likvärdigt mot kvinnors respektive mäns transportbehov (SKL 2013: 25). Del i detta mål är att förbättra säkerheten och tillgängligheten i transportsystemet, här ingår även att förutsättningarna för att välja cykel ska förbättras (Trafikverket 2011). Detta aktualiserar frågor om vilka som har rätt till stadens trafikrum och under vilka premisser. Till Koglin (2013), som forskat om cyklister i Köpenhamn och Stockholm, menar att ett trafikrum som marginaliserar eller är farligt för cyklister inte heller kan betraktas som rättvist (Koglin 2013: 31). Sammanfattningsvis framstår konflikter mellan mer eller mindre utsatta trafikantgrupper som alltmer viktiga att undersöka i ett samhälle där biltrafikens normerande kraft behöver utmanas till förmån för ett mer hållbart resande (gång, cykel och kollektivt).

Nedan fortsätter artikeln med en redogörelse för mina teoretiska utgångspunkter följt av en genomgång av hur analysmaterialet genererats. I analysdelen fokuserar jag dels på cyklisters upplevelser som relativt osynliga i relation till övrig biltrafik, dels på det så kallade cykelhat som riktas mot denna trafikantgrupp. Detta följs av en diskussion om hur cyklister förhandlar kränkningar, hot och våld i trafiken. Avslutningsvis diskuteras de motsättningar som cyklister förhandlar i det offentliga rummet utifrån vad det säger om kön och våld.

Teoretiska perspektiv på trafikvåld

I den här artikeln analyseras fyra olika former av material: mediematerial, policymaterial, intervjuer med cyklister samt cyklisters diskussioner i nätbaserade cykelgemenskaper om riskförhandlingar, kränkningar, hot och våld i trafiken (introduceras mer nedan). Med våld avses i allmänhet att en eller flera personer avsiktligt tillfogar någon smärta eller skada genom att fysiskt slå någon (Listerborn 2011: 266). Våld kan dock innebära en mängd olika erfarenheter i människors liv. Förutom fysiskt våld kan våld förstås i termer av sexuella, verbala, emotionella och psykiska kränkningar (Hearn et al 2013). För att inte begränsa analysen till regelrätt fysiskt våld utgår jag från Jeff Hearn och Wendy Parkins (2001: 18) breda, socialt kontextualiserade förståelse av våld som kränkning. Våld definieras då som händelser, strukturer och upplevelser som uppfattas som kränkande i social kontext och sociala relationer. På så sätt kan våld i trafiken omfatta en ”förstörande process” snarare än enbart syfta till vissa specifika handlingar. Denna förståelse av våld som något mycket mer än fysiskt våld avgränsade till specifika handlingar öppnar för frågor om hur våld länkar till olika former av ojämlikheter och makt (Hearn et al 2013). En sådan ansats innebär dels att uppmärksamma – som jag gör i den här artikeln – vad det är för former av våldsamma och kränkande praktiker och företeelser som cyklister utsätts för, dels att situera våldet och kränkningarna i trafikrummets könade makthierarkier.

Det trafikvåldsbegrepp jag arbetar med innefattar både avsiktligt våld där motorfordon används med uppsåt att skada, skrämma, kontrollera eller kränka andra trafikanter, men också oavsiktligt och osynligt våld, där effekten kan bli skrämmande och/eller våldsamt ur den oskyddade trafikantens perspektiv. Våld i trafiken är tätt länkat till risktagande med motorfordon. Joelsson (2013) föreslår att mäns medvetna risktagande i trafikrummet, och de potentiellt skadliga effekter som risktagande kan få, bör förstås som en form av våldsam mobilitet vilket innefattar såväl rumsliga som sociokulturella dimensioner. Risktagande är något som vanligtvis förstås som ett problem för bilismen. Det analyseras dock sällan i termer av våld eller kränkningar av andra som befolkar trafikrummet (Joelsson 2013). Ett undantag är Vägverkets (sedan 2010: Trafikverket) rapport om resande och jämställdhet. Här diskuteras att unga män under perioden 1994-2001 körde ihjäl elva gånger så många fotgängare som kvinnor. Vägverket (2005) skriver att "[l]ite tillspetsat kan sägas att trafikdöden är en del av mäns våld mot kvinnor, även om männen i första hand utgör ett hot mot sig själva." Medvetet risktagande med motorfordon förstår jag i enlighet med Joelsson (2013) som en form av våldsam mobilitet.

I trafikrummet kan bilisten försättas i positioner då denne känner sig hotad, men där bilisten också kan använda bilen för att hota andra (Dery 2006). Inom trafikpsykologin och trafiksäkerhetsforskning talas om fenomenet vägvrede (Forward 1999; Björklund 2007), något som sociologen Deborah Lupton (1999) liknar vid

att förlora självkontroll. Vreden kan ta sig olika våldsamma uttryck: exempelvis att föraren skriker på andra trafikanter, gör obscena gester, tutar, ligger för nära en annan bil, blinkar med lamporna, kör på, jagar eller till och med fysiskt överfaller andra väganvändare. Lupton (1999) pekar i sin forskning om vägvrede på vikten av att gå bortom individen för att istället tänka på bilister som hybrida subjekt. Emotioner kopplade till relationen människa-maskin blir här relevant för att förstå vägvreden. Att någon kör om för nära eller ligger tätt bakom bilen, kan upplevas som kränkande för bilisten och komma att legitimera våldsamma handlingar och risktagande i trafiken (Lupton 1999). Även om vägvrede omfattar självupplevda emotioner så menar Lupton att dessa är beroende av och situerade i en kontext av sociokulturell meningsskapande, sociala relationer och förväntningar. Vägvrede och hybrida relationer mellan människor och materiella objekt kan därmed analyseras med hjälp av ett diskursanalytiskt perspektiv.

De förhandlingar och spänningar jag adresserar illustrerar att trafikrum och mobilitet genomsyras av makt (Böhm 2006). Kränkningar, hot och våld riktat mot cyklister bör situeras i massbilismens tidevarv, något som mobilitetsforskare talar om som en ideologisk och diskursiv regim genom vilken modernitet är organiserad (Böhm 2006). Bilismens ofta förgivet tagna ställning som modernitetens och individualismens krona är ur detta perspektiv ett tecken på bilismens normativitet, som trots de problem den medför i form av olyckor och miljöförstöring framstår som

grundläggande för ett modernt samhälle. Det gör det möjligt att diskutera enskilda händelser såväl som den vidare sociala kontexten inom vilken våld och kränkningar sker, i det här fallet bilismen som regim. Bilismen förstådd som regim innebär också att analysera dess subjektiv- och rumsproducerande kapaciteter. Trots att både män och kvinnor idag kör bil så utgör mannen alltjämt norm för motoristen. Numerärt så står män dubbelt så ofta som ägare av bilar, män kör också bil både längre och oftare än vad kvinnor gör (Carlsson-Kanyama och Åkerström 2011). Bilen kan förstås som en symbol för maskulinitet och ett redskap med vars hjälp maskulin identitet och status konstrueras och uttrycks på, ibland, våldsamma sätt i trafiken (Balkmar 2012).

Frågan om trafik, särskilt rätten att ta upp plats i trafikrummet, är beroende av transportsätt. Bilisten besitter i och med bilens storlek, vikt och skydd en högst materiell makt att kunna kontrollera andra trafikanter, praktiker som inte skulle vara möjliga om det inte var för bilismens hegemoniska ställning i dagens samhälle. Istället för att bara medföra ”frihet” för motorister, så kontrollerar även motorister och bilismen gångtrafikanter, barn och andra vars dagliga rutiner är ”hinder” för höghastighetstrafiken i det urbana trafikrummet (Urry 2004: 29). Våld i trafiken kan därmed förstås som uttryck för sociorumsliga relationer där förhandlingar, ”kamper” och konflikter om platser är grundläggande för en förståelse av våldet som rumsligt reglerat (Listerborn et al 2011: 11). Våld i trafiken är därmed tätt sammanlänkat med föreställningar om vilka (mobila) subjekt som föreställs ha legitim rätt till trafikrummet och vilka som görs till De Andra (Koglin 2013). Med detta följer en ordning som genomsyras av en maktasymmetri baserad på bilisten som norm: en ordning som i och med ambitionen att öka cyklisterna både förhandlas och utmanas i interaktion mellan bilister och cyklister.

Material och metod

Materialet för denna studie baseras på 1) mediematerial, 2) policymaterial, 3) intervjuer och 4) internetstudier. Mediematerialet utgörs av 25 aktuella (2008-2014) artiklar om hot och våld i trafiken, främst nyhets- men även debattmaterial. Policymaterialet består av rapporter från Trafikverket om hur cykling kan göras säkrare (Trafikverket 2011, 2012, 2014). Sammantaget används policy- och mediematerialet som en kontext för att förstå vad cyklister har att hantera i termer av risker och konflikter. Det huvudsakliga materialet för analysen utgörs av två fallstudier med en kvinnodominerad och en mansdominerad grupp cyklister om den riskhantering de utför i relation till övrig trafik. Dessa material har genererats från olika sammanhang: intervjuer med kvinnor som arbetspendlar med cykel i Norrköping, samt nätbaserade konversationer mellan cykelentusiaster.

Den kvinnodominerade gruppen cyklister intervjuades under en så kallad

”fixa din cykel-dag” vid Vrinnevisjukhuset i Norrköping – en dag då anställda kan lämna in sin cykel för besiktning och översyn. Under den här dagen intervjuade jag sju kvinnor i åldrarna 35-60 medan de väntade på att få sina cyklar servade. Denna grupp kategoriserar jag som cykelpendlare, varav de flesta inte cyklade vintertid. Intervjuerna var relativt korta, mellan 10-20 minuter långa. Jag ställde frågor med fokus på cykelvanor och vad de varit med om som cyklister i Norrköping. Återkommande tematiker var cykling som njutning såväl som risk, men också sätt att hantera de risker informanterna kopplade till vardagscykling och specifika platser i staden. Dessutom har en djupintervju genomförts med en 41-årig man med lång erfarenhet av landsvägscyking i Sverige och Europa. Denna drygt två timmar långa intervju ägde rum i mannens hem. Tematikerna rörde även här upplevelser och strategier för att hantera risk, utsatthet och konflikter mellan cyklister och bilister, dock främst kopplat till landsvägscyking. Empiri har även samlats in från nätbaserade forum där erfarenheter av vardagscykling diskuteras mellan cykelentusiaster. Jag har sedan 2009 följt diskussionerna i cykelforumen *fixedgear.se* (ett mindre forum specialiserat på retro- och bancyklar) samt *happymtb.org* (Sveriges största cykelforum med 200 000 unika besökare/månad). Av användarnamnen som används i forumet att döma är medlemmarna företrädevis män. Materialet avgränsas dock till diskussioner om våld, aggressivitet och maktdemonstrationer i trafiken från *fixedgear.se*. Sammantaget rör det sig om över 400 inlägg. Dessa

nätbaserade sammanhang utgör ett sorts arkiv för att studera hur cyklister själva diskuterar sin situation.

Sammantaget omfattar materialet vardags- och motionscyklister förstådda som en diversifierad grupp med olika ambitioner och cykelstilar. Materialitet är genererat under olika omständigheter och sammanhang. Att skriva i ett forum med likasinnade är inte samma sak som att vid ett cykelställ bli ombedd att prata med en forskare om sina cykelerfarenheter. Jag skiljer dock inte mellan texternas status, huruvida de är generade genom intervjuer utförda av mig eller genom nätbaserade diskussioner, utan ser dem som lika bidragande till analysen (Orgad 2009: 46). Analysen syftar inte till att dra generaliserande slutsatser om alla cyklisters situation. Materialet formerar dock konturerna av en trafikvåldsdiskurs som möjliggör att utifrån ett köns- och våldsperspektiv peka på vissa återkommande problem som förefaller vara knutna till cyklisters (könade) situation i en bilnormativ omgivning.

Analysen inspireras av Carol Lee Bacchis (1999) diskursanalytiska ansats för att studera problemrepresentationer – hur, vad och vilka som görs till problem och lösning i trafikvåldsdiskursen. En sådan ansats gör det möjligt att diskutera uttalade eller uttalade föreställningar om problem, aktörskap, ansvar och vilka möjliga lösningar som därmed skapas. Jag tar i analysen utgångspunkt i de spänningar och konflikter som i materialet knyts till cyklistpositionen i ett försök att tentativt analysera hur kränkningar, hot och våld mot cyklister kan förstås. Konkret har en närläsning av

materialet genererat en analys av cyklisters situation, särskilt med avseende på vilka situationer och sammanhang som diskuteras som problematiska och hur de relateras till andra väganvändare, främst bilister. Föreställningar om säkerhet och risk har varit särskilt viktiga att analysera, inte minst i frågor som rör ansvar för cyklisters säkerhet.

Osynliga cyklister

För att förstå våld riktat mot cyklister behöver cyklisters relation till bilister ringas in. Ett genomgående tema i intervjuerna med kvinnorna var att cykling framförallt förknippades med positiva värden kopplade till njutning, miljö och vardagsmotion (se även Andersson 2001: 37). En kvinna menar att cykling innebär en ”jättebra känsla, det finns inget bättre sätt att färdas”. Men cykling är samtidigt förknippad med fara och otrygghet. Samma kvinna menar att ”det är många som skäller och skriker på cyklister, att de är i vägen” (Kvinna, 57 år). En central dimension i otryggheten är kopplad till cyklisters upplevda osynlighet i relation till bilister.

Frågan om cyklisters osynlighet i trafiken går som en röd tråd genom samtalen med kvinnorna vid Vrinnevisjukhuset. En 46-årig sjuksköterska exemplifierar hur hon upplever sig som osynlig för bilister när hon passerar vältrafikerade rondeller på väg till jobbet. I en av rondellerna har en kurskamrat några år tidigare blivit ihjälkörd, vilket hon menar innebär att dagligen påminnas om sin egen utsatthet i trafiken. Hon säger: ”Jag måste utgå från att de inte ser mig så jag får hålla koll på dem” (Kvinna, 46 år). Hon bär därför alltid reflexväst och söker ögonkontakt med bilister innan hon korsar vägar (se även Balkmar 2014).

Exemplet visar på hur cyklister utvecklar strategier för att hantera sin egen osynlighet och utsatthet i blandtrafik genom rollövertagande – att se sig själv som en bilist skulle – nämligen som osynlig (Aldred 2013: 268). Just frågan om synlighet/osynlighet för bilister har i andra studier visat sig vara central för kvinnors upplevda säkerhet i det offentliga rummet. Andersson (2001: 39) visar i sin studie om cykelpendlande kvinnor i Malmö att vissa av informanterna kvällstid valde bort ”trafiksäkra” cykelbanor av rädsla för manliga förövare och sexuellt våld. Vissa av kvinnorna cyklade då hellre på bilvägarna eftersom det gjorde dem mer synliga för bilister och därmed upplevde de sig som tryggare. Cyklisterna jag talade med förhandlade istället sin relativa osynlighet för bilister dagtid, och gjorde det på delvis olika sätt. En menade att de skrämmande upplevelserna från att cykla i blandtrafik gjorde att hon inte skulle cykelpendla alls om det inte fanns cykelbana hela vägen hem. En 57-årig kvinna, som till skillnad från de övriga kvinnorna identifierar sig som året-runt-cyklist, relaterar till cyklistens relativa osynlighet när hon på följande vis berättar om de cykelolyckor hon varit med om under sitt liv:

Första olyckan var 1976, han såg mig inte och körde bara på mig, den andra var en olycka där jag blev påkörd på bakhjulet, någon som smet och stannade inte. Det var här på Vrinnnevi, någon som förmodligen jobbat natt och inte såg mig, en trött sjuksyrra. Den tredje var en ung kille ute vid Ingelsta köpcentra, han körde rakt på mig och jag höll upp armen för att skydda huvudet såhär, jag lämnade en stor böggla i motorhuven på hans Saab. Han var tvärförbannad och skällde ut mig för att jag inte sett mig för, men han var väl chockad och sur över att det blivit en böggla i huven (Kvinna, 57 år).

Här berättar cyklisten om tre allvarliga trafikolyckor där hon som cyklist farit illa. Vems det faktiska felet var är mindre relevant i sammanhanget, istället slås jag av hur hennes tal genomsyras av ett rollövertagande och uttryck av förståelse. Trots att hon lämnats påkörd av en smitare, och av en man skällts ut för materiella skador på hans bil, uttrycker hon också förståelse för att hon körts på. Trötthet och osynlighet förklarar den föreställda "sjuksyrrans" smitning, och mannens vrede kopplas till hans upprördhet över materiella skador på bilen. Utskällningen kopplas i hennes tal till skador på bilkroppen snarare än till sitt eget kroppsliga välbefinnande. Uttalandet exemplifierar därmed hur cyklisters riskutsatthet normaliseras. Hon har inte i något av fallen anmält olyckorna till varken polis eller sitt försäkringsbolag, detta eftersom "jag var glad att jag inte var skadad, att jag klarat mig".

Även cykelforskaren Anna Niska (2007) beskriver i en studie av cyklisters riskhantering hur cyklistpositionen är kopplad till osynlighet och utsatthet för risk. Informanterna (ingen uppdelning på kön gjordes) i hennes studie menar att tänkbara orsaker till olyckor vid cykling beror på "att cykla är en enda stor säkerhetsrisk" (Niska 2007: 36). Och det som de flesta informanter i studien upplevde som den största säkerhetsrisken var när de tvingades ut i blandtrafik eller när de måste korsa bilvägar. Att flera trafikantgrupper möts ger en extra osäkerhets känsla för cyklisterna eftersom cyklisterna måste vara uppmärksamma på andra trafikanters agerande "för att undvika konflikter" (Niska 2007: 35). Cyklisterna upplever att de själva måste ta ansvar för samspelet med andra trafikanter och "att framförallt bilisterna sällan visar hänsyn eller är uppmärksamma på cyklisternas närvaro" (ibid). I Niskas undersökning, liksom i min, tillskrivs cyklisten ansvaret att hantera bilisters nyckfullhet genom att "ha koll på allting" (ibid).

Det här talet om ansvar för sin egen säkerhet som cyklist, eftersom bilister inte förväntas ta ansvar, känns också igen från officiell trafiksäkerhetspolicy. I Trafikverkets broschyr *Cykelliv - om cyklar, hälsa och utrustning* från 2012 informeras cyklisterna om hur säkerheten för cyklisterna kan förbättras: "I en vägkorsning tittar bilförare främst efter andra bilar, inte efter cyklisterna. Därför kan du inte vara helt

säker på att de uppmärksammat dig.” (Trafikverket 2012: 20). Utifrån Bacchis (1999) ansats kan trafikvårdande myndigheter här förstås som medskapare till föreställningar och antaganden om vad som utgör problem för trafiksäkerhet och hur dessa kan motverkas. Bilistens ansvar att uppmärksamma cyklister blir här otydligt. Istället läggs ansvar för den egna säkerheten i praktiken på cyklisten, något som också exemplifierar den maktasymmetri som präglar interaktioner mellan bilister och cyklister i trafikrummet.

Något som ytterligare exemplifierar synen på cyklisten som huvudsakligt ansvarig för sin synlighet/säkerhet är trafikolyckor där cyklister blivit överkörda av tunga fordon. Dessa olyckor sker framförallt i korsningar där lastbilsföraren ska svänga höger och cyklisten ska fortsätta rakt fram. Trafikplaneraren Krister Isaksson (2012a) har gått igenom denna typ av olyckor för de senaste 15 åren och menar att utredningarna, utförda av män inom polisen och Trafikverket, återkommande pekar ut cyklisterna som problemet. Händelseförloppet beskrivs som att cyklisterna ”smyger” upp bredvid lastbilen, att cyklisten ställer sig bredvid lastbilen men att de ”borde veta bättre” och rentutav förstå ”hur svårt det är för lastbilsföraren att se”. Därmed blir det cyklisten som pekas ut som problemet och som den som ska stå för lösningen trots att de inte brutit mot några trafikregler. Tvärtom, de krossade kvinnorna, som det nästan alltid handlar om, har följt trafiksignaler och placerat sig så som regelverket påbjuder. ”Straffet för att de följt reglerna är alltså döden”, konstaterar Isaksson (2012a) och frågar retoriskt om kvinnorna skulle ha överlevt om de valt att bryta mot reglerna. Att tala om de krossade kvinnorna som bristande i regelefterlevnad eller att brista i att göra sig tillräckligt synliga för föraren, innebär enligt Isaksson att indirekt hålla dem ansvariga för sin egen död. Cyklisters regelefterlevnad utgör även en viktig aspekt för att förstå vad som legitimerar hot, våld och kränkningar av cyklisters säkerhet.

Cyklister som föder cykelhat

Enligt transportforskaren Rachel Aldred (2013) är regelefterlevnad central för hur cyklisten blir positionerad och uppfattad av andra trafikanter. Utifrån studier av brittiska cyklister menar hon att cyklister förhandlar två sinsemellan motstridiga stereotyper om vad det innebär att vara cyklist: Dels den ”dåliga” cyklisten som förknippas med bristande säkerhet, dels den alltför ”ordentliga” cyklisten, förknippad med reflexförsedda kläder, hjälm och säkerhet. Att som kvinnan i exemplet ovan iföra sig reflexväst och aktivt söka ögonkontakt med bilister i de rondeller hon passerar genom, innebär att förkroppsliga trafikvårdande instansers propå om att cyklister ska ansvara för att göra sig synliga för motorister. På så sätt kan cyklisten inte bara känna sig säkrare, utan också bli igenkänd som en ”ordentlig” säkerhetsorienterad cyklist (Aldred 2013: 267). Om den ”ordentliga”

cyklistpositionen är ett sätt att både skapa utrymme för och kännas igen som en legitim trafikant så är den ”dåliga” cyklisten som inte följer reglerna dess problematiska kontrast (Aldred 2013; se även Skinner och Rosen 2007).

Den ”dåliga” cyklisten som inte följer trafikreglerna är central också när cykelhat och kränkningar av cyklister diskuteras i medier, särskilt i relation till gångtrafikanters utsatthet. I en artikel i Svenska Dagbladet intervjuas en gruppchef hos trafikpolisen i Stockholm som menar att många cyklister ”i hög grad struntar i trafikreglerna” och därmed utgör en fara för gångtrafikanter. Detta får också konsekvenser: ”[f]otgängarna hatar cyklisterna, så enkelt är det” (Pehrson 2012). Cyklister görs här till det huvudsakliga problemet genom att förknippas med vårdslöshet och lagbrott. Att det är en polis i chefsbefattning som gör uttalandet legitimerar ytterligare föreställningen att cyklister är laglösa och farliga trafikanter. Förmodad bristande regelefterlevnad hos vissa cyklister har även lyfts fram som ett problem för cyklistgruppen generellt. I bloggar, tidningar och forum (Cyklistbloggen.se 2012, 2013; Cykelkatten 2012; SvD 2012; Wolfers 2012) diskuteras cyklisters bristande laglydighet som ett allmänt problem som späder på cykelhatet. Cyklistbloggen, som också publiceras i Svenska Dagbladet, skriver:

Jag gillar cykling och tycker att fler borde cykla. Det gör att jag försöker försvara cyklister när någon rackar ned på dem. Med de som kör mot rött biter jag i sten. Hur fasen tror de att jag ska kunna framhålla cyklingens förträfflighet när de bara skiter i reglerna och gör som de själva tycker? Någon vis cykelskribent (hittar inte källan just nu) skrev att en rödljuskörning skapar 10 nya cykelhatare (Cyklistbloggen.se 2012).

Sammantaget framstår cyklisters situation i bilsamhället som tämligen motsägelsefull. Cyklisten är dels oskyddad och i behov av skydd från bilister (exempelvis genom att hållas med egna cykelbanor och göra sig synliga för bilister) något som framförs av trafikvårdande instanser. Dels utmålas cyklisten som okontrollerbar och som hot för andra (oskyddade) trafikanter, främst gångtrafikanter, genom att vara vårdslösa och hänsynslösa trafikanter. Cyklisten befinner sig i en mellanposition i trafikhierarkin, visserligen oskyddade i relation till bilister, men med kapacitet att kränka andra oskyddade trafikanters säkerhet. Cyklisten görs på så sätt både till offer och förövare för utsatthet och kränkningar i trafiken, samt förväntas skylla sig själva för det så kallade cykelhat som riktas mot dem.

I feministisk våldsforskning har den dominerande förståelseramen varit mäns våld mot kvinnor med dess indelning i kategorin män som förövare och kvinnor som offer. Det är en uppdelning som här framstår som mindre tydlig. I materialet kan både mans- och kvinnocyklister konstrueras som offer såväl som förövare. Ett

exempel är hur journalisten Jenny Strömstedt (2013) under rubriken ”Cyklistjävlar” bloggar om hur cyklister ”kör som galningar”. Detta apropå att en kvinna kört på en tvåårig flicka på en gång/cykelbana. De mest tydliga könsreferenserna i relation till förövare görs dock i diskussioner om pendlingscyklisters risktagande. Mest problematiska är så kallade *Memils* (Medelålders man klädd i cykeldräkt av lycra) framfart i städerna, där sportigt klädda män, även kallade ”Ninjacyklister”, ”härskarcyklister” eller ”fartdårar”, associeras med hänsynslös och aggressiv cykling i trafiken (Söderberg 2014). Här finns likheter med hur cyklister omtalas i brittisk media, där bilister kan se sig som offer för ”cykelmarodörer” och ”gerillacyklister” snarare än tvärtom (Fincham 2006: 211f). I en ledare för *The Guardian* beskrivs en utveckling från en föreställd cyklist som varandes äldre kvinna eller barn på väg till kyrka eller dagis till en ”hjälmprydd lycraklädd fanatiker som cyklar hur han vill” (Fincham 2006: 211). Från att ha förknippats med femininitet, sårbarhet och inordning, associeras den farliga cyklisten istället med en fanatisk, hänsynslös tävlingsmaskulinitet som hotar den normala ordningen i trafiken. Samtidigt kan konstateras att fenomenet i sig, att cyklister betraktas som oberäkneliga och farliga trafikanter, inte är något nytt i Sverige. Martin Emanuel (2012: 332f), som studerat Stockholms cykelpolitik mellan 1930 och 1980, menar att cyklister över hela denna period betraktats som både sårbara såväl som oregerliga trafikanter i behov av ovanifrån pålagd kontroll och fostran. När cyklister efter 100 år i skuggan av bilismen nu åter tar plats på vägarna aktualiseras också en kamp om trafikrummet som för cyklister kan vara både skrämmande och våldsam.

Cyklisters kamp om trafikrummet

Cykling är aldrig bara cykling, den är också förknippad med en rad föreskrivna och förbjudna uppföranden (Horton 2007). En av informanterna från Vrinnevisjukhuset ger ett vardagligt exempel om vad det kan innebära att ta upp plats som vintercyklist i Norrköping. Den 57-åriga kvinna, som ovan berättade om sina olyckserfarenheter, berättar här hur hon brukar cykla bland bilister vintertid – detta eftersom bilvägarna ofta snöröjs före cykelvägarna. Just snöröjning har uppmärksammats som en jämställdhetsfråga i vissa svenska kommuner. Tidigare har det varit kutym att bilvägarna prioriteras före cykel- och gångvägar. I Karlskoga plogas dock numera gång- och cykelvägar före större bilvägar, något som framförallt anses gynna kvinnor, då fler kvinnor än män går, cyklar och åker kollektivt (jämställ.nu 2012). Så tycks det ännu inte vara i Norrköping. ”Många gubbar skäller på mig och pekar på cykelbanan att jag ska hålla mig där, men jag kör bland bilarna ändå”. När cykelbanorna är obrukbara använder hon de vägar som är plogade, dock till priset att ”bli tutad på”.

Istället för att hålla sig ur vägen så tar denna kvinna plats och tvingar därmed

(mans)bilister att behandla henne som en (långsam) del av trafiken (DfT 2010: 27). Under intervjun gör hon en poäng av att hon klarar av att hantera aggressivitet hon möter i trafiken, något som på så sätt görs till en resurs i presentationen av en självsäker femininitet (Steinbach 2011: 1128). Priset för att ta upp bilisternas plats, och att därmed bryta mot bilistens hastighetsprivilegium, är att dra på sig tutningar. Adonia Lugo (2013: 45) menar att bilisters tutande kan tolkas både som en påminnelse om att cyklisten är odisciplinerad (en ”dålig” cyklist), men också som ett uttryck för bilisters rädsla för att skada oskyddade trafikanter. Att den 57-åriga kvinnan säger sig fortsätta cykla bland bilisterna tolkar jag som nödvändigt för att förbli ett (velo)mobilt subjekt även vintertid. Men det kan samtidigt tolkas som ett motstånd mot vissa bilisters fostrande tutningar, handlingar som i sig kan upplevas som både skrämmande och våldsamma för en sårbar cyklistkropp (Lugo 2013).

Våldsamma aggressioner riktade mot cyklister som tar plats kan ta sig olika uttryck. Tutningar är ett sådant uttryck, att använda bilen som vapen är ett annat. Trafikplaneraren Krister Isaksson säger i en intervju med SVT att:

(...) eftersom jag själv cyklat i många år har jag själv råkat ut för bilister som använder sina bilar som vapen, prejar cyklister av vägen, kastar frukt, spolar med spolarväska och så vidare (van Luik 2013).

Ett uppmärksammat exempel på hur detta kan gå till rapporteras i *Borås tidning*. Här uppges en grupp tävlingscyklister under en träningsrunda ha blivit utsatta för en bilist som avsiktligt kört på dem.

Mitt i omkörningen ska bilisten ha girat kraftigt åt höger och kört rakt in i den cyklist som låg längst fram i klungan. Samtidigt som sju-åtta cyklister hamnade i diket tryckte bilisten gasen i botten och körde på ytterligare tre cyklister som låg i en klunga längre fram – för att sedan försvinna i hög fart från platsen (Terneborn och Green 2013: 4f, se även Johansson och Forsberg 2011).

Det rapporterade avsiktliga våldet riktat mot cyklisterna har enligt skribenten föregåtts av motsättningar mellan cyklister och bilister i området. En kvinna som företräder traktens byalag fördömer händelsen men menar ändå att cyklisterna tar upp för mycket plats på vägarna och ”visar ingen hänsyn” mot bilisterna. Jag tolkar det som att cyklisterna därmed också tillskrivs skuld för det våld som drabbat dem. En central del i detta skuldbeläggande, och våldet som riktats mot dem, tolkar jag vara att cyklisterna inte ansetts anpassa sig till dominerande föreställningar om vilka mobila subjekt som hör hemma på vägarna.

Cyklister utsätts också för diskursivt våld på sociala medier. Under sommaren 2013 diskuterades särskilt det cykelmotstånd som de så kallade ”cykelhatargrupperna” på *Facebook* gav uttryck för (Kronqvist 2013). I ett facebookinlägg skriver en bilist hur han utsatt cyklister för livsfara:

Körde en härlig hämnd mot asen på sina cyklar på väg hem i dag. Dryga 100kmh med centimetrar tillgodo mellan styre och backspegel följt av en tvär gir in i vägrenen så att det rörs upp hälsosamt damm för kräken att inandas (Kronqvist 2013).

Diskursivt näthat kan tyckas höra medier och internet till och behöver inte nödvändigtvis praktiseras på vägarna. På *cyklistbloggen.se* (2013) problematiseras dock tendensen att cyklisthatet ofta avfärdas som jargong:

Det krävs bara att jag hamnar framför en enda cyklisthatande, stressad bilist som inte fått sitt morgonkaffe än och som plötsligt känner att hen ska ’visa cyklistjävlarna’ för att det ska bli livsfarligt för mig.

Min tolkning är att det diskursiva våldet utgör ett latent hot som öppnar upp för risken att utsättas för bilister som avsiktligt vill kränka cyklistens säkerhet.

När jag intervjuar en 41-årig man med mångårig erfarenhet av landsvägscyckling om utsatthet längs vägarna så framkommer i hans svar exempel på förhandlingar om hur man bäst handskas med ”bilar som ibland vill markera någonting”:

Det hände kompisen han fick en ölflaska slängd bredvid sig, jag har fått en näve ostbågar slängd på mig när jag varit ute och cyklat och ett och annat finger har man ju fått också. Men jag brukar hellre vinka än att peka finger. Det är ju klart att när man nästan blir påkörd då blir man ju livrädd. Det gäller att försöka att inte väcka någon extra ilska utan tona ner det lite (Man, 41 år).

Utsagan ger uttryck för hur mannen, som i de här fallen cyklat på landsväg, upplevt olika former av kränkningar riktade mot sig som cyklist. Hans strategi för att hantera kränkningarna är att neutralisera handlingarna genom att vinka, hellre än att konfrontera genom att ge fingret i gengäld. Att bemöta kan enligt min tolkning få till följd att ytterligare reta upp bilisten – något som skulle innebära ännu en fara för cyklisten. Det stora problemet är, menar han, att få bilisterna att inse att markeringar och bristande hänsyn utsätter cyklister för livsfara. Förutom att vinka är tillfällena till interaktion med bilister få för landsvägscyklister. I staden, där hastigheterna är lägre, finns dock fler sätt. ”Jag har jagat efter en bilist

och dunkat i plåten, men det var för att få kontakt med personen, det var inte för att buckla till bilen utan att visa att hållå, förstår du hur nära det var?” Poängen, menar han, är att få bilisten att ta konsekvenserna av sitt handlande, inte att utöva våld mot bilisten eller dennes bil. I det nätbaserade materialet diskuteras dock symboliska gester och fysiskt dunkande på bilar som en viktig del av cyklisternas upprättelsearbete gentemot bilister.

Onlinebaserat upprättelsearbete

Inom trafikpsykologin framförs förklaringsmodeller som beaktar hur bilistens relativa anonymitet i trafiken ökar sannolikheten för att utsätta andra trafikanter för risker (Björklund 2007). Vägvrrede och aggressivitet i trafiken förklaras exempelvis med möjligheten att ”slippa undan” i trafiken, eftersom det är svårt för offer att vedergälla och få upprättelse (Møller 2007, se även Forward 1999). Som jag även diskuterat i andra sammanhang (Balkmar 2014), kan cyklisters interaktion om sina upplevelser av utsatthet i trafiken tolkas som en form av onlinebaserat upprättelsearbete. Medlemmarna på *fixedgear.se* har här en arena för att dela med sig av sin rädsla för ”hatet” mot cyklisterna såväl som ”maktskillnaden” mellan bilister och cyklisterna. Vissa medlemmar beskriver trådarna som en sorts ”terapi” och möjlighet till att ”få lite medkänsla”. Forumet kan liknas vid ett rum där medlemmarna kan berätta, förhandla och orientera sig om vad det innebär att vara cyklist i trafiken. Diskussionerna behandlar alltifrån upplevelser av farliga situationer, våld och bråk i storstadstrafiken,

till de mest effektiva sätten för cyklisterna att få upprättelse gentemot bilister.

Forumintägen berättar ofta om var cyklisten färdades och omständigheterna kring tillbudet, vem som gjorde vad och

En medlem menar att bilister blir ”helt galna” om cyklisten ”knackar lite försiktigt på deras bilar”.

med vilka konsekvenser. En medlem på *fixedgear.se* beskriver exempelvis hur han vid en trafiksignal istället för att använda den överfulla cykelbanan ställt sig i bilvägen för att där vänta bakom en bil. När ljuset sedan slår om till grönt cyklar han, varpå en bil passerar och tutar ”massivt” och ”medvetet prejar” cyklisten. När bilisten sedan stannar för att släppa över gångtrafikanter vid nästa korsning approacherar cyklisten honom igen, varpå bilisten återigen prejar cyklisten och cyklisten svarar med att banka på bilens sidoruta. Vid nästa korsning tar cyklisten bilder av registreringskylten och försöker även fotografera föraren, vilket provocerar föraren att svära mot cyklisten.

Det är inte ovanligt att medlemmarna, liksom exemplet ovan, skriver att de brukar ”banka” eller ”slå” på bilruta eller tak för att på så sätt påkalla bilisters uppmärksamhet. En medlem menar att bilister blir ”helt galna” om cyklisten ”knackar lite försiktigt på deras bilar”. Att knacka eller slå på bilar är även diskuterat som ett sätt att störa bilistens föreställda trygghet. Slag mot plåt eller rutor anses spräcka ”illusionen” om att bilisten inte skulle vara

sårbar. De ofta emotionella inläggen om cyklisters utsatthet kan beröra den omedelbara lusten att med cykellåset slå sönder bilen som hämnd för den upplevda kränkningen. Benämningen "U-lock revenge" är ett vedertaget uttryck bland cyklisterna, och enligt min tolkning en del av hur ett gemensamt upprättelsearbete görs gentemot bilisterna. Cykellåset utgör både symbol och regelrätt vapen varmed bilar kan slås sönder och bilförare läxas upp med våld. Ibland förekommer låshämnden som en sorts fantasi om hur vissa skulle vilja hämnas, en medlem skriver exempelvis att han både "ångrar och är glad" över att han inte använde låset för att slå sönder bilen. Men, som noterats ovan, att intervensera med våld kan också medföra ytterligare problem i form av konfrontationer med bilister.

Intensiva diskussioner förs om lämpligheten i att intervensera genom att banka på bilen. Inom gemenskapen delas berättelser om hur uppretade män hotat och utsatt cyklister för ytterligare fara genom fysisk misshandel. Manliga bilförare görs i skildringarna både oberäknliga och potentiellt livsfarliga (farliga kvinnor förekommer i princip aldrig i berättelserna). Att ge fingret eller banka på bilen för att påvisa en bilists bristande omdöme förenas därmed med livsfara: Du kan aldrig veta vad mannen som sitter bakom ratten är kapabel till. Andra föreslår därför att hellre störa bilisternas bekvämlighetszon, exempelvis genom att öppna en av bilens bakkörrar för att sedan skyndsamt cykla från platsen. Poängen med detta är enligt medlemmarna att besvära och störa bilistens föreställda trygghet i sina bilar.

I kölvattnet av diskussionerna om

cyklisters riskhantering följer resonemang om hur man som cyklist kan förhålla sig till konflikter i trafiken på ett mer kontrollerat och säkert sätt. Diskussionerna om cyklisters upprättelsearbete går här bortom den våldsamma och omedelbara hämndens njutning. Istället poängteras självkontroll för att på ett säkert sätt reda ut en konfliktfylld situation. Vissa menar att de försöker vara "accepterande" i trafiken och anpassa sig till situationen snarare än att göra verbal eller fysisk gengäld. Att som i exemplet ovan fotografera bilens registreringsnummer och förare, ger utrymme både till att lugna ner sig och visa för bilisten att han (som det oftast handlar om) inte undkommer ansvar. Vissa menar att oförätter inte behöver påtalas med fingret eller att banka på bilen: att stanna upp och titta in i bilen med "besviken min", ge "pusmun" eller att ironiskt ge "tummen upp", kan vara minst lika effektivt. Poängen med dessa mindre konfrontativa interventioner är enligt min tolkning att inte spela med i det förväntade våldsamma sättet att interagera i trafiken, bilisten kommer på så sätt "av sig".

Cyklisternas interventioner bryter på olika sätt bilistens bekvämlighetszon genom att banka på bilen, öppna bildörrar, eller med blickar och ironi påtala förares felhandlingar. Av vikt för vedergällningen är den hybrida ontologi som utvecklas i mötet mellan människa-maskin, vilken präglar hur förare relaterar till och upplever bilen, bilkörning och andra väganvändare (Lupton 1999). I Luptons (1999: 64) undersökning om mäns vägvrede så legitimerades hot och våld när någon upplevdes "invadera" bilistens utrymme i trafiken. Och det är

just detta som cyklisterna riktar in sig på i sitt upprättsarbete. Slag mot bilen tycks effektivt bryta föreställningen om bilen som en skyddad semiprivat plats i det offentliga rummet – och därmed utmanas också den rumsliga säkerhet, kontroll och status många män tycks koppla samman med bilen. Men till skillnad från hur bilisters vägvrede förknippas med att tappa självkontroll (Lupton 1999) betonar cyklisterna självkontroll i trafiken. Kontrollen bibehålls genom utvecklandet av strategier för att hantera ett potentiellt farligt möte med en bilist: notera bilnumret, fotografera bilen och kontakta sedan föraren via telefon för att under säkra förhållanden konfrontera personen. På så sätt skapar forummedlemmarna inte bara ett utrymme för att ”tala tillbaka”, utan också bättre förutsättningar för mer konstruktiva och säkra relationer mellan bilister och cyklister.

Motsättningar, kön och våld

I den här artikeln har jag utifrån ett köns- och våldsperspektiv undersökt cyklisters situation i en bilnormativ omgivning. Trots att Sverige, till skillnad från länder som Storbritannien och USA, kan kategoriseras som ett land där cykling är ”normalt” (Pooley 2013: 42), måste cyklister i Sverige fortfarande förhandla sin rätt till vägen. Att förhandla utsatthet och motsättningar i trafiken kan sägas vara en del av vad det innebär att vara cyklist också i ”cykelvänliga” Sverige. Motsättningarna som diskuterats kan placeras utefter en skala över olika händelser och handlingar som återskapar cyklister som De Andra (jämför Listerborn 2011; Koglin 2013). Dels kan motsättningarna förstås i termer av att biltrafik och dess fysiska miljö i sig utgör ett strukturellt hot mot cyklisters säkerhet, men där ansvaret för säkerhet i praktiken individualiseras till främst cyklistens ansvar, snarare än att ses som ett bredare samhällsproblem. Dels kan motsättningarna förstås i termer av explicita maktdemonstrationer där enskilda bilister tar sig rätten att hota cyklister, exempelvis genom täta omkörningar, tutningar, prejningar eller till och med påkörningar. Kränkningarna, hoten och våldet är inte bara problem som riskerar att minska andelen cyklister, utan riskerar samtidigt att reproducera könade mobilitetsmönster. Våldet återskapar inte bara (mans)bilisten som norm under vilkens premisser interaktion i trafiken ska ske, utan riskerar dessutom att minska kvinnors andel av cyklingen (Garrard et al 2006). Idag är könsfördelningen bland Stockholmscyklisterna relativt jämn, grovt generaliserat rör det sig om ”en tids- och hälsomedveten medelklass som cyklar” (Emanuel 2012: 351). I städer som London är dock bara en tredjedel av cyklisterna kvinnor, något som ska jämföras med städer i länder som Danmark och Holland där kvinnor cyklar mer än män (Steinbach et al 2011). Förklaringarna till varför kvinnor cyklar mindre beror dels på att kvinnor oftare ansvarar för barnomsorg och handling, men framförallt på

rädsla för trakasserier och faror i trafiken (Garrard et al 2006; Steinbach et al 2011; Pooley 2013).

I trafikvåldsdiskursen är det framförallt maskulina subjekt som utsätter andra för fara och kränkningar i det offentliga rummet. Motsättningarna länkar därmed till det som Joelsson (2013) talar om i termer av våldsam mobilitet, att vissa män återskapar bilistens rätt till vägen genom att på ett aggressivt och våldsamt sätt etablera sin närvaro i trafikrummet. Genom att kräva sin rätt att ta upp plats, trots att denne juridiskt inte har denna rätt, kan bilisten sägas "missbruka" sin materiella makt på bekostnad av andra väganvändares säkerhet (Koglin 2013: 79). Om plats är något som inte bara finns där, utan görs och könas genom våra handlingar och praktiker, formar trafikvåldet ett maskulint kodat offentligt rum som inkluderar och exkluderar utifrån kön (Forsberg 2005; Joelsson 2013). Det är skillnad på hur den könade cyklistkroppen är situerad i det offentliga rummet. När bilen erbjuder kvinnor ett skydd mot hotet om mäns våld i det offentliga rummet, blir den könade cyklistkroppen istället synlig och exponerad för en maskulin blick (Horton 2007: 134; Steinbach et al 2011). En kvinna som cyklar kan exempelvis bli kallad "cykelfitta", en sexistisk kränkning riktad mot henne specifikt som sårbar och riskutsatt kvinna i det offentliga rummet. Risk som associeras med den manliga cykelkroppen konnoterar istället en annan relation till risk. En "cykelmarodör" eller *Memil* står visserligen för en man som cyklar hänsynslöst och aggressivt i trafiken (Söderberg 2014), men

är därigenom allttjämt förknippad med statusomgärdat maskulint risktagande och tävlande i trafikrummet på ett sätt som sexistiska kränkningar av kvinnor inte är.

En kvinna som cyklar kan exempelvis bli kallad "cykelfitta", en sexistisk kränkning riktad mot henne specifikt som sårbar och riskutsatt kvinna i det offentliga rummet.

Samtidigt är det inte nödvändigtvis så att den objektiva risken behöver vara större för kvinnor som cyklar jämfört med män (ibid). Istället är det hur risk görs betydelsefullt som framstår som könat, nämligen i hur risker i trafiken bekräftas, görs viktiga eller tonas ner (Steinbach et al 2011: 1128). Materialet rymmer exempelvis få kvinnor som talar om risker eller potentiella våldsamma situationer i termer av tillfällen att hävda sig gentemot bilister, något som ligger i linje med tidigare forskning om kvinnors strategier för att undvika farliga platser (Andersson 2005). I forummaterialet görs dock utsatthet för risk till en central del i medlemmarnas (våldsamma) motstånd mot bilistens självklara plats på toppen i trafikhierarkin. Men också i detta mellanmanliga sammanhang gavs uttryck för undvikande strategier: genom självkontroll, anpassning samt att aktivt undvika att väcka/spå på bilburna mäns ilska mot cyklisterna.

För att förstå motsättningarna mellan cyklisterna och bilister som här diskuterats

krävs att cyklisters situation relateras till en mer djupgående konflikt i hur städernas byggda miljö alltså privilegierar bilismen snarare än cykling (Koglin 2013). Trots att det i många offentliga sammanhang inte är socialt accepterat att med våld tilltvinga sig förmåner, verkar bilismen kunna skapa ett trafikrum där fysisk styrka och våld i vissa fall kan tolereras och till och med accepteras (Jain 2004, 2005, i Nixon 2014: 93). För att minska konfliktytorna mellan olika trafikslag skulle det krävas djuplodande förändring av rådande transportsystem och städernas byggda miljö. Risken är annars att stadsplanerare och trafikplanerare även framöver ägnar sig åt vad Krister Isaksson (2012b) kallar för "konfliktdesign": en infrastruktur som kommunicerar att det främst är bilisten som hör hemma i och har rätt till trafikrummet – inte cyklister. McCarthy (2011: 1445) visar exempelvis i en studie av cyklisters uppfattningar av risk i Charleston, USA, att informanterna upplevde vägarna som "tillhörande bilister", något som också ansågs legitimera kränkningar riktade mot cyklister. Det våld som diskuterats i denna artikel bör förstås som del av vidare strukturer där bilismen som regim (re-)producerar säkerhet för vissa mobila subjekt och utsatthet för andra. I förlängningen kan bilistnormen och den byggda miljön förstås som möjliggörande inte bara av vissa mäns subjektiva upplevelser att de "har rätt" till vägen, och de identitetsskapande praktiker som därmed görs möjliga, utan även dess effekter i form av kränkningar av cyklisters säkerhet (Balkmar 2014). Om cyklingen ska främjas, vilket tycks vara den politiska ambitionen, så kan ett sådant arbete inte byggas på att främst lyfta fram de positiva aspekterna av cykling (förbättrad folkhälsa, minskad miljöpåverkan, mindre trängsel) utan att också ta cyklisters upplevelser av våld i trafiken på allvar.

Noter

1. Jag vill rikta ett varmt tack till de granskare och TGV:s redaktörer som så konstruktivt och inspirerande kommenterat tidigare versioner av denna artikel.

Referenser

Andersson, Birgitta (2001) *Rädslans rum*. VINNOVA rapport VR 2001:32. Stockholm: VINNOVA.

Andersson, Birgitta (2005) "Mäns våld blir kvinnors ansvar. Riskkalkylering i det offentliga rummet", Friberg, Tora, Listerborn, Carina, Andersson, Birgitta och Scholten, Christina (red) *Speglingar av rum. Om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm/Stehag: Symposion.

Aldred, Rachel (2013) "Incompetent or Too Competent? Negotiating Everyday Cycling Identities in a Motor Dominated Society", *Mobilities* 8(2): 252-271.

Bacchi, Carol Lee (1999) *Women, Policy and Politics: The Construction of Policy Problems*. London: Sage.

Balkmar, Dag (2012) *On Men and Cars: An Ethnographic Study of Gendered, Risky and Dangerous Relations*. Linköping: Linköpings universitet.

Balkmar (2014 accepterad) "De osynliga slår tillbaka: om cyklisters plats i en bilnormativ omgivning", *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia*. Centrum för Öresundsstudier.

Bax, Mats (2013) "De tycker att vi ska ha bättre koll på barnen", *Expressen* 25 juni 2013.

Berglin, Rickard (2010) "Cykelboom ställer krav på cykelvägar", *Mitt i Östermalm* 23 mars 2010.

Björklund, Gunilla (2007) "Driver Irritation and Aggressive Behavior", *Accident Analysis & Prevention* 40: 1069-1077.

Böhm, Steffen (red) (2006) *Against Automobility*. Malden, MA: Blackwell.

Carlsson-Kanyama, Annika och Åkerström, Janne (2011) *Genusaspekter på transporter, litteraturstudie och bearbetning av statistik om kvinnligt och manligt bilägande och bilanvändning*. Stockholm: FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut.

Ceccato, Vania (red) (2012) *The Urban Fabric of Crime and Fear*. Dordrecht: Springer.

Cyklister i Stockholm (2013) "Misshandlad av taxichaufför", 22 augusti 2013. <http://cyklist-stockholm.se/2013/08/22/misshandlad-av-taxichauffor/> [4 november 2013].

Cykeleko (2008) "60 procent fler cyklistar i Stockholm", *Cykeleko* 4. http://www.welcom.se/petter/Cykeleko_4_08.pdf [23 april 2014].

Cykelkatten (2012) "Cykelhat" 13 juni 2012. <http://cykelkatten.blogspot.se/2012/06/cykelhat.html> [2 maj 2014].

Cyklistbloggen.se (2012) "Cyklistar som kör mot rött föder cykelhat", 8 juni 2012. <http://www.cyklistbloggen.se/2012/06/cyklistar-som-kor-mot-rott-foder-cykelhat/> [6 maj 2014].

Cyklistbloggen.se (2013) "Sluta generalisera i trafiken", 18 januari 2013. <http://www.cyklistbloggen.se/2013/01/sluta-generalisera-i-trafiken/> [2 maj 2014].

Department for Transport (DfT) (2010) *Cycling, Safety and Sharing the Road. Qualitative Research with Cyclists and Other Road User*. London: Department for Transport.

Dery, Mark (2006) "Always Crashing in the Same Car": A Head-On Collision with the Technosphere. Böhm, Steffen (red) (2006) *Against Automobility*. Malden, MA: Blackwell.

Diits Vikström, Fredrik (2012) "Hårdare tag mot aggressiva förare", *Vi bilägare* 14 juni 2012.

Dragic, Marijana (2009) "Bilisten krossade min näsa", *Aftonbladet* 11 oktober 2009.

Epstein, Mimmi (2013) "Stockholms cyklistar otrygga - och färre väljer att trampa", *Metro* 13 juni 2013.

Emanuel, Martin (2012) *Trafikslag på undantag: cykeltrafiken i Stockholm 1930-1980*. Stockholm: Stockholmia förlag.

Faskunger, Johan (2008) *Aktiv transport - på väg mot bättre förutsättningar för gång- och cykeltrafik*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

Fincham, Ben (2006) "Bicycle Messengers and the Road to Freedom", Böhm, Steffen (red) (2006) *Against Automobility*. Malden, MA: Blackwell.

Forsberg, Gunnel (2005) "Den genderiserade staden", Friberg, Tora, Listerborn, Carina, Andersson, Birgitta och Scholten, Christina (red) *Speglingar av rum. Om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm/Stehag: Symposion.

Forward, Sonja (1999) *Aggressivitet på väg*. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut.

- Friberg, Tora (2005) "Kvinnors upplevelser av resans rum", Friberg, Tora, Listerborn, Carina, Andersson, Birgitta och Scholten, Christina (red) *Speglingar av rum. Om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Friberg, Tora, Listerborn, Carina, Andersson, Birgitta och Scholten, Christina (red) (2005) *Speglingar av rum. Om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Garrard, Jan, Crawford, Sharyn, Hakman, Natalie (2006) *Revolutions for Women: Increasing Women's Participation in Cycling for Recreation and Transport*. Burwood: Deakin University.
- Giertz, Helena (2012) "MAMILs, fåfänga och träningsrapport", *Sydsvenskan* 13 september 2012.
- Hearn, Jeff och Parkin, Wendy (2001) *Gender, Sexuality and Violence in Organizations*. London: Sage.
- Hearn, Jeff, Novikova, Irina, Pringle, Keith, Šmídová, Iva, Bjerén, Gunilla, Jyrkinen, Marjut, Iovanni, LeeAnn, Arranz, Fátima, Ferguson, Harry, Kolga, Voldemar, Müller, Ursula, Oleksy, Elzbieta H., Balkmar, Dag, Helfferich, Cornelia, Lenz, Ilse, Wojtaszek, Marek M., Picukane, Elizabete och Rosa, Victoria (2013) *Studying Men's Violences in Europe: Towards a Research Framework*. Örebro University CFS Report Series 25. Örebro: Örebro universitet.
- Henriksson, Malin (2014) *Att resa rätt är stort, att resa fritt är större: kommunala planerades föreställningar om hållbara resor*. Linköping: Linköpings universitet.
- Horton, David (2007) "Fear of Cycling", Horton, David, Rosen, Paul och Cox, Peter (red) *Cycling and Society*. Aldershot: Ashgate.
- Isaksson, Krister (2012a) "Cyklisterna som följer lagen straffas med döden", *Newsmill* 7 maj 2012.
- Isaksson, Krister (2012b) "Konfliktdesign", www.kadens.se 5 september 2012.
- Jacobsen, Peter, Francesca, Racioppi och Rutter, Harry (2009) "Who Owns the Roads? How Motorised Traffic Discourages Walking and Bicycling", *Injury Prevention* 15: 369-373.
- Jain, Sarah (2004) "Dangerous Instrumentality: The Bystander as Subject in Automobility", *Cultural Anthropology* 19(1): 61-94.
- Jain, Sarah (2005) "Violent Submission: Gendered Automobility", *Cultural Critique* 61: 185-214.
- Joelsson, Tanja (2013) *Space and Sensibility: Young Men's Risk-Taking with Motor Vehicles*. Linköping: Linköpings universitet.
- Johansson, Yvonne och Forsberg, Oskar (2011) "Ändrad dom i cykeltvist", *Sydsvenskan* 16 december 2011.
- Jämställ.nu (2012) "Jämställd snöröjning i Karlskoga", 3 december 2012. <http://www.jamstall.nu/praktiska-exempel/samhallsplanering/jamstalld-snorojning-i-karlskoga/> [27 augusti 2014].
- Koglin, Till (2013) *Vélobility: A Critical Analysis of Planning and Space*. Lund: Lunds universitet.
- Kronqvist, Patrik (2013) "Cyklisthatet är livsfarligt", *Expressen* 7 juni 2013.
- Listerborn, Carina (2011) "Den våldsamma integreringen", Listerborn, Carina, Molina, Irene och Mulinari, Diana (red) *Våldets topografier: betraktelser över makt och motstånd*. Stockholm: Atlas.
- Listerborn, Carina, Molina, Irene och Mulinari, Diana (red) (2011) *Våldets topografier: betraktelser över makt och motstånd*. Stockholm: Atlas.

- Loukaitou-Sideris, Anastasia och Fink, Camille (2009) "Addressing Women's Fear of Victimization in Transportation Settings. A Survey of U.S. Transit Agencies", *Urban Affairs Review* 44(4): 554-587.
- Lugo, Adonia (2013) *Body-City-Machines: Human Infrastructure for Bicycling in Los Angeles*. Opublicerad avhandling, University of California.
- Lupton, Deborah (1999) "Monsters in Metal Cocoons: 'Road Rage' and Cyborg Bodies", *Body & Society* 5: 57-72.
- McCarthy, Deborah (2011) "'I'm a Normal Person': An Examination of How Utilitarian Cyclists in Charleston South Carolina Use an Insider/Outsider Framework to Make Sense of Risks", *Urban Studies* 48: 1439-1455.
- Mäcks, Mattias (2013) "Cykelolyckorna ökar i Stockholm", *Svenska Dagbladet* 19 april 2014.
- Møller, Mette (2007) "Vhad ved vi om vejvrede", *Dansk Vejtidskrift* Januari 2007.
- Naturvårdsverket (2005) *Den samhällsekonomiska nyttan av cykeltrafikåtgärder*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Nelson, Lise och Seager, Joni (red) (2005) *A Companion to Feminist Geography*. Malden, MA: Blackwell.
- Niska, Anna (2007) *Cyklisters syn på cykelvägars standard, fokusgrupper i Umeå och Linköping*. VTI rapport 585. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut.
- Nixon, Denver (2014) "Speeding Capsules of Alienation? Social (Dis)Connections Amongst Drivers, Cyclists and Pedestrians in Vancouver, BC", *Geoforum* 54: 91-102.
- Orgad, Shani (2009) "How Can Researchers Make Sense of the Issues Involved in Collecting and Interpreting Online and Offline Data?", Markham, Annette och Baym, Nancy (red) *Internet Inquiry: Conversations About Method*. Los Angeles: Sage.
- Pehrson, Josefin (2012) "Ny lag kan ge färre bråk i trafiken", *Svenska Dagbladet* 4 september 2012.
- Pooley, Colin (2013) *Promoting Walking and Cycling: New Perspectives on Sustainable Travel*. Clifton: Policy Press.
- Rydhagen, Maria (2010) "Det blir vanligare med aggressivitet i trafiken", *Expressen.se* 31 mars 2010.
- Samppala, Sandra (2013) "Cyklist slog bilist genom fönsterruta", *Lokaltidningen Mitt i* 29 augusti 2013.
- Skinner, David och Rosen, Paul (2007) "Hell is Other Cyclists: Rethinking Transport and Identity", Horton, David, Rosen, Paul och Peter, Cox (red) *Cycling & Society*. Aldershot: Ashgate.
- SKL (2013) *Kön i trafiken, Jämställdhet i kommunal transportplanering*. LTAB: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Spolander, Krister (2013) *Det statliga sveket mot cyklisterna. Planer utan pengar är bara papper mellan pärmar*. www.spolander.se [4 september 2014].
- Steinbach, Rebecca, Green, Judith, Datta, Jessica och Edwards, Phil (2011) "Cycling and the City: A Case Study of How Gendered, Ethnic and Class Identities Can Shape Healthy Transport Choices", *Social Science & Medicine* 72: 1123-1130.
- Strömstedt, Jenny (2013) "Cyklistjävlar", 18 juni 2013. <http://blogg.mama.nu/jennystromstedt/2013/06/18/cykelhelvetet/> [27 augusti 2014].
- SvD nyheter (2012) "Här är det värst att cykla", *Svenska Dagbladet* 13 juni 2012.
- Söderberg, Annie (2014) "Cykling som beteende och livsstil", 28 mars 2014. [bicycling](http://bicycling.se).

se/blogs/anniesoderberg [27 augusti 2014].

Terneborn, Erik och Green, Lars-Åke (2013) "Bilister har inte förståelse", *Borås Tidning* 10 augusti 2013.

Trafikanalys (2011) *Arbetspendling i storstadsregioner - en nulägesanalys*. Rapport 2011:3. Stockholm Trafikanalys.

Trafikverket (2011). *Ökad och säker cykling. Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Borlänge: Trafikverket.

Trafikverket (2012) *Cykelliv - om cyklar, hälsa och utrustning*. http://publikationswebbutik.vv.se/upload/1495/100031_cykelliv.pdf [20 september 2014].

Trafikverket (2014) *Säkrare cykling - Gemensam strategi för år 2014-2020*. http://publikationswebbutik.vv.se/upload/7222/2014_030_sakrارة_cykling_gemensam_strategi_for_ar_2014_2020.pdf [20 september 2014].

Urry, John (2004) "The 'System' of Automobility", *Theory, Culture and Society* 21(4/5): 25-39.

van Luik, Collette (2013) "Cyklister utsätts för hot och våld", *Sveriges Television* 12 juni 2013.

Vägverket (2005) *Res Jämt - Tankar kring ett jämställt transportsystem*. Borlänge: Vägverket.

Wallner, Jacques (2013) "Vi gasar - för att inte får 'tokbryt'", *Dagens Nyheter* 4 november 2013.

Wolfers, Jeroen (2012) "Cyklister som kör mot rött föder cykelhat", *Svenska Dagbladet nyheter* 11 juni 2012.

Nyckelord

Cykling, genus, mobilitet, risk, våld

Dag Balkmar

Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap

Centrum för feministiska samhällsstudier

Örebro universitet

701 82 Örebro

E-post: dag.balkmar@oru.se

DOING GENDER IN MUNICIPAL POLITICS

Local variations of gender mainstreaming and women's inviolability

RENÉE ANDERSSON & GUN HEDLUND

Keywords

Feminist new-institutionalism, gender-based violence, gender mainstreaming, municipalities, women's inviolability

Abstract

The transformative potential of gender mainstreaming is vividly debated: some argue that organisational integration and diffusion of responsibility of gender equality work prevent marginalisation of the gender perspective (Squires 2005; Walby 2005). Others claim that the change potentially achieved by gender mainstreaming is hindered by norms and functions within already gendered organisations (Stratigaki 2005; Verloo 2005; Bacchi et al 2010).

From within a feminist new-institutionalist framework, we focus on the modern gender equality work as we investigate local variation of gender-based violence and gender mainstreaming in five Swedish municipalities. More specifically, we investigate if gender mainstreaming contributes to change and institutionalisation of the municipalities' work on combating violence against women. We develop and apply the concepts of framing, responsibility, designate of gender and spreading/visibility of gender-based violence in public documents.

The empirical findings indicate that the presence of gender mainstreaming do not correlate with a positive transformation in combating gender-based violence. The results also reveal substantial differences between the researched municipalities, however overall indicating that gender equality and gender-based violence are continuously perceived as non-related. The analysis suggests that the integration of the two policy areas is largely affected by how doing gender is practiced in the local context. Although gender-based violence is often considered the ultimate sign of gender inequality, and on the national level a political issue, it does not always permeate the work against gender-based violence on the local level.

Kommuner har i uppdrag att minska mäns våld mot kvinnor och att integrera jämställdhet i sina styrnings- och planeringsprocesser. I en studie av fem svenska kommuner undersöker Renée Andersson och Gun Hedlund om gender mainstreaming utgör hinder eller möjlighet i arbetet för kvinnofrid.

ATT GÖRA KÖN I KOMMUNAL POLITIK

Lokala variationer av gender mainstreaming och kvinnofrid

RENÉE ANDERSSON & GUN HEDLUND

Mäns våld mot kvinnor stod i centrum som en prioriterad jämställdhetsfråga i statsminister Fredrik Reinfeldts jultal till svenska folket 2011 (Sveriges radio 2011)¹. Statsministern markerade kvinnofridspolitikens ställning som en viktig del i det nationella jämställdhetspolitiska arbetet. I likhet med Edwards (2002) argument kan jultalet ses som ett uttryck för ett budskap där våld mot kvinnor pekas ut som den ultimata indikatorn på ojämställdhet (Skr 2011/12: 3). Att statsministern valde att lyfta frågan om kvinnofrid i jultalet kan illustrera en kursändring i svensk politik. Under 1990-talet fanns inte samma övergripande konsensus och frågan om mäns våld mot kvinnor kunde väcka häftig debatt och öppet motstånd. Frågan om våld mot kvinnor hade en förmåga att glida undan i debatten i jämförelse med andra "kvinnofrågor" (Edwards 2002). Under 2010-talet däremot framstår kvinnofrid som en konkret jämställdhetsfråga att enas om över partigränserna. Frågor som jämställdhet i arbetslivet, delad föräldraförsäkring, jämställda bolagsstyrelser eller kvinnors intresse av välfärdspolitik har däremot fått en tydligare ideologisk höger-vänster dimension och inslag av ideologisk kamp (Tollin 2011). Dock har de övergripande nationella målen för jämställdhet behållits med vissa justeringar av olika regeringar under tjugo års tid. Jämn fördelning av makt och inflytande, ekonomisk jämställdhet, jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet samt att mäns våld mot kvinnor ska upphöra kvarstår som jämställdhetspolitiska mål (Skr 2011/12:3). Den nationella jämställdhetspolitiken kan beskrivas som de

samlade åtgärderna för att närma sig dessa mål (Tollin 2011; jämför Hort 2013). Våld mot kvinnor är med andra ord inkluderat i jämställdhetspolitiken på nationell nivå.

Arbetet med att motverka våld mot kvinnor och barn sker både på det nationella planet och lokalt i de svenska kommunerna. Under det senaste decenniet har ökade statliga krav ställts på kommunernas ansvarstagande för våldsutsatta kvinnor och barn.

Ett annat centralt inslag i den nutida nationella jämställdhetspolitiken är jämställdhetsintegrering. Detta är den svenska, politiskt formulerade, varianten av gender mainstreaming (GM). Vi väljer här att använda oss av begreppet gender mainstreaming (GM) som är det paraplybegrepp vilket används inom internationell forskning. GM är ett fenomen som närmast kan beskrivas som ett meta-policyinstrument som innehåller både praktiker och idéer (Halpern, Jacquot och Le Galès 2008; Callerstig 2014). Målet med GM är att jämställdhet ska beaktas, alltså integreras, i all planering och styrning av verksamheten (Squires 2005; Verloo 2005; Walby 2005). 1994 fattade den svenska regeringen beslut om att använda GM som strategi för att öka jämställdheten i det nationella myndighetsarbetet. Under senare delen av 2000-talet, på initiativ från regeringen, har strategin spridits till de svenska kommunerna (Lindholm 2011). Kommunerna har alltså utsatts för förändringstryck inom de två policyfälten kvinnofrid och GM under samma tidsperiod. Detta borde idealt sett kunna skapa en process som innebär att mäns våld mot kvinnor får status av att vara en

jämställdhetsfråga som genomsyrar hela den kommunala organisationen.

Syftet med artikeln är att undersöka om och i så fall på vilket sätt mäns våld mot kvinnor som jämställdhetsfråga har institutionaliserats i fem svenska kommuner. Utifrån ett feministiskt nyinstitutionellt perspektiv studeras det jämställdhetsarbete som nu pågår i svenska kommuner. Av särskilt intresse är om GM utgör en förändringspotential vid institutionalisering av kommunernas arbete mot mäns våld mot kvinnor.

Artikeln är disponerad på följande sätt: först redogör vi för våra teoretiska utgångspunkter där feministisk nyinstitutionalism och begreppet *görande av kön* (doing gender) (Kvande 2007; Krook och MacKay 2011) behandlas. I detta avsnitt presenteras en analysmodell som utvecklats för att studera hur institutionaliseringsprocessen av ett nytt policyområde uttrycks i kommunala styrdokument. Därefter följer ett avsnitt om policyområdena kvinnofrid och GM och hur dessa kan ses som lokalt anpassade variationer av nationell policy. Forskningsdesign, metod och material beskrivs, för att åtföljas av en historisk redogörelse av kvinnofrid och GM. Därefter redovisas analys och slutsatser från vår dokumentstudie. Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion.

Feministisk nyinstitutionalism och görande av kön

Vår teoretiska utgångspunkt är ett feministiskt nyinstitutionellt perspektiv. Inom feministisk politikforskning pågår en diskussion om viktiga vägval vid studier av

institutioner. Debattens vågor går höga i fråga om vilka teoretiska eller metodologiska inriktningar som är fruktbara för olika slags feministiska frågeställningar (Krook och MacKay 2011; Bacchi och Rönnblom 2014). I vår användning vill vi betona att nyinstitutionalism ska beskrivas som ett multi-teoretiskt perspektiv (Lowndes 1996; Hall 2012). I en kritisk genomgång av ett antal publicerade verk (se bland annat Kulawik 2009; Freidenvall och Krook 2011) utfärdas en varning av Rönnblom och Bacchi för att feministiska nyinstitutionalister hamnar i tveksamt vetenskapligt sällskap (Rönnblom och Bacchi 2011; Bacchi och Rönnblom 2014). Deras kritik handlar särskilt om att kombinationen "feministisk diskursiv nyinstitutionalism" är en vetenskapsteoretisk själv motsägelse. Ett feministiskt självreflekterande av vetenskapliga och politiska analyser och slutsatser bör enligt detta resonemang (och i användandet av diskursbegreppet) snarare anknyta till Foucaults "kunskapspraktiker" än till Habermas skola av rationell kommunikation, menar Bacchi och Rönnblom. Oberoende av om det är historisk "gammal" institutionell teori, eller nyare varianter av nyinstitutionell teori, är institution bland statsvetare till sin karaktär en statisk och fixerad enhet som omöjliggör utforskandet av "görandet av kön", hävdar Bacchi och Rönnblom (2014).

Vi menar att Rönnblom och Bacchi (2014) i sin oro för att feministiska forskare "hamnar fel" missar två aspekter. Den första är att företrädare för feministisk nyinstitutionalism, oberoende av

om de hänvisar till diskurs eller inte, i hög grad intresserar sig för görandet av könade normer och praktiker (Kvande 2007; West och Zimmerman 2009). Att det finns ett intresse för formella såväl som informella institutioner, måste inte leda bort analysen från "doing". Den andra aspekten handlar om att kritiken missar en potentiell fruktbar allians. Förmågan att *synliggöra* kön, den "gender lens" som förs fram i feministisk nyinstitutionalism, berikar i hög grad en ofta könsblind nyinstitutionell organisationsforskning (March och Olsen 1983; Rövik 2000; Peters 2012). Fältet saknar ofta det feministiska perspektiv som Lovenduski (2011) efterlyser. Potentialen finns, menar vi, i att institutioner inte ses som statiska enheter utan som pågående processer där maktutövande praktiker möts (Lowndes 1996; Lowndes et al 2006).

Vår utgångspunkt är således att det går att sammanfoga ett nyinstitutionellt perspektiv med ett feministiskt dito. Det gör vi genom att se att de institutioner som hanterar kvinnofridsplaner är könade (Ivarsson Westerberg 2013). Vi utgår från att institutioner är könade både av individer (exempelvis med erfarenheter av våld) (Connell 1987; Butler 1993) och könsskapande genom institutionernas uppbyggnad, logiker samt processer (Acker 1992; Mackay et al 2010). Med begreppet könsskapande menas, i enlighet med Acker (1990, 1992), att konstruktioner av kön är närvarande i både idéer och praktiker när kvinnofridsplaner inrättas. Detta sker också i maktindelningen inom

institutioner, där samma könsskapande mekanismer motiverar, förklarar och legitimerar procedurer i institutionerna. Ofta sker det genom ett skenbart könsneutralt uttryck, enligt Acker (1990). Institutionaliseringsprocessen av kvinnofridspolicyer bör ses som en dynamisk process där olika aspekter undersöks. Det handlar om formella institutioner, exempelvis kommuners regler, organisatorisk uppbyggnad och offentliga dokument. Men det handlar också om informella institutionella aspekter som normer och traditioner. Att vissa kommuner faktiskt har valt att upprätta handlingsplaner för kvinnofrid utgör exempel på könsskapande praktiker genom lokala anpassningar. Institutionaliseringsprocessens rörlighet framkommer tydligt när etablerade regler konfronteras med införandet av nya regler, något som det ökade kommunala ansvaret för kvinnofrid är ett exempel på. Begreppet *rule-in-use* (Lowndes, Pratchett och Stocker 2006) kommer att användas för att visa att både formella regler och informella normer formar hur de kommunala dokumenten beskriver våld. Detta illustreras till exempel av hur dokumenten framställer våldsutövaren. Vilken eller vilka *rules-in-use* som är verksamma i en institution kan visa på olika variationer. Det kan handla om vilket regelsystem som dominerar eller om det finns en ambivalens mellan olika informella normer (Mackay et al 2010). Avsikten med att lyfta fram *rule-in-use* är att visa på olikheter istället för att förklara *varför* det finns olika formella regler eller informella normer.

För att kunna studera institutionaliseringsprocesser i kommunerna har vi skapat en analysmodell som hjälper oss finna olika *rules-in-use* om kvinnofrid och GM. Vår modell består av begreppen inramning, ansvar, synliggörande, benämning av kön, och breddning. *Inramning* definieras som en legitimitetsskapande process där strategiska formuleringar i kommunala dokument utgör förändringspotentialer. Inramning, *frame*, har som teoretiskt begrepp fått stor spridning i feministiska studier av policyförändringar genom exempelvis kritisk ramanalys, dynamisk frameanalys och sociala rörelseteorier (Pollack och Hafner-Burton 2000; Verloo 2007; Erikson 2011). Till skillnad mot dessa teoretiska ansatser undersöks inte diskurser eller aktörer i denna studie. *Ansvar* definieras i vår analysmodell som ett utpekande av det Lundström (1988) kallar uppgiftsansvar. Det innebär att organisationens olika delar och nivåer har ett på förhand utpekat enskilt och gemensamt ansvar. *Synliggörande* definieras som en förändringsstrategi som syftar till att motverka icke-beslut som maktutövning (Pincus 2002; Lukes 2005). *Benämning av kön* definieras som olika varianter av medvetna eller omedvetna ordval i texterna (Eduards 2002). Det sista begreppet som ingår i vår analysmodell, *breddning*, definieras som utbredning och spridning till nya områden (Rövik 2000). Medan Røviks begrepp handlar om

spridning mellan institutioner så avser vi spridning inom organisationerna.

Kvinnofrid: ett konfliktfyllt politik-område

Politikforskningen om våld och kön har haft fokus på både formella och informella institutioner. Särskilt har relationen inom och mellan EU, nationell statsmakt och kvinnorörelsernas politisering av kvinnofrid avhandlats (Eduards 2002; Wendt-Höjer 2002; Kantola 2006; Hedlund 2009b; Strid 2009; Enander, Holmberg och Lindgren 2013). En särskild svårighet i idéspridningen av kvinnofrid är att policyfältet kan betecknats som ett "diskursivt slagfält" där olika aktörer drar åt olika håll i synen på våld. I centrum för slagfältet står olika perspektiv på makt och kön (Steen 2003). Framförallt har kontroversen handlat om ifall de huvudsakliga förklaringarna till mäns våld mot kvinnor ska sökas på individ- eller strukturnivå. Ett grundläggande dilemma har varit svårigheten att benämna brottsoffren (kvinnor) och förövarna (män) som könade aktörer i relation till en ojämlik maktordning (Steen 2003). Holmberg och Bender (2002) menar att det inte är möjligt att tala om män som förövare i kommunpolitiska sammanhang. Däremot är det möjligt att tala om kvinnor som offer. Vidare menar de att våld mot kvinnor inte kan lyftas som en politisk och ideologisk maktfråga på kommunal nivå. Strategin blir istället att använda en humanistisk, avkönad och abstrakt språkdräkt där mäns våldsanvändning inte benämns, för att inte riskera att mäns makt synliggörs (Holmberg och Bender 2002). Genom att

utpeka det sexualiserade våldet utmanas vår demokratiska ordning (Eduards 2002). Det är samtidigt svårt att få gehör för det mest intima och "privata" i den offentliga debatten: kropp, kön, sexualitet, misshandel och kroppslig integritet (Wendt-Höjer 2002). Senare års framväxande politik om hedersrelaterat våld har ytterligare försvårat möjligheten att tala om kvinnofrid ur ett könsmaktsperspektiv (Carbin 2010).

När kvinnofrid etableras som en ny kommunal policy är den övergripande *inramningen* central. Den nya policyn måste förhålla sig till de regler och normer som redan är etablerade på den lokala arenan (Pollack och Hafner-Burton 2000). När kvinnofridspolicyer sprids uppstår variationer, som i sin tur innebär lokala förändringar av policyns form och innehåll (Latour och Woolgar 1986; Røvik 2000). Utifrån vårt feministiska nyinstitutionella perspektiv vill vi undersöka dessa lokala variationer. Ett av skälen till lokala anpassningar av policyer, menar Røvik, är för att "anpassa konceptet så att det inte krockar med lokala traditioner eller väcker latent konflikter till liv" (Røvik 2000: 151). Røviks tes är av intresse att lyfta fram eftersom lokala könskontrakt torde ha en inverkan när kommunala kvinnofridspolicyer utformas. Därmed får de lokala variationerna betydelse för hur görande av kön sker i praktiken (Forsberg 1996).

Vårt perspektiv på kvinnofrid innebär att våldsproblematiken bör diskuteras och problematiseras i hela samhället eftersom mäns våld mot kvinnor är en genomgripande samhällsstrukturera problematik. Våldets olika variationer orsakar stort

lidande och ger omfattande individuella skador och samhälleliga konsekvenser. Vår utgångspunkt är att om den kommunala organisationen förtydligar sitt ansvarsutpekande för kvinnofrid så kan alla kommunala sektorer angripa problematiken ifrån just sitt verksamhetsperspektiv. En sådan förändring skulle möjliggöra utveckling av exempelvis bostadspolitik, stadsplanering, ohälsfrågor, ekonomisk resursfördelning eller barnomsorg utifrån ett kvinnofridsperspektiv.

Variationer av gender mainstreaming

Inom svensk nationell och lokal jämställdhetspolitik tycks det råda en ständig nyorientering med en återkommande "organisatorisk glömska" där likartade idéer återkommer, fast i ny skepnad (Rövik 2000; Hedlund och Sundin 2011). De jämställdhetspolitiska strategierna har varierat över tid och rum, även om mycket har varit sig likt (Tollin 2011). När det gäller GM så finns det olika tolkningar av hur denna moderna version av jämställdhetspolitik ska betraktas. Är det fråga om en strategi, metod, idéspridning, filosofi, diskurs, hegemoni, ramverk, instrument eller ett policyfält (Booth och Bennett 2002; Daly 2005; Halpern, Jacquot och Le Galès 2008; Callerstig 2014)? Vårt sätt att tolka GM är att se det som ett meta-policyinstrument. Med meta-policy menas att gender mainstreaming kan inrymma olika idéer och uttolkningar om vad som faktiskt är målet och strategierna för jämställdhet (Rövik 2000; Callerstig 2014). Beroende på lokal kontext framträder olika aspekter av GM (Rövik 2000, Daly 2005; Halpern, Jacquot och Le Galès 2008). För

att kunna appliceras på vitt skilda organisationer och oberoende av geografisk plats är den övergripande policyn vagt utformad, för att inte på förhand utesluta vidare spridning. Karaktäristiskt är alltså att den ska vara så generell och abstrakt som möjligt (Rövik 2000; Jacquot och Le Galès 2008). När det gäller GM är institutioner som FN, Världsbanken, EU, regeringen och Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) centrala idéspridande aktörer. Det betyder att dessa aktörer både väljer ut och betonar vissa aspekter av policyn, samt sällar och tonar ned/tar bort andra delar (Rövik 2000; Jacquot och Le Galès 2008). GM är för vissa ett mångfacetterat verktyg, för kritiker är det snarare ett ihåligt koncept. Daly påpekar att variationerna och utfallen är så olikartade i ett jämförande perspektiv att de centrala idéerna tappar i betydelse (Daly 2005).

Frågan om GM som förändringspotential för jämställdhet har gett upphov till en livlig vetenskaplig diskussion (Verloo 2001; Stratigaki 2005; Squires 2005; Walby 2005). Vissa forskare menar att genom att integrera och fördela ansvaret för ett könsperspektiv inom hela organisationen minskar risken för att detta blir marginaliserat (Squires 2005; Walby 2005). Andra hävdar att eftersom ett könsperspektiv blir integrerat i en redan könad organisation, försvårar GM en förändring till en mer kvinnovänlig organisation (Verloo 2001; Stratigaki 2005; Verloo 2005; Bacchi et al 2010). Ytterligare en kritik som riktas mot GM är att den tenderar att undantränga speciella satsningar på kvinnor, exempelvis positiv särbehandling (Pollack och Hafner-Burton 2000; Stratigaki 2005).

Farhågor som synliggörs inom tidigare forskning väcker frågan om vilken roll den lokala jämställdhetspolitiken kan spela i förverkligandet av det fjärde nationella jämställdhetsmålet; att våld mot kvinnor ska upphöra. Om frågan om kvinnofrid blir marginaliserad när GM införs, är det av stort samhälleligt intresse att studera hur ansvaret för könsfrågor hanteras ute i kommunerna. Denna studie kommer kunna bidra med ökad kunskap om och förståelse av hur den lokala nivån samverkar med eller motverkar de nationella målsättningarna och strategierna för kvinnofrid.

Forskningsdesign

Materialet i denna studie består av två delar. Först kommer en deskriptiv redogörelse över hur kvinnofridsfrågan och GM har utvecklats i svenska kommuner. Redogörelsen visar hur den nationella policyprocessen kan förstås i ljuset av forskning på området samt via dokument i form av skrivelser, lagstiftning samt myndigheters riktlinjer som återverkar på kommunerna som aktörer för kvinnofrid. Avsnittet syftar till att beskriva kvinnofridspolitikens utveckling samt att ge en inblick i vad som utmärker det ”moderna” jämställdhetsarbete som pågår i svenska kommuner. Den andra delen i denna studie utgår ifrån empiri insamlad i fem svenska kommuner. Ett stratifierat urval av fem kommuner har gjorts där urvalskriterier är förekomst av kvinnofridsplan, kommunstorlek, etablerad kvinnofridsverksamhet samt pågående GM-arbete via projektmedel från SKL. Vi har funnit att det inte är självklart att kommuner, oberoende av storlek, har aktuella

kvinnofridsplaner, vilket har påverkat urvalet. Malmö, Göteborg, Stockholm, Uppsala och Umeå utgör vårt strategiska urval. Fyra av de utvalda kommunerna har arbetat med kommunövergripande tillämpning av GM i exempelvis budget och uppföljning. Den femte kommunen, Stockholm, har infört GM via flera delprojekt inriktade på olika sektorer i den kommunala verksamheten. De dokument som studerats är kommunala handlingsplaner för att förebygga/förhindra våld mot kvinnor samt övergripande kommunbudgetar. En kommunal budget är inte primärt ett ekonomiskt dokument utan utgör det som i text sammanfattar och prioriterar kommunens avsikter och verksamheter de kommande åren. Budgeten benämns olika i de studerade kommunerna, men formen och funktionen av texterna är likvärdiga. Även andra kommunala dokument som har koppling till handlingsplanen, exempelvis policydokument om jämställdhet eller jämställdhetsintegrering, har studerats. I dessa dokument har vi endast eftersökt skrivelser om kvinnofrid.

Metod: operationalisering

Institutionaliseringen av kvinnofrid genom GM analyseras i den andra delen av vår empiriska studie, där kommunernas potentiella möjligheter att förändra och förbättra arbetet med kvinnofrid står i centrum. Trots att vårt syfte inte har varit att göra en jämförande studie, utan att studera de lokala variationerna av institutionalisering, har jämförelsen mellan dokumenten format de teman som vi presenterar här. Genom att ingående studera de olika dokumenten i en innehållsanalys så har likheter, skillnader,

mönster och inkonsekvenser mellan dokumenten blivit tydligare vartefter vi läst och analyserat. Läsningen har inte skett utifrån vissa på förhand bestämda tematiser utan vi har låtit den reflexiva, systematiska och analytiska läsningen leda fram till vår slutgiltiga analysmodell (Bryman 2011).

Det glapp som finns mellan ”verklig-

Offentliga dokument utgör en speciell genre av text som (re)produceras i en tradition av hur politik beskrivs och bedrivs.

heten” och det som beskrivs i kommunala budgetdokument och handlingsplaner om kvinnofrid, hanterar vi genom att se dokumenten som produkter utformade i ett speciellt organisatoriskt sammanhang, där texternas intertextualitet måste beaktas (Atkinson och Coffey 2004). Offentliga dokument utgör en speciell genre av text som (re)produceras i en tradition av hur politik beskrivs och bedrivs. Därför ska dokument ses som bärare av både intentioner och (re)produktioner i en historisk politisk utveckling. Kommunala dokument refererar till andra texter, de återknyter, förhåller och hierarkiserar sig i relation till varandra. Det är även viktigt att beakta att dokumenten inte bara har en avsändare utan även mottagare. En kommunal budget är ett auktoritativt, styrande politiskt dokument som hela den kommunala verksamheten måste förhålla sig till. Eventuella förekomster och beskrivningar av kvinnofrid i budgetdokumenten utgör därför viktiga politiska

markeringar. De kan dock inte betraktas som bevis på faktiska handlingar där ”sanningen” eller validiteten i dokumenten kan studeras (Bryman 2011). Inte heller betyder handlingsplanerna att vi kan betrakta informationen om kvinnofrid som handfasta belägg för ”verkligheten”. Även handlingsplaner är bärare av intentioner och uttryck för en politisk process. Dock har texten inverkan på mottagaren i den kommunala organisationen och det omgivande samhället eftersom dessa är tvingade att förhålla sig till innehållet. På så sätt får dokumenten effekt oavsett politisk framtid (Atkinson och Coffey 2004).

Vi utgår alltså ifrån formen och funktionen av texten (Atkinson och Coffey 2004). Att studera dokument med hjälp av begreppet *görande av kön* är inte okomplicerat eftersom processerna och det vardagliga görandet inte finns nedtecknade i de studerade dokumenten. Däremot går det att studera med vilken tydlighet, grad av noggrannhet samt detaljrikedom som kvinnofrid förekommer och diskuteras i både handlingsplaner och budgetdokument. Att kvinnofridsplaner har upprättats är i sig en könsskapande process inom ett policyområde som länge präglats av osynliggörande, framförallt i en feministisk förståelse av våld. Trots glappet mellan text och verklighet är officiella dokument, såsom kvinnofridsplaner och budgetdokument, utmärkta studieobjekt eftersom de visar upp en bild av hur verkligheten uppfattas och framställs (Atkinson och Coffey 2004).

Den förändringspotential som vi eftersöker genom institutionaliseringsprocessen av kvinnofrid och GM är ett *helhetsperspektiv*

på kvinnofrid. Vi granskar till att börja med hur en *inramning* görs för att skapa legitimitet för problemet. Analysen sker genom att vi, i de specifika kvinnofridsplanerna, eftersöker vilka andra dokument som genom hänvisning och referenser skapar status och utrymme för frågan. Ett tydligt ansvarsutpekande av flera aktörer i kommunala handlingsplaner och budgetdokument, förstås som ett mer integrerat och spritt *ansvar* för kvinnofrid bortom enbart socialnämnd och socialtjänst. Vi granskar även hur *kön benämns* i dokumenten för att diskutera vad det är som ska institutionaliseras. Därefter undersöks om och hur kvinnofrid *synliggörs* och problematiseras i fler verksamheter än de som vanligtvis är aktiva i jämställdhetsfrågor. I anslutning till detta gör vi även en läsning av hur den "övriga jämställdhetspolitiken" framställs. Här undersöks om det går att finna någon verksamhetsbreddning genom GM som tyder på samverkan mellan policyfälten (Rövik 2000). Vi förstår GM som en *breddning* när jämställdhet och kön i budgetdokumentens texter relateras till fler verksamhetsområden än de vanligtvis aktuella inom jämställdhetspolitiken (arbetsgivaransvar och förskola/skola).

Kommunernas praktik: kvinnofrid som lokal angelägenhet

Vårt deskriptiva avsnitt inleds med att vi redogör för hur kvinnofrid som en kommunal fråga har förändrats över tid, för att sedan ägna oss åt GM:s lokalpolitiska historia.

Den socialdemokratiska regeringen anslog år 2005 100 miljoner kronor i projektanslag för att utveckla kvinnojoursverksamhet både lokalt och nationellt. Medel kunde sökas både av ideella kvinnojourer och kommuner men aktiviteten från kommunernas sida var låg och en stor del av medlen blev inte fördelade (Hedlund 2009a). Den efterföljande borgerliga alliansregeringen ökade anslagen kraftigt 2007 och har fram till 2014 fortsatt med stora satsningar i projektform. En handlingsplan för kvinnofrid presenterades av regeringen 2007 och den innehöll en rad olika förslag och uppdrag för både ideella organisationer och myndigheter inom skilda områden (Skr 2007/08: 39). Planen och efterföljande satsningar har kritiserats för att sakna en tydlig idé om samhällsförändring och för att pengar slösats bort på många olika, tillfälliga projekt (Enander, Holmberg och Lindgren 2013).

Regeringsbeslutet 2005 innehöll ett tydligt könsmaktperspektiv där de feministiska kvinnojourerna jämfördes med offentliga aktörer. Alliansregeringens handlingsplan 2007 och efterföljande regeringsbeslut medförde en tydlig kursändring där könsmaktperspektivet tonades ned. De ideella kvinnojourernas självständighet och status som oberoende föreningar ifrågasattes och nya krav på insyn och kontroll av verksamheten formulerades från statens sida. De ideella jourerna började i det närmaste ses som utförare och serviceproducenter av socialtjänst.

Parallellt med en hårdare styrning av de ideella jourerna har även kommunerna kommit att utsättas för ett tydligare tryck. År 2007 reviderades Socialtjänstlagen och kommunerna pekades ut som skyldiga att ta ansvar för brottsoffer i nära relationer. I ytterligare en lagskärpning inkluderades även barn som bevittnat våld som brottsoffer. Lagskärpningen och detaljregleringen kan ses som uttryck för statsmaktens missnöje med det bristande ansvarstagandet för frågorna på lokal nivå (SFS 2001:453; 5 kap. 11§ SoL).

Blandningen mellan hård och mjuk styrning har ofta beskrivits som den nya tidens politikform – nätverk, samverkan och ansvarsfördelning (Hedlund 2009b; Montin och Hedlund 2009). Den hårda styrningen har skett via skärpt lagstiftning. Den mjuka styrningen har skett genom råd och anvisningar från Socialstyrelsen, stora årliga utvecklingsanslag till kommuner och självständiga kvinnojourer, kunskap- och idéspredning via ett nationellt kunskapscentrum mot våld, riktlinjer, rapporter, utbildningar, konferenser, råd och samverkansprojekt (SOSFS 2009: 22; Socialstyrelsen 2011). Ett sentida fenomen som innehåller båda formerna för styrning är den nybildade myndigheten Inspektionen för vård och omsorg (IVO) som utövar tillsyn och ger vägledning till kommuner och ideella jourer angående deras rutiner och arbetsformer.

Oavsett hur staten styr så spelar den svenska kommunala självstyrelsen stor roll. Det är kommunerna som ansvarar för genomförandet av välfärdsstatens intentioner. Hur kvinnofrid prioriteras skiljer sig åt i

landet och beror på lokalpolitiska prioriteringar, styrning och resurser (Holmberg och Bender 2002; Hedlund 2009a, 2009b). Variationerna i svenska kommuner är stora när det gäller hur problemet med mäns våld mot kvinnor uppfattas, liksom hur prioritering av resurser och politisk handlingskraft ser ut (Bender och Holmberg 2001; Amnesty 2005). Skyddade boenden drivs huvudsakligen av ideella kvinnojourer och ett fåtal i kommunal regi eller av privata företag. Endast hälften av landets kommuner ingick 2014 i SKL:s nätverk för kvinnofrid. Skärpt lagstiftning, Socialstyrelsens tydliga betoning av socialtjänstens särskilda ansvar inom den kommunala organisationen och IVO:s tillsynsrapporter tycks under 2010-talet ha skapat en svängning mot "hård" styrning.

Institutionalisering av jämställdhet: tröghet och passivitet?

Nationellt har jämställdhetspolitiken haft en hög grad av regelstyrning och organisering genom tvingande lagstiftning (Bergqvist 2007; Ivarsson Westerberg 2013). En nära koppling mellan välfärdspolitik, arbetsmarknad och jämställdhet har under 2000-talet tonats ned till förmån för kvinnors företagande, jämställd offentlig service, GM och mäns våld mot kvinnor (Bergqvist 2007; Hedlund 2009b; Andersson och Hedlund 2011; Blomberg, Hedlund och Wottle 2011). En viss avinstitutionalisering av jämställdhetsfältet har skett över tid med nedläggningen av Jämställdhetsombudsmannen (JämO), en sammanslagning av olika diskrimineringsgrunder, en jämställdhetsminister som inte

är departementschef och en avreglering av kraven på lönekartläggning och jämställdhetsplaner (Hedlund och Sundin 2011).

Jämställdhetspolitik på kommunal nivå har uppvisat stora variationer alltsedan jämställdhetslagen om förbud mot diskriminering i arbetslivet inrättades 1979. Den kommunala självstyrelsen har påverkat statsmaktens förmåga att styra över kommunernas prioriteringar. Kommunerna berördes i första hand i rollen som arbetsgivare under 80- och 90-talen, då de hade att leva upp till statsmaktens krav på ökad jämställdhet. I ett fåtal kommuner drevs dock redan under 1980-talet en aktiv jämställdhetspolitik med jämställdhetskommittéer, resurser och jämställdhetshandläggare. Den generella bilden var dock mer nedslående med stor passivitet hos landets kommuner. En allmän tröghet hos både offentliga och privata arbetsgivare ledde i början av 90-talet till skärpt lagstiftning med krav på ett aktivt jämställdhetsarbete. Den nämnda trögheten i den kommunala jämställdhetspolitiken ska ses som uttryck för både ett aktivt och passivt motstånd. Tillfälliga statliga projektmedel har ibland inneburit en möjlighet att utöva lokala motståndshandlingar mot denna tröghet och motstånd. På så sätt har kvinnor i olika lokala projekt kunnat "gå förbi" maskulina lokala maktstrukturer och åstadkommit förändring (Bull 1995; Pincus 2002; Rönnblom 2002, Bergqvist 2007). Under 2010-talet har många lokala projekt handlat om att införa GM i kommuner och lands-ting. För att kunna undersöka spridningen av kvinnofrid som en jämställdhetsfråga är det därför av intresse att studera det verktyg

som i svensk politik lyfts fram för att bredda ansvaret för jämställdhetsfrågor i hela organisationen, nämligen GM.

Gender mainstreaming når ut

Ett första försök att sprida idén om GM på lokal nivå skedde i mitten av 1990-talet då projektet JämKom lanserades av SKL med ambitionen att införa 3R-metoden (representation, resurser och realia) som instrument för systematiskt jämställdhetsarbete. Någon större spridningseffekt uppstod inte och början av 2000-talet framstår som en stillastående period i den lokala jämställdhetspolitiken. En period av förnyad aktivitet uppstod när alliansregeringen gav SKL i uppdrag att leda programmet *Hållbar jämställdhet* med GM som en bärande idé (Nilsson och Trollvik 2011). Uppdraget åtföljdes av ett statligt anslag på 240 miljoner kronor som fördelades av SKL till ett 70-tal kommuner. Syftet med programmet var att göra kommunernas olika verksamheter jämställda med särskild betoning på effektivitet, service och tjänster (Andersson och Hedlund 2011). En dominerande uppfattning inom programmet var att ansvaret för jämställdheten skulle integreras i den ordinarie organisationen. Det ansågs viktigt för att jämställdhet skulle komma att uppmärksammas i all planering och alla beslut ute i den praktiska verksamheten (Lindholm 2011). Införandet av GM förväntades, enligt projektansökningarna, att leda till konkreta verksamhetsförbättringar samt en win-win situation för alla (Andersson och Hedlund 2011; Andersson 2013). SKL:s roll som central aktör blev tydlig när organisationen gjorde ett urval

av olika sakområden före "lanseringen" av programmet *Hållbar jämställdhet* till de svenska kommunerna. Frågor som rörde kommunens roll som arbetsgivare i personalfrågor, arbetsmiljöfrågor samt lönesättning valdes bort, liksom frågor om kvinnofrid.

Inramning av kvinnofrid: att institutionalisera

Den följande analysen av vårt empiriska material bygger på dokument ifrån det riktade urvalet av fem kommuner. Vi börjar med att beskriva hur *inramningen* varierar i kommunernas handlingsplaner för kvinnofrid, för att därefter ta oss an hur *ansvar, benämning av kön, synliggörande och breddning* tar sig uttryck.

När inramningen av kvinnofrid skrivs fram i dokumenten är det påtagligt att sökandet efter legitimitet är centralt. En tydlig legitimitet för kvinnofridsfrågan skapas i Stockholms, Malmös och Göteborgs handlingsplaner genom att dokumenten hänvisar till både internationella och nationella överenskommelser, styrdokument samt lagstiftning (Malmö kommun 2007; Stockholm stad 2012; Göteborg stad 2014). Detta kan illustreras med hjälp av Göteborgs handlingsplan. Redan i inledningen refererar den till folkhälsa (Göteborg stad 2013b), Göteborgs stads jämställdhetspolicy (Göteborg stad 2005) samt Socialtjänstlagen. Därefter följer referenser till Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2009:22), Socialstyrelsens Handbok Våld (2011), Göteborgs stads budget för 2013 (Göteborg stad 2013a), FN:s deklaration för de mänskliga rättigheterna (1948), Kvinnokonventionen (1979), FN:s deklaration för avskaffandet av våld mot kvinnor (1993), Barnkonventionen (1989), regeringens proposition Kvinnofrid (Prop. 1997/98:55), det fjärde jämställdhetspolitiska målet om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra (Skr 2011/12: 3), samt regeringens nationella handlingsplan för kvinnofrid (Skr 2007/08:39) (Göteborg Stad 2014: 5-8). Denna typ av tydlig legitimitetsskapande förankring är svag i de två övriga kommunerna, Umeå och Uppsala, där dessa endast refererar till socialtjänstlagen samt kvinnofridspropositionen (Uppsala kommun 2007; Umeå kommun 2012a). Den markerade inramningen hos de förstnämnda kommunerna kan tolkas som ett led i en institutionaliseringsprocess där syftet är att erövra en position som ett auktoritativt styrdokument. Denna ambition förstärks i två av fallen där det finns en hög grad av intertextualitet till andra kommunala dokument, exempelvis till policy/strategi för jämställdhet, personalpolicy eller folkhälsoprogram (Göteborg stad 2005; Göteborg stad 2013b; Stockholm 2011; Stockholm stad 2013a, 2013b).

Bristen på ansvarsutpekande skrivningar är uppenbar i flera av dessa hänvisade texter som inte alls eller sällan omnämner kvinnofrid. Detta kan tolkas som att intertextualiteten i handlingsplanerna är en chimär. Även i Malmös handlingsplan finns det intertextuella referenser men med en annan innebörd. Malmös

referenser syftar till att tydligt peka på vilka dokument som måste utvecklas för att utgöra en del i det kommunala arbetet mot kvinnofrid. Den varierade förekomsten av kvinnofrid i dessa dokument framstår därför inte som en symbolpolitisk handling (Malmö kommun 1999, 2002, 2005).

I de auktoritativa, ”tunga”, budgetdokumenten saknas helt liknande legitimerande skrivningar för kvinnofrid. I en jämförelse mellan budgetdokumenten och handlingsplanerna är vår tolkning att handlingsplanerna är legitimitetssökande i större utsträckning. Det betyder att kvinnofridsplaner i högre grad än budgetdokument måste erövra positionen som ett auktoritativt styrdokument för att skapa en förändringspotential. Budgetens höga position i hierarkin bland kommunala styrdokument gör att detta inte behövs då förslag till förändringar kan skapas av egen kraft. I tre av budgetdokumenten finns dock vissa legitimerande generella förankringar av jämställdhet. Hänvisningar görs där bland annat till den Europeiska deklARATIONEN för jämställdhet mellan kvinnor och män på lokal nivå (CEMR) (Göteborg stad 2013a; Umeå kommun 2014; Malmö kommun 2014), mänskliga rättigheter (Göteborg stad 2013a), kvinnokonventionen (Göteborg stad 2013a) och till de nationella jämställdhetspolitiska målen (Umeå kommun 2014) samt till interna strategidokument för jämställdhetsarbete (Umeå kommun 2014). I Stockholms och Uppsalas budgetdokument (Stockholm stad 2014; Uppsala kommun 2014) saknas det helt liknande legitimerande ansatser. Umeås budget utmärker sig från övriga genom att nämna att

kommunen ska upprätta en handlingsplan för kvinnofrid, trots att en sådan upprättades 2012 (Umeå kommun 2014). Detta kan tolkas som att handlingsplanen saknar intern legitimitet i kommunen. Oavsett om den är okänd inom vissa delar av organisationen eller om en ny handlingsplan planeras, osynliggörs dokumentet från 2012.

Ansvar, aktörer och språk: vem institutionaliseras?

För att institutionaliseringen av kvinnofrid som problemområde ska utvecklas till en övergripande integrerad policy om kvinnofrid, förutsätts ett gemensamt och delat *ansvar* i kommunens olika verksamhetsgrenar samt i relation till externa aktörer. Samverkan har blivit en institutionaliserad norm i svenska kommuner (Hedlund 2009b) och samverkansnormen går att identifiera i olika variationer som en rule-in-use i de kommuner vi undersökt. Malmös och Stockholms handlingsplaner befinner sig längst ifrån varandra med de övriga kommunerna i mitten (Malmö kommun 2007; Stockholm stad 2012). Den största skillnaden mellan olika rule-in-use tydliggörs genom att Malmös handlingsplan (Malmö kommun 2007) berör många aktörer med ett tydligt, diversifierat ansvar och styrning (såsom skola, kriminalvård, polis, åklagarmyndighet, domstol och skyddade boenden), medan Stockholm centrerar ansvaret till socialnämnden och socialtjänsten. Övriga aktörer i Stockholms handlingsplan benämns som kollektiv, exempelvis ”staden behöver” eller ”staden har”, utan att det anges vilken aktör som är ansvarig eller utförare av aktiviteten (Stockholm stad

2012). Bakom samverkansnormen finns olika grader av konkret styrning och ansvarsutpekande hos de övriga kommunerna. Göteborg ligger nära Malmö i den noggranna genomgången av ansvar för externa och interna aktörer. I Uppsalas och Umeås handlingsplaner finns visserligen omnämmandet av ansvar för många aktörer såsom socialtjänst, polis, åklagare och sjukvård men hur sådan samverkan ska gå till är oklart (Malmö kommun 2007; Uppsala kommun 2007; Umeå kommun 2012a; Göteborg stad 2014). Ett annat exempel på vilken regel om samverkan som gäller är om feministiska kvinnojourer inkluderas eller exkluderas som potentiella och/eller reellt existerande samverkansaktörer. I Göteborg, Malmö och Umeå utpekas kvinnojourerna i skiftande omfattning som samverkanspartners medan Stockholms och Uppsalas handlingsplaner inte omnämner samverkan med kvinnojourer (Malmö kommun 2007; Uppsala kommun 2007; Stockholm stad 2012; Umeå kommun 2012a; Göteborg stad 2014).

Olikheterna mellan kommunerna visar hur olika formuleringar skapar olika förutsättningar för att förbättra och förändra det konkreta arbetet med kvinnofrid. Precis som när det gällde inramning så framkommer även skillnad inom kommunerna när det gäller skrivningar om ansvarsutpekande. Detta blir uppenbart när vi analyserar det överordnade styrdokumentet, budgeten. När budgeterna omnämner kvinnofrid så syns det generellt en låg grad av ansvarsutpekande i dessa skrivningar. Utmärkande är Stockholms budget där stadsdelsnämnder, socialtjänst samt relationsvårdscentrum omnämns som ansvarstagande aktörer. Där förekommer även en viss spridning av ansvar för kvinnofridsfrågan, då problem med bostadsbrist för våldsutsatta kvinnor lyfts upp, och där stadsdelsnämnderna utpekade som ansvariga (Stockholm stad 2014). I Göteborgs fall finns en spridning då det i budgeten påpekas att kommunen har ett ansvar som arbetsgivare för våldsutsatta anställda (Göteborg stad 2014).

I flera handlingsplaner för kvinnofrid är det oklart vem/vilka som är mottagare av dokumentet, är det allmänheten, de våldsutsatta, handläggare på socialtjänsten eller politiker? Malmös handlingsplan utmärker sig genom sin informativa och kommunikativa ansats med tydlig avsändare och styrning (Malmö kommun 2007). Språkbruket är aktivt och speglar konkret handling. Detta står i kontrast till de passiva skrivningar som återfinns i Umeås handlingsplan. Umeå-planen visar ansvar för våldsutövande män som *ska* erbjudas stöd och ansvarsbefrielse gentemot våldsutsatta kvinnor som *kan* få stöd. Dokumentet är vagt till sin karaktär med oklarhet om vilka som är ansvariga aktörer i kommunen och hur konkreta insatser ska genomföras (Umeå kommun 2012a). I Umeå-fallet visas hur skrivningar kan undvika ännu olösta latenta konflikter om ansvar, organisation och prioritering av resurser för både kvinnor och män. Det överensstämmer med

det undanmanövrerade av politiska konflikter som Røvik (2000) omnämner. I Malmös handlingsplan visar de tydliga och aktiva skrivningarna på en potential till förbättring av kvinnofridsarbetet. Malmös nedtoning av området som en konfliktfylld arena, görs genom exempelvis den auktoritativa inramningen av handlingsplanen och de klara styrande skrivningarna. De båda fallen tolkas som att både bevarandet av existerande praktiker (vaghet, ansvarsbefrielse mot kvinnor) och införande av nya praktiker (legitimering, styrning) påverkar hur kommunerna gör kön (Malmö kommun 2007; Umeå kommun 2012a).

Benämndet av kön: vad institutionaliseras?

Som vi har visat gör kommunerna kön genom att utpeka ansvar i olika sammanhang. Hur kommunerna skapar förändringspotential utifrån benämndet av kön är en annan form av hur kön görs. De lokala variationerna av hur kön namnges ska ses som en institutionaliseringsprocess med lokala anpassningar. Om, när och hur kön benämns i handlingsplaner och budgetdokument är könsskapande handlingar som kan ge olika resultat. Framförallt är det själva benämndet av orden kön och genus eller en mer könsneutral skrivning, som vi lyfter fram för att identifiera vilka rules-in-use som gäller.

Variationen mellan de studerade kommunerna är tydlig. Det går att urskilja en krock mellan olika GM-traditioner. I den ena varianten är rule-in-use att kvinnor och män omnämns som självklara binära köns kategorier. Dessa förutsätts även vara heterosexuella, då hbtq-perspektiv saknas. I den andra varianten finns en GM-praktik som är normkritisk med medvetet könsneutrala skrivningar. Dessa skillnader känns igen från det som ofta har kallats den feministiska paradoxen. Den handlar om att betona kön som organiserande princip för att synliggöra orättvisor, med målet att kön inte längre ska fungera som en grundläggande och sorterande princip (Eduards 2002).

Framställningen av kön i de åtskilda kategorierna man-kvinna eller som en hbtq-inkluderande medvetet könsneutral framställning, är inte samstämmiga mellan de undersökta handlingsplanerna och budgetdokumenten inom en och samma kommun. Här är Stockholm ett illustrativt fall. I handlingsplanen betonas mäns våld mot kvinnor med genomgående tydliga skrivningar i dokumentet, där kvinnor och män pekats ut som drabbade respektive förövare. En kontrast finns i budgetskrivningen där det står att ”även män drabbas av våld i nära relationer. Arbetet med våld i nära relationer ska vara könsneutralt och kompetensen kring detta bör stärkas hos berörd personal” (Stockholm stad 2014: 72). Olikheten i utpekandet av kön är betydelsefull eftersom den visar på en ambivalens mellan de olika dokumenten med en osäkerhet om vilken rule-in-use som gäller i Stockholm.

Enligt Holmberg och Brender (2002) är kvinnofrid det område där det är

svårast att peka ut könsmakt med män som förövare, eftersom utpekandet av kön blir nära kopplat till hur relationen mellan kön och våld framställs. Motsvarande ambivalens framkommer i flera av våra kommuner. I Göteborg förs en diskussion där ett könsneutralt och ett könsspecifikt språkbruk varvas, och där både män och kvinnor pekas ut. I handlingsplanen återfinns båda dessa spår, där förövaren växelvis benämns som man eller "personen" (Göteborg stad 2014).

I Uppsalas handlingsplan finns däremot en ambivalens där mannen dels blir osynliggjord som förövare med hjälp av könsneutrala skrivningar, och dels blir synliggjord genom feministiska skrivningar såsom mäns våld mot kvinnor (Uppsala kommun 2012).

Uttryck som personer, närstående och våldsverkare är vanligare i Umeås ordval i motsats till Malmös genomgående tydliga könsbenämning i handlingsplanen, där förövaren oftast är en man och den våldsutsatta en kvinna (Malmö kommun 2007; Umeå kommun 2012a).

Breddning och synliggörande: hur institutionaliseras kvinnofrid?

Att det sker en institutionalisering av GM i våra undersökta kommuner är tydligt, Stockholms stad undantaget. Men vad det är som institutionaliseras, likväl som var och hur institutionaliseringsprocessen sker ger en mer dispat bild. Olikheterna mellan kommunerna visar på lokala variationer. En potential till förändring är om det finns ett jämställdhetsperspektiv med verksamhetsövergripande skrivningar i budgetdokumenten. En sådan breddning går utöver typiska sektorsavgränsningar som personalfrågor för personalavdelningen, eller frågan om jämställdhet och/eller kön för skola/förskola.

I Malmös budget beskrivs GM som en allomfattande verksamhetsprocess där en jämställd verksamhetsplanering utpekats som speciellt viktig (Malmö kommun 2014). Här kan vi identifiera en åtskillnad mellan budgeten och kvinnofridsplanen. Kvinnofridsplanen utmärker sig genom tydlighet, styrning och en långtgående kommunal institutionalisering av frågan. Budgeten visar istället på en viss jämställdhetspolitisk breddning som endast i låg utsträckning synliggör kvinnofrid (Malmö kommun 2007; Malmö kommun 2014). I Stockholm råder det omvända förhållanden. Stockholms budget skriver tydligt fram kvinnofrid men med explicita könsneutrala skrivningar, samtidigt som det finns en avsaknad av andra jämställdhetsfrågor i texten (Stockholm stad 2012; Stockholm stad 2014).

Malmö och Göteborg skiljer ut sig genom att visa på stor bredd av olika verksamhetsområden där skrivningar om jämställdhet och kön förekommer (Göteborg stad 2013a; Malmö kommun 2014). Likt Malmö beskriver Göteborg GM som en allomfattande verksamhetsprocess, vilken inkluderar stadsplanering, upphandling och kontrakt, jämställd medborgardialog, trafik, konst och kultur. Göteborg är även

tydlig med sina metoder där könsuppdelad statistik, könskonsekvensbedömning samt betydelsen av checklistor lyfts fram. Även om personalfrågor kan betraktas som ett traditionellt jämställdhetsområde så tolkar vi det i Göteborgs fall som exempel på breddning. Som vi beskrivit ovan är en personalpolitisk satsning att uppmana medarbetare med arbetsgivaransvar att våga se en anställds våldsutsatthet. Det finns dock en begränsad förekomst av kvinnofrid i Göteborgs budget, där endast skolan och behov av bostäder för våldsutsatta kvinnor pekas ut (Göteborg stad 2013a).

Umeås budget visar på att institutionaliseringsprocessen av GM kommit relativt långt. Det framkommer i hur kommunen betonar den allomfattande verksamhetsprocessen där framförallt vikten av könsuppdelad statistik och gender budgeting skrivs fram (Umeå kommun 2014). I Uppsalas budget finns en låg förekomst av både GM och kvinnofrid. Uppsala nöjer sig med att lyfta fram att kommunen ska leverera tjänster på lika villkor (Uppsala kommun 2014).

Gemensamt för de olika GM-metoder som lyfts fram i styrdokumenterna är att de syftar till att påminna, synliggöra och kartlägga olika aspekter av kön i den kommunala verksamheten. Beskrivningar av hur kommunerna ska använda sina "nya" kunskaper om kön saknas genomgående. Dock utmärker sig Göteborg med en tydligare styrning genom att ha inkluderat processerna utvärdering och uppföljning i sin institutionaliseringsprocess (Göteborg stad 2013a).

Den vetenskapliga debatten om huruvida GM kan förenas med speciella

satsningar på kvinnor har inspirerat oss till att eftersöka kvinnoomsättningar i kommunernas budgetdokument. I en av kommunerna (Stockholm stad 2014) förekommer varken GM eller någon positiv särbehandling av kvinnor. I två av kommunerna (Göteborg stad 2013a; Umeå kommun 2014) återfinns ett systematiskt synliggörande av jämställdhetsperspektivet, medan två kommuner (Malmö kommun 2014; Uppsala kommun 2014) har mer sporadiska och generella skrivningar.

I två av kommunerna hittas särskilda satsningar på kvinnor. Det ena fallet är i Umeå där genuskompetens ska ingå i kommunens alla chefsutbildningar och alla chefer ska genomgå en kunskapshöjande utbildning i genuskunskap. Det andra fallet handlar om Malmö där det riktas speciella resurser till kvinnofridsområdet för skapandet av ett kriscentrum (Malmö 2014; Umeå kommun 2014). Kritiken mot GM:s undanträngningseffekt av speciella satsningar på kvinnor visar sig alltså i två av våra fall vara obefogad (Stratigaki 2005; se Pollack och Hafner-Burton 2000).

Slutsatser

Utifrån ett feministiskt nyinstitutionellt perspektiv har vi studerat jämställdhetspolitiken på kommunal nivå och funnit att institutionaliseringen av kvinnofrid ser olika ut i våra fem undersökta kommuner. Sammantaget kan utvecklingen i de svenska kommunerna beskrivas som komplex. Dels så påverkar den kommunala självstyrelsen variationen genom att prioriteringar på lokal nivå får stora konsekvenser för den kommunala jämställdhetspolitiken,

inklusive kvinnofridspolitiken. Dels så påverkar den paradoxala statliga styrningen den kommunala variationen eftersom det pågår en trend både mot hårdare styrning av kommunernas arbete med kvinnofrid, samt en av-institutionalisering av jämställdhetsreformer på nationell nivå.

I studien har vi använt en analysram som baseras på begreppen *inramning, ansvar, benämning av kön* samt *breddning och synliggörande*. Det empiriska resultatet från dokumentstudien visar att en institutionaliseringsprocess av kvinnofrid pågår. Det sker dels genom att en legitimitetsskapande inramning används i handlingsplanerna, vilket är fallet i Göteborg, Malmö och Stockholm. Detta görs genom hänvisningar till internationella och nationella dokument. Ett tydligt ansvarsutpekande av kvinnofrid för flera sektorer i handlingsplanerna, tolkas som en självständighet gentemot senare års statliga fokusering på socialtjänstens ansvar. Ett övergripande ideal om samverkan har i vissa fall inneburit att samverkan och ansvar betonas för alla inblandade aktörer (exempelvis Malmö) medan Stockholm istället anpassar sig till statlig styrning och centrerar samverkan till socialtjänsten.

Det är tydligt att görandet av kön i den lokala kontexten har betydelse för hur benämningen av kön har institutionaliserats. Att kvinnan betraktas som skyddsvärd med rätt till aktivt stöd (Göteborg, Malmö), kan kontrasteras mot beskrivningen av mannens rätt till behandling och kvinnans möjlighet till stöd i en annan handlingsplan (Umeå). Det förekommer en ambivalens mellan utpekande av kön och medvetet könsneutrala skrivningar i dokumenten. Här utmärker

sig Stockholm genom att medvetet skriva in målsättningar om könsneutrala förhållningssätt som inkluderar hbtq-perspektiv i det kommunala kvinnofridsarbetet. Stockholms budget visar på en viss medvetenhet om kommunens breda ansvar för kvinnofrid (exempelvis som bostadsfråga), medan det å andra sidan finns en total avsaknad av GM i samma dokument.

Vi finner att kvinnofrid finns i olika hög grad som institutionaliserad policy i kommunernas handlingsplaner och budgetdokument. Den förändringspotential av kvinnofridsfrågan som vi sökt i Ljuset av GM:s starka inträde på den lokala politiska arenan, visar att det inte förekommer någon samstämmighet i de styrande budgetdokumenten. Ett integrerat könsperspektiv medför inte självklart att kvinnofrid som jämställdhetsfråga synliggörs. Alla undersökta kommuners budgetdokument, med undantag för Stockholm, lever upp till en GM-norm genom att synliggöra ett könsperspektiv i högre eller lägre grad. Anmärkningsvärt är dock att den kommun som synliggör kvinnofrid i störst utsträckning i budgeten är just Stockholm.

Studien visar att en stark förekomst av GM i kommunala styrdokument inte behöver medföra en positiv förändringspotential för lokala kvinnofridsätgarder. Resultatet av studien kan därmed sägas stärka den mer pessimistiska inriktningen inom GM-forskning (Verloo 2001, 2005; Stratigaki 2005; Bacchi et al 2010) som befarar att GM försvårar en förändring mot en mer kvinnovänlig organisation.

Resultaten visar ett fortsatt isärhållande av fälten jämställdhet och kvinnofrid.

Kvinnofrid formuleras inte självklart som en jämställdhetspolitisk fråga i de lokala kontexterna. En delförklaring till detta kan ligga i hur meta-policyinstrumentet GM kom att utformas för de svenska kommunerna. Kommunernas arbetsgivarorganisation, SKL, valde att inte koppla samman dessa frågor i implementeringen av regeringens nationella GM-projekt. Istället förstärktes isärhållandet av de två policyfälten då kvinnofrid exkluderades ur de lokala utvecklingsprojekt som startade. Variationen i resultatet tyder på att en eventuell samverkan mellan de två policyområdena är beroende av hur görande av kön sker i den lokala kontexten. Till skillnad mot nationell politik är våld mot kvinnor inte en självklar fråga på lokal nivå.

Noter

1. Vi vill tacka de två anonyma granskarna samt redaktörerna för värdefulla kommentarer.

Referenser

- Acker, Joan (1990) "Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations", *Gender & Society* 4(2): 139-158.
- Acker, Joan (1992) "Gendered Institutions: From Sex Roles to Gendered Institutions", *Contemporary Sociology* 21(5): 565-69.
- Andersson, Renée och Hedlund, Gun (2011) "Jämställdhetsintegrering och lokal demokrati", Lindholm, Kristina (red) *Jämställdhet i verksamhetsutveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Renée (kommande) "The Question of Feminism in Gender Mainstreaming - a Case of Non-Conflict in Local Politics", under revidering för *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*.
- Amnesty (2005) "Har ej prioriterat frågan". En undersökning om svenska kommuners arbete för att bekämpa mäns våld mot kvinnor. <http://www.amnesty.se/upload/files/2011/05/04/Svenska%20kommuners%20arbete%20for%20att%20bekampa%20mans%20vald%20mot%20kvinnor.pdf> [5 mars 2005].
- Atkinson, Paul och Coffey, Amanda (2004) "Analysing Documentary Realities", Silverman, David (red) *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Bacchi, Carol, Eveline, Joan, Binns, Jennifer, Mackenzie, Catherine och Harwood, Susan (2010) "Gender Analysis and Social Change: Testing the Water", Bacchi, Carol och Eveline, Joan (red) *Mainstreaming Politics: Gendering Practices and Feminist Theory*. Adelaide: University of Adelaide Press.
- Bacchi, Carol och Rönnblom, Malin (2014) "Feminist Discursive Institutionalism - A Poststructural Alternative", *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 22(3): 170-186.
- Barnkonventionen (1989) *Convention on the Rights of the Child*. New York: United Nations. <https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20I/Chapter%20IV/IV-11.en.pdf> [17 september 2014].

- Bender, Christine och Holmberg, Carin (2001) *När var och en sköter sitt...: hur ser stöd och hjälp ut till misshandlade kvinnor i kommuner utan kvinnojour?* Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Bergqvist, Christina, Olsson Blandy, Tanja och Sainsbury, Diane (2007) "Swedish State Feminism: Continuity and Change", Outshoorn, Joyce och Kantola, Johanna (red) *Changing State Feminism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Blomberg, Eva, Hedlund, Gun och Wottle, Martin (red) (2011) *Kvinnors företagande - mål eller medel?* Stockholm: SNS förlag.
- Booth, Christine och Bennett, Cinnamon (2002) "Gender Mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities?", *The European Journal of Women's Studies* 9(4): 430-446.
- Bryman, Alan (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Butler, Judith (1993) *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York: Routledge.
- Bull, Marianne (1995) *Framtidens kommuner behöver dagens kvinnor: en rapport om KOD-projektet*. Östersund: Glesbygdsverket.
- Callerstig, Anne-Charlott (2014) *Making Equality Work: Ambiguities, Conflicts and Change Agents in the Implementation of Equality Policies in Public Sector Organizations*. Linköping: Linköpings universitet.
- Carbin, Maria (2010) *Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Connell, Robert (1987) *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge: Polity in association with Blackwell.
- Daly, Mary (2005) "Gender Mainstreaming in Theory and Practice", *Social Politics* 12(3): 433-50.
- Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling: om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- Enander, Viveka, Holmberg, Carin och Lindgren, Anne-Li (2013) *Att följa med samtiden: kvinnojour rörelse i förändring*. Stockholm: Atlas.
- Erikson, Josefina (2011) *Strider om mening: en dynamisk frameanalys av den svenska sexköpslagen*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Forsberg, Gunnel (1996) "Rum med utsikter - modulationer på ett grundtema", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 27(2): 15-23.
- FN (1948) *Universal declaration on human rights*. New York: United Nations. <http://www.unhcr.ch/udhr/lang/swd.htm>, [2 oktober 2014].
- FN (1993) *Declaration on the Elimination of Violence Against Women*. New York: United Nations. <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm> [17 september 2014].
- Freidenvall, Lenita och Krook, Mona Lena (2011) "Discursive Strategies for Institutional Reform: Gender Quotas in Sweden and France", Krook, Mona Lena och Mackay, Fiona (red) *Gender, Politics and Institutions: Towards a Feminist Institutionalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Göteborg stad (2005) *Jämställdhetspolicy för Göteborgs stad*. <http://www5.goteborg.se/prod/Stadsledningskontoret/LIS/Verksamhetshandbok/Forfattn.nsf/O/1407EA860DD4C43FC1257B2400392154> [21 september 2014].
- Göteborg stad (2013a) *Budget 2014 och flerårsplaner 2015-2016 för Göteborgs stad*. http://goteborg.se/wps/wcm/connect/68955269-6f4e-446a-92fe-a65d9728ed83/Forslag+budget+S+MP+V_2014_TG.pdf?MOD=AJPERES [9 januari 2014].

Göteborg stad (2013b) *Göteborgs stads folkhälsoprogram*. [http://www.folkhalsa.goteborg.se/prod/sk/Folkhalsan/dalis2.nsf/vyFilArkiv/Folkhalsoprogram..pdf/\\$file/Folkhalsoprogram..pdf](http://www.folkhalsa.goteborg.se/prod/sk/Folkhalsan/dalis2.nsf/vyFilArkiv/Folkhalsoprogram..pdf/$file/Folkhalsoprogram..pdf) [9 januari 2014].

Göteborg stad (2014) *Göteborgs stads plan mot våld i nära relationer 2014-2018*. [http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/0/27974de8fcb5a9d0c1257c3e00496b50/\\$FILE/18B_Bilaga_Goteborgs_Stads_plan_mot_vald_i_nara_relationer_2014_2018.pdf](http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/0/27974de8fcb5a9d0c1257c3e00496b50/$FILE/18B_Bilaga_Goteborgs_Stads_plan_mot_vald_i_nara_relationer_2014_2018.pdf) [15 januari 2014].

Hall, Patrik (2012) *Managementbyråkrati: organisationspolitisk makt i svensk offentlig förvaltning*. Malmö: Liber.

Halpern, Charlotte, Jacquot, Sophie och Le Galès, Patrick (2008) "Mainstreaming: Analysis of a Policy Instrument", *NewGov, Policy Brief* 33: 1-4.

Hedlund, Gun (2009a) "Samverkan under frihet eller tvång?" Utvärderingen av processen vid fördelningen av statliga medel till ROKS medlemsjourer 2007. Stockholm: ROKS.

Hedlund, Gun (2009b) "Att samverka i ideologiskt laddade frågor - exemplet kvinnofrid", Hedlund, Gun och Montin, Stig (red) *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus.

Hedlund, Gun och Sundin, Elisabeth (2011) "En tidstypisk strategi", Lindholm, Kristina (red) *Jämställdhet i verksamhetsutveckling*. Lund: Studentlitteratur.

Holmberg, Carin och Bender, Christine (2002) *Det är något speciellt med den här frågan - om det lokalpolitiska samtalet om mäns våld mot kvinnor*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.

Hort, Sven E. O. (2013) "Familje- och jämställdhetspolitiken", Tarschys, Daniel och Lemne, Marja (red) *Vad staten vill: mål och ambitioner i svensk politik*. Möklinta: Gidlund.

Ivarsson Westerberg, Anders (2013) "Styrning utan riktning - institutionaliseringen av svensk jämställdhetspolitik", *Statsvetenskaplig tidskrift* 115(1): 35-55.

Kantola, Johanna (2006) *Feminists Theorize the State*. New York: Palgrave Macmillan.

Krook, Mona Lena och Mackay, Fiona (red) (2011) *Gender, Politics and Institutions: Towards a Feminist Institutionalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kulawik, Teresa (2009) "Staking the Frame of a Feminist Discursive Institutionalism", *Politics & Gender* 5(2): 262-271.

Kvande, Elin (2007) *Doing Gender in Flexible Organizations*. Bergen: Fagbokforlaget.

Kvinnokonventionen (1979) *The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* (CEDAW). New York: United Nations.

Kvinnofrid (Prop. 1997/98: 55). Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet. Regeringskansliet. <http://www.regeringen.se/content/1/c4/22/66/5406e038.pdf> [17 september 2014].

Latur, Bruno och Woolgar, Steve (1986) *Laboratory Life: the Construction of Scientific Facts*. Princeton: Princeton University Press.

Lindholm, Kristina (red) (2011) *Jämställdhet i verksamhetsutveckling*. Lund: Studentlitteratur.

Lovenduski, Joan (2011) "Foreword", Krook, Mona-Lena and Mackay Fiona (red) *Gender, Politics and Institutions: Towards a Feminist Institutionalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Lowndes, Vivien (1996) "Varieties of New Institutionalism: A Critical Appraisal", *Public Administration* 74(2): 181-197.

- Lowndes, Vivien, Pratchett, Lawrence och Stoker, Gerry (2006) "Local Political Participation: the Impact of Rules-In-Use", *Public Administration* 84(3): 539-561.
- Lukes, Steven (2005) *Power: A Radical View*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lundström, Mats (1988) "Ansvarstagande och normativ teori", *Statsvetenskaplig tidskrift* 91(3): 223-239.
- Mackay, Fiona, Kenny, Meryl och Chappell, Louise (2010) "New Institutionalism Through a Gender Lens: Towards a Feminist Institutionalism?", *International Political Science Review* 31(5): 573-588.
- Malmö kommun (1999) *Sexuell hälsa - Program för sexuell hälsa*. För skola, fritidsverksamhet och socialtjänst. Antaget av kommunfullmäktige 1999-04-29. Malmö: Malmö stad.
- Malmö kommun (2002) *Handlingsplan för tobaks-, alkohol- och drogförebyggande arbete i Malmö 2002-2010*. Malmö: Stadskontoret. <http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/manniska-och-samhalle/folkhalsa/alkohol-narkotika-tobak-och-doping/kommunal-samverkan/EDFstrategi.pdf> [20 januari 2014].
- Malmö kommun (2007) *Handlingsprogram för insatser vid våld mot kvinnor och barn i Malmö*. Malmö: Stadskontoret. <http://www.malmo.se/download/18.6e0fe7e512c888cbc52800013153/1383649201992/Handlingsprogram+%C3%B6r+insatser+vid+v%C3%A5ld+mot+kvinnor+och+barn+Mal+m%C3%B6.pdf> [20 januari 2014].
- Malmö kommun (2014) *Budget 2014*. Malmö: Malmö stad. http://redovisningar.malmo.se/budget_2014/assets/Budget-2014.pdf [20 januari 2014].
- March, James G. och Olsen, Johan P. (1983) "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *American Political Science Review* 78(3): 734-749.
- Montin, Stig och Hedlund, Gun (red) (2009) *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus.
- Nilsson, Lina och Trollvik, Marie (2011) "Projektformens paradoxer", Lindholm, Kristina (red) *Jämställdhet i verksamhetsutveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Peters, Guy, B. (2012) *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*. London: Continuum.
- Pincus, Ingrid (2002) *The Politics of Gender Equality Policy: A Study of Implementation and Non-Implementation in Three Swedish Municipalities*. Örebro: Örebro University.
- Pollack, Mark A. och Hafner-Burton, Emilie (2000) "Mainstreaming Gender in the European Union", *Journal of European Public Policy* 7(3): 432-56.
- Rönblom, Malin (2002) *Ett eget rum? Kvinnors organisering möter etablerad politik*. Umeå: Umeå universitet.
- Rönblom, Malin och Bacchi, Carol (2011) "Feminist Discursive Institutionalism – What's Discursive About It? Limitations of Conventional Political Studies Paradigms", Paper presenterat på *European Conference on Politics and Gender*, Budapest 13-15 januari 2011.
- Rövik, Kjell Arne (2000) *Moderna organisationer: trender inom organisationstänkandet vid millennieskiftet*. Malmö: Liber.
- Skr 2007/08:39 *Regeringens skrivelse. Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet. <http://www.regeringen.se/content/1/c6/09/21/42/ef0318b1.pdf> [15 mars 2014].
- Skr 2011/12:3 *Regeringens skrivelse. Jämställdhetspolitikens inriktning 2011-2014*.

- Stockholm: Utbildningsdepartementet. <http://www.regeringen.se/content/1/c6/17/62/71/8b5692d3.pdf> [15 mars 2014].
- Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2009: 22). <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2009/2009-11-28> [15 september 2014].
- Socialstyrelsen (2011) *Våld. En handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Steen, Anne-Lie (2003) *Mäns våld mot kvinnor- ett diskursivt slagfält. Reflektioner kring kunskapsläget*. Forskningsrapport 131. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Stockholm stad (2011) *Stockholms stads brottsförebyggande program*. Stockholm: Stockholm stad.
- Stockholm stad (2012) *Stockholms stads program för kvinnofrid - mot våld i nära relationer 2012 - 2014*. Socialförvaltningen: Stockholm stad.
- Stockholm stad (2013a) *Stockholms stads personalpolicy*. Stockholm: Stockholm stad.
- Stockholm stad (2013b) *Riktlinjer för nämnders och styrelsers jämställdhets- och mångfaldsplaner*. Stockholm: Stockholm stad.
- Stockholm stad (2014) *Stockholms stads budget 2014*. <http://www.stockholm.se/Om-Stockholm/Budget-2014/> [12 december 2013].
- Stratigaki, Maria (2005) "Gender Mainstreaming vs Positive Action: An Ongoing Conflict in EU Gender Equality Policy", *The European Journal of Women's Studies* (12)2: 165-186.
- Strid, Sofia (2009) *Gendered Interests in the European Union: The European Women's Lobby and the Organisation and Representation of Women's Interests*. Örebro: Örebro University.
- Squires, Judith (2005) "Is Mainstreaming Transformative? Theorizing Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation", *Social Politics* 12(3): 366-388.
- Sveriges radio (2011) Fredrik Reinfeldts jultal till svenska folket. 19 december 2011. <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=4865803>.
- Tollin, Maria (2011) *Sida vid sida*. Malmö: Atlas.
- Umeå kommun (2012a) *Handlingsplan för arbete med våldsutsatta kvinnor och barn som har bevittnat våld*. <http://www.umea.se/download/18.6b258fd113b46be90db7a46/1361888606093/Handlingsplan+f%C3%B6r+arbete+med+v%C3%A5ldsutsatta+kvinnor+och+barn+som+bevittnat+v%C3%A5ld.pdf> [21 februari 2014].
- Umeå kommun (2012b) *Strategi för jämställdhetsarbete i Umeå kommun*. <http://www.umea.se/download/18.5b249c0313e2e4c6ba4275f/1366809404638/Strategi+f%C3%B6r+j%C3%A4mst%C3%A4lldhetsarbete+Ume%C3%A5+kommun.pdf> [21 februari 2014].
- Umeå kommun (2014) *Budget 2014, Uppdragsplan 2013-2015, reviderad 2014*. <http://multi.mediapaper.nu/?PubId=76BE6E8AB4D0FA71C947079885159E9A> [21 februari 2014].
- Uppsala kommun (2007) *Handlingsplan för kvinnofrid 2007*. http://www.uppsala.se/Upload/Dokumentarkiv/Extern/Dokument/Omsorg_o_stod/handlingsplan_kvinnofrid_antagen_070620.pdf [17 februari 2014].
- Uppsala kommun (2014) *IVE, Inriktning, Verksamhet, Ekonomi, 2014-2017*. http://www.uppsala.se/Upload/Dokumentarkiv/Extern/Dokument/Om_kommunen/Styrdokument/IVE_WEB_0815.pdf [17 februari 2014].
- Verloo, Mieke (2001) "Another Velvet Revolution? Gender Mainstreaming and the Politics of Implementation", *IWM working paper nr 5*. Vienna: IWM.

Verloo, Mieke (2005) "Displacement and Empowerment: Reflections and the Concept and Practice of the Council of Europe Approach to Gender Mainstreaming and Gender Equality", *Social Politics* 12(3): 344-365.

Verloo, Mieke (red) (2007) *Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. New York: CEU Press.

Walby, Sylvia (2005) "Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice", *Social Politics* 21(3): 321-343.

Wendt-Höjer, Maria (2002) *Rädslans politik: våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Lund: Liber.

West, Candace och Zimmerman, Don H. (2009) "Accounting for Doing Gender", *Gender and Society* 23(1): 112-122.

Nyckelord

Feministisk nyinstitutionalism, gender mainstreaming, jämställdhetsintegrering, kommuner, kvinnofrid, könsbaserat våld

Renée Andersson

Örebro universitet

Statskunskap, HumUS

701 82 Örebro

E-post: renee.andersson@oru.se

Gun Hedlund

Örebro universitet

Statskunskap, HumUS

701 82 Örebro

Epost: gun.hedlund@oru.se

THE ONTOLOGY OF THE CHILD WITNESSING DOMESTIC VIOLENCE

KJERSTIN ANDERSSON OCH ÅSA KÄLLSTRÖM CATER

Keywords

Childhood studies, children's rights, the ontology of the child, witnessing domestic violence

Abstract

The recurring demand in Sweden today is to view children witnessing domestic violence as victims of crime. In this article, we discuss the ontological status of the child and how witnessing violence might affect this status. In light of research on children witnessing domestic violence and how these children are described in support methods, we aim to contribute to the understanding of the ontology of children and particularly of the child witnessing domestic violence. This is related to the political history of and current theories on children. Previous research shows that witnessing domestic violence increases the risk for developing violent behaviors. Despite this, current Swedish support methods pay little attention to possible use of violence among these children. This could entail that important aspects are not given discursive space within interventions.

Chris Jenk's writing on mythological imageries of children is related to children witnessing domestic violence. The imageries of *Apollo* and *Dionysus* respectively produce different ideas about innocence, vulnerability, responsibility and competence. An Apollonian imagery of children witnessing domestic violence focuses exclusively on children as victims, ignoring their potential for violence. The Dionysian imagery on the other hand generates an idea of children with an innate propensity for violence, which threatens their ontological status as victims. Furthermore, the ontology of children explored in the context of the UN Convention on the Rights of the Child and a more complex understanding of children is called for. The imagery of *Athena* is put forth to broaden the understanding of children as responsible and participating on their own terms. This imagery goes hand-in-hand, we argue, with John Wall's call for a *childism* parallel to feminism.

Kjerstin Andersson och Åsa Källström Cater undersöker föreställningar om barn i våldsforskning och metoder som används för att stödja barn som bevittnat våld. I en ambition att skapa en mer komplex syn på barn, skisserar författarna konturerna av en barnets ontologi som, med inspiration från feminism, förmår fånga såväl offerskap som barns våldsanvändning.

DET VÅLDSBEVITTNANDE BARNETS ONTOLOGI

KJERSTIN ANDERSSON & ÅSA KÄLLSTRÖM CATER

Barn som bevittnat våld i hemmet är en grupp som i Sverige har uppmärksammats i ökande grad de senaste 15 åren. I den nationella handlingsplanen mot våld i nära relationer (SOU 2002:71) står bland annat att: "Ännu en grupp som behöver mer uppmärksamhet i familjevåldsfällen är barnen. De är ofta själva brottsoffer och måste få möjlighet till skydd och till att bearbeta sina upplevelser" (s. 99). Enligt svensk lag (SKR 2007/08:39, 5 kap. 11 § SoL; SOU 2001:72) ges barn som bevittnat våld status som brottsoffer. Att utsätta barn för bevittnande anses vara "ett brott som är ägnat att skada barnets trygghet och tillit i förhållande till närstående personer" (Brottsoffermyndigheten 2011: 11). I regeringens handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor (SKR 2007/08: 39) framgår att: "Även barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna är offer för brott och kan vara i behov av stöd och hjälp. Det är viktigt att ta hänsyn till att barns behov kan se annorlunda ut än vuxnas." Det påpekas i den nationella handlingsplanen (SOU 2002:71) att det är angeläget att utveckla nya metoder för att möta barn som lever i risksituationer. Karin Götblad, nationell samordnare mot våld i nära relationer, menar att rätt åtgärder bör sättas in tidigt för att förhindra en fortsatt negativ utveckling för dessa barn (Relationsvald.se 2014).

Dessa nya skrivelser kan förhoppningsvis bidra till att underlätta livet för

enskilda barn som bevittnat våld i Sverige. Därtill sätter formuleringarna fingret på vilken status barn som bevittnat våld ges i samhället, men de är också illustrativa för hur barn i allmänhet förstås som subjekt. Bilden av det våldsbevittnande barnet utgör en skärningspunkt för motstridiga föreställningar om relationen mellan barn och vuxna, om våldsanvändning, ansvar och oskuldssfullhet. Det våldsbevittnande barnsubjektet är därför intressant att undersöka då det kan problematisera etablerade bilder av barn och barns rättigheter, samt relationen mellan barnet och samhället. Detta leder fram till den mer grundläggande frågan om vilken barns ontologiska status är, samt hur barns ontologi påverkas av att barnet har bevittnat våld. Med ontologi menar vi hur barn förstås och blir till subjekt. I denna artikel kommer detta att inventeras genom att den ontologiska frågan kring vad ett barn är och kan vara ställs. Formandet av barnets ontologi sker både av vuxna och barn, dock kommer det vuxna perspektivet på barnets ontologi att få företräde, givet underlaget för vår diskussion. Denna artikel syftar således till att bidra till förståelsen av det våldsbevittnande barnets ontologi. Detta görs genom följande frågeställningar. Vilken betydelse har våldsbevittnande för barn, enligt forskning? Vad utmärker synen på barn i stödmeter för våldsbevittnande barn? Hur kan denna syn förstås mot bakgrund av teoribildning kring barnet som subjekt?

Att bevittna våld i hemmet

Uttrycket "att bevittna våld" ska här förstås i vidaste möjligaste mån, vilket inkluderar både att direkt bevittna våld genom att se, höra och erfara det, eller att bevittna dess konsekvenser, såsom blod, blåmärken, trasiga möbler eller kläder samt att i vissa fall själv utsättas för våld (jämför bland annat Eriksson och Näsman 2008; Överlien 2012). Av intresse för oss är hur upplevelsen av att bevittna våld påverkar bilden och förståelsen av barnsubjektet.

Vi har valt att använda uttrycket barn som bevittnat "våld i hemmet" för att sätta fokus på barnet, medan föräldrarnas inbördes relation, genustillhörighet och vem eller vilka som anses vara ansvarig/a för våldet sätts inom parentes. Uttrycket "våld i nära relationer" fokuserar på relationen mellan de vuxna, medan barnens situation kommer i skymundan. Uttrycket "pappas våld mot mamma", vilket är vanligt förekommande inom feministisk och sociologisk forskning om relationsvåld och barn, och som förvisso lyfter fram barnens situation och position, utgör ett viktigt ställningstagande som visar på de patriarkala strukturer som bidrar till mäns våld mot kvinnor. Forskning har visat att mäns våld mot kvinnor inom nära relationer är mer allvarligt och leder till större skada hos offret än kvinnors våld mot män (Weston et al 2005; Brå 2009; Capaldi et al 2009). Dessutom kan våld diskursivt kopplas närmare till maskulina praktiker än feminina (Andersson

2007, 2008, 2012). Även för barnens del visar studier av Miller et al (2014) att de som under uppväxten bevittnat pappans våld mot mamman rapporterar större mängder våld och fler symtom på ångest och posttraumatisk stress, än om mamman utövat våld mot pappan eller båda mot varandra. Dock leder uttrycket ”pappas våld mot mamma” lätt tankarna till en biologisk relation mellan barn och vuxna. Både föräldraskap och relationer mellan barn och vuxna kan anta många olika former. Därför använder vi i denna artikel i stället uttrycket ”våld i hemmet” för att inkludera olika former av relationer mellan barn och vuxna i den miljö barnet lever.

All social barnavård i Sverige utgår ifrån diskursen om barns rättigheter (se Socialtjänstlagen, SoL). Denna rättighetsdiskurs bidrar till föreställningar kring barn och bygger på maktrelationer mellan barnet och det omgivande samhället i form av statens inblandning i barns och familjers liv. Barnkonventionen (UNICEF 2009) ställer krav på arbetet med barn, framförallt med utsatta barn, men den har också förändrat bilden av barn (Jenks 2005). Samtidigt är bilder av olika barn hierarkiskt ordnade och ges olika stor vikt i samhället. Chris Jenks (2005) menar att bilden av det utsatta barnet, barnet som står i fokus för samhällets omsorg och stöd, har en högre prioritet än många andra bilder av barn. I den här artikeln är ett barn som har bevittnat våld i hemmet ett sådant utsatt barn.

Ett genusvetenskapligt perspektiv på barnets ontologi

Vad vi önskar åstadkomma i denna artikel är att skifta fokus från de vuxna relationerna (som kan vara så väl hetero- som homo-, bi- eller transsexuella) till de barn som växer upp i våldsamma hemmiljöer. Genusvetenskapen har på olika håll kritiserats för att vara vuxencentrerad (Thorne 1987; Burman och Stacy 2010). Jeanette Sundhall (2012: 16) pekar i sin avhandling på vikten av att problematisera ”den naturaliserade vuxenpositionen” som mycket av genusvetenskaplig teoribildning antar. Erica Burman och Jackie Stacy menar att genusvetenskaplig teori ofta har:

[...] equated women's interests with those of children, even blurring them into the proverbial 'womenandchildren' as a sign of helplessness and inferior status, albeit in need of chivalrous rescue at times of emergency (Burman och Stacy 2010: 228).

Detta är problematiskt för forskning med fokus på såväl barns som kvinnors situation, då vissa aspekter av maktordningar därmed förblir dolda. Barrie Thorne (1987) pekar på hur komplext det är att rikta en kritisk blick mot de maktförhållanden som påverkar kunskap om kvinnor och män, särskilt om denna blick ska inkludera

barn. Att uppmärksamma barnens unika position i dessa maktförhållanden är dock inte bara gynnsamt för barnforskning utan även för genusvetenskapen, som härigenom kan bredda sitt perspektiv (Thorne 1987).

Vad genusvetenskapen och barndoms-sociologin har gemensamt och där de kan befrukta varandra, är att belysa och kritiskt granska normerande dominansförhållanden såväl på en samhälls- och diskursiv nivå som på en interpersonell nivå (Thorne 1987; Alanen 2005). Barn positioneras precis som kvinnor (och män) av den patriarkala strukturen som genomsyrar samhället och familjen. De förutsättningar som ges betydelse i positioneringsprocessen liknar också varandra då de bygger på en förståelse av kroppslighet, inneboende egenskaper, identitetspolitik, marknadskrafter, mänskliga rättigheter och så vidare. Dock kan inte och bör inte barnets position likställas med kvinnans, utan behöver tydliggöras och särskiljas för att ytterligare visa på hur patriarkala maktstrukturer fungerar i samhället och inom familjen. I artikeln kommer vi att utforska vissa av de tankegodar som utgör del av den patriarkala maktordning som formar barnets och kvinnans (och mannens) subjekt.

Metod och disposition

Denna artikel för ett resonemang om hur våldsbevitnande barn beskrivs i forskning och i stödmeter. På så sätt vill vi bidra till förståelsen av det våldsbevitnande barnets ontologi. Vi ger exempel på hur dessa metoder beskriver barnen, deras upplevelser och behov, och hur de ska hjälpas. Vi har valt att fokusera på de fyra metoder som

identifierades som relativt etablerade av Broberg med kollegor (2010, 2011) i den nationella utvärderingen av stödsatser för barn som bevittnat våld mot mamma: *Trappan-metoden*, *Children Are People Too (CAP)*, *Utväg* och *BUP Bågen/Grinden*. Vi har baserat beskrivningarna av metoderna på den litteratur där utvecklarna själva redogör för metodens målsättningar, samt utvärderingar av metoderna. Vi undersöker om och hur metoderna beskriver barns vålds användning, i syfte att lyfta problematiken kring den diskursiva kopplingen mellan barnsubjektet och våld. Genom att identifiera hur subjektscategorier knyts till olika praktiker och hur gränser för subjektet skapas då särskilda praktiker kopplas till eller exkluderas från kategorier, kan subjektets ontologi utforskas (jämför *Membership Categorisation Analysis* Sacks 1992; Weatherall 2002).

Med utgångspunkt i Chris Jenks (2005) barndomsociologiska teorier utforskas de tanketraditioner som kan anses utgöra basen för barnets ontologi i syfte att utreda vad i denna består. Forskning om och stödmeternas beskrivningar av det våldsbevitnande barnet används för att genomlysna förståelsen av barnet som subjekt samt hur denna förståelse påverkas av barnets upplevelse av att ha bevittnat våld. Barnets ontologiska status problematiseras i relation till våld som praktik. Då diskursen om barns rättigheter genomsyrar den svenska samhällsdebatten och den svenska sociala barnvården, diskuteras även hur barns rättigheter och mänskliga rättigheter är en del av barnets ontologi. Avslutningsvis presenteras ett förslag till en kompletterande syn

på barnet som har kapacitet att inkludera fler aspekter av barns liv.

Forskning om våldsbevitnande barn

Mycket av den forskning som finns om barn som bevittnat våld i hemmet fokuserar på barnens reaktioner på våldet och vilka konsekvenser bevitnande kan få. Bland annat visar internationell forskning att barn som bevittnat våld i hemmet löper ökad risk för andra typer av problem, så som att, om mamman i en familj utsätts för våld av sin partner är risken stor att också barnet utsätts för fysiskt och/eller sexuellt våld (till exempel Edleson 1999; Herrenkohl et al 2008; Hamby et al 2010). Även svensk forskning har funnit att den i särklass största riskfaktorn för att utsättas för kroppslig bestraffning som barn, vid sidan av strukturella bakgrundsfaktorer såsom svag familjeekonomi, är våld mellan de vuxna (se Annerbäck et al 2010; Janson, Jernbro och Långbro 2011).

Barn som bevittnat våld i hemmet utvecklar också oftare än andra barn både internaliserade och externaliserade problem. Metaanalyser visar framför allt en koppling mellan att bevittna våld i hemmet och psykisk ohälsa (Wolfe et al 2003; Evans et al 2008; Chan och Yeung 2009), även om dock cirka en tredjedel till mer än hälften av barn med sådana erfarenheter inte utvecklar symtom på psykisk ohälsa (Kitzmann et al 2003). Dessa problem kan ta sig uttryck som depression, ångest, posttraumatisk stress eller självskadebeteenden (Cater et al kommande).

Ett av de externaliserade problem som många studier funnit att barn som bevittnat

våld riskerar att utveckla, är eget våldsutövande (Moylan et al 2010). Olika studier indikerar exempelvis att utsatthet för våld och/eller att bevittna våld i hemmet är förknippat med barns och ungas våldsamma beteenden och – i synnerhet bland pojkar – rättfärdigande attityder till våld (Edleson 1999). Internationella studier visar också att barn som bevittnat våld i hemmet själva i högre grad än andra beskrivs som aggressiva i skolmiljöer och mobbar andra barn (Lundy och Grossman 2005; Bauer et al 2006). Risken att barnet själv börjar utöva våld beskrivs som en möjlig konsekvens av att ha bevittnat våld i hemmet. Detta kan utgöra ett långvarigt problem, då flera studier funnit samband mellan att bevittna våld som barn och att utöva fysiskt våld mot sin partner som vuxen (till exempel Roberts et al 2010).

Forskningen visar således att barn kan påverkas på flera sätt av att växa upp i våldsamma hemmiljöer. Upplevelserna beskrivs som problematiska för barnet och dess framtid, särskilt i form av att barnet riskerar att själv använda våld, både i närtid och i framtiden. Den bild som forskningen ger av det våldsbevitnande barnet får konsekvenser för konstruktionen av barnsubjektet. Det är möjligt att, utifrån den problembild som genereras, hävda att det ”normala” barnsubjektet varken visar upp eller ska visa upp dessa beteenden för att framstå som ett ideal. Det våldsbevitnande barnet avviker därmed från normen genom att bland annat uppvisa symtom på psykisk ohälsa och genom att självt använda våld. Aktiviteten våld kan alltså anses vara diskursivt

oförenlig med kategorin barn. Det ideala barnsubjektet ska inte utsättas för, bevittna eller själv använda våld.

Samhällets stöd till barn som bevittnat våld i hemmet

Utifrån en förståelse av att barn kan påverkas av att bevittna våld i hemmet har ett antal olika metoder för att stödja och hjälpa dessa barn utvecklats sedan slutet av 90-talet och erbjuds nu i någon form i de flesta av landets kommuner (Eriksson 2010). Metoderna är flexibla och det är vanligt att yrkesverksamma går utbildningar och låter sig inspireras av olika metoder för att sedan skapa en egen, lokal version (jämför Eriksson, Biller och Balkmar 2006; Broberg et al 2010, 2011). Den i Sverige mest vanligt förekommande metoden för att stödja barn som bevittnat våld i hemmet är *Trappan-metoden*. Utvecklarna, som också författat en handbok i metoden, beskriver det våld som barn bevittnar i hemmet som ett trauma och menar att:

När det blir möjligt eller lättare för barnet att tänka på det barnet varit med om har läkeprocessen kommit igång. Om barnet får hjälp med att i sina krissamtal sätta ord på sina svåra upplevelser innebär det att barnet bättre kan kontrollera sina minnen och känslor (Arnell och Ekbohm 2010: 21).

Målsättningen med samtalen är alltså att göra det möjligt för barn att bearbeta sina traumatiska upplevelser genom krissamtal, genom att "sätta ord på" sina upplevelser.

Inom metoden *CAP* är målet att ge barnen ökade kunskaper och färdigheter inom ett antal områden, såsom ökad förståelse för den egna personen och de egna reaktionerna, något som förväntas ge ökat självförtroende och ökade kunskaper om de egna personliga rättigheterna, vilket i sin tur kan ge ökad förmåga att sätta personliga gränser (Lindstein 2001: 24). Den våldsinriktade version av *CAP* som är utvecklad på Bojen i Göteborg fokuserar på att ge barnen kunskap om våld, hur individer reagerar när de utsätts för eller ser någon i familjen utsättas för våld, och hur barn kan påverkas av det. *CAP* syftar till att beskriva och bekräfta olika känslor som flickor och pojkar kan få när de bevittnat våld i familjen, och hur de kan uttrycka känslor utan att skada andra och hur de kan be vuxna om hjälp med svåra saker (Almqvist et al 2012).

Syftet med *Utvägs* barngrupper är främst att undanröja hinder för barnen så att deras utvecklingsmöjligheter inte inskränks. Detta görs genom bearbetning av upplevelser, tankar och frågor om våldet samt träning i att lösa konflikter. Det viktigaste som *Utvägs* barngruppledare har att förmedla till barnen är att de "inte är ensamast i världen" (Gustavsson och Hydén 2001: 133), att det finns andra med liknande erfarenheter och att det finns vuxna som vill lyssna. "Att få öppna

på hemligheten gör att återväxt blir möjlig” (Gustavsson och Hydén 2001: 133).

BUP Bågen/Grindens grupper för barn som bevittnat våld mot mamman har beskrivits som ”fokuserade traumabearbetande terapigrupper för barn som upplevt våld” (Eriksson, Biller och Balkmar 2006: 103). Syftena med *BUP Bågen/Grindens* terapigrupper är att hjälpa barnen att beskriva och förstå de svåra upplevelser de har bakom sig, minska ångesten och oron som är förknippad med traumat, minska skammen och känslan av utanförskap samt minska den kognitiva förvirringen hos barnen (Socialstyrelsen 2002).

Av vår korta beskrivning av dessa metoder framgår att fokus ligger på att barn som bevittnat våld i hemmet genom samtalsbaserade metoder ska lära sig att förstå, bearbeta och hantera sina upplevelser och känslor. Formuleringar som att ”undanröja hinder” för barnets utveckling, och att barnets ”läkeprocess kommer igång” (se ovan) genom mer eller mindre terapeutiska metoder, tyder på en föreställning om barnet som innehavare av en inneboende kraft till läkande som vuxna har möjlighet att locka fram genom samtal. Barnet ses som ett aktivt subjekt med egen vilja och egna kompetenser. Barnet har alltså kapacitet att göra val och har möjlighet att påverka sin situation.

Ovan hävdade vi att aktiviteten våld är diskursivt oförenlig med kategorin barn, då konstruktionen av subjektet barn inte inrymmer möjligheten att använda våld. Detta kan ställas mot kategorin *man* där möjligheten att använda våld snarare anses vara en framträdande manlig egenskap (se Andersson 2008). Barn som bevittnat våld i hemmet anses alltså besitta unika erfarenheter som genererar dem en särställning inte bara i relation till vuxna, utan även till andra barn. Det våldsbevittnande barnet kan förstås som ett trasigt eller patologiskt subjekt som behöver läka och normaliseras. Ontologiskt blir de till en särskild grupp av utsatta barn som kräver särskild uppmärksamhet.

Då den tidigare forskning som presenterades ovan visar att barn som bevittnat våld i hemmet ofta beskrivs uppvisa problem såsom aggressivitet och våldsanvändande, kommer vi nu att titta närmare på om och i så fall hur de ovan beskrivna metoderna beskriver barns våldsanvändande.

Hur stödmetoderna uppmärksammar barns våldsutövande

Flera av de metoder som vi redogjorde för ovan utgår ifrån att bevittnande av våld kan leda till att barnen utvecklar attityder som rättfärdigar våld och eget våldsutövande. I handboken för *Trappan* ges exempelvis en uppräkningslista av hur barnets inre verklighet påverkas av att bevittna våld i hemmet, och där nämns ”dålig impuls kontroll”, ”ilska”, ”aggressivitet” och ”hat” (Arnell och Ekblom 2010: 24). Barnets yttre verklighet anses påverkas bland annat av att barnet får ”kommunikationssvårigheter”, ”svårt med sociala kontakter”, riskerar att ”acceptera våld”

samt ”dras in i våldets centrum” (Arnell och Ekbohm 2010: 25). *Trappan*-handboken rekommenderar också att behandlarna tar upp med barnet vad det är för skillnad mellan bråk, att slå och att använda våld. Handboken rekommenderar att barnet ges förklaringar till varför människor använder våld och att den som slår alltid har ansvaret för våldet, samt att samtal förs med barnet om hans känslor och ilska (Arnell och Ekbohm 2010). Dock framgår det inte uttryckligen att detta även gäller barnets egna eventuella våldshandlingar. Dessutom framstår rekommendationen som huvudsakligen inriktad på samtal och reflektion, inte på att erbjuda handlingsalternativ.

Medan våld inte är ett primärt fokus i beskrivningarna av de svenska ”original-CAP-grupperna”, som i första hand är utvecklade för barn till föräldrar med missbruksproblem (Lindstein 2001, 2008), så betonar det modifierade CAP-programmet, som Bojen i Göteborg utvecklat, förövarens ansvar för våldet och att våld i familjen inte är barnets fel och inte kan förhindras av barn. I formuleringar som ”ökad kunskap om våld, makt och kontroll”, ”bli medveten om sina försvar och att lära sig att värna egna gränser och integritet”, ”kunskap om våld och hur våld påverkar känslor och reaktioner” samt ”att göra barnen medvetna om sina fysiska gränser och göra säkerhetsplanering” framträder barnet som subjekt tydligt. Andra teman som grupperna berör, såsom ”att våga ta hälsosamma risker och att göra bra val” samt ”att lokalisera känslorna i kroppen och att agera utifrån det”, ”hjälpa barnen att hitta bra sätt att uttrycka obekväma

känslor” samt ”göra barnen medvetna om värderingar, attityder och självbild” (Almqvist et al 2012), skulle kunna vara sätt att hantera barns egna våldsförjämjande attityder och/eller våldsbeteenden, men det är i så fall inte explicit.

Beskrivningen av *Utvägs* barngrupper inleds med en referens till forskning om den variation av symptom som kan drabba barn som bevittnat våld i hemmet, inklusive aggressivitet, destruktivitet och olydnad (Gustavsson och Hydén 2001). Ett tema som ledarna i *Utvägs* grupper kan ta upp är konfliktlösningsmetoder som barnen kan använda sig av i framtiden. *Utvägs* barngrupper kan därmed sägas vara den metod som mest konkret tar upp barnens eventuella egna våldshandlingar. Dock är temat valbart för gruppledarna, och beroende av gruppens sammansättning, barnens ålder, och vad gruppledaren uppfattar som särskilt angeläget.

Fokus för *BUP Bågen/Grindens* insats är som beskrevs ovan traumabearbetning för att minska barnens ångest, oro, skam, känsla av utanförskap samt kognitiva förvirring. Genom att förståelsen av barnens våldserfarenheter uttalat förstås i termer av trauma, verkar tanken vara att genom bearbetning av traumat minska risken för användande av våld i framtiden. Metoden har dock inte det som uttalat mål och arbetar inte med det på ett direkt sätt (jämför Socialstyrelsen 2002: 16). Antagandet verkar vara att ett trauma som inte bearbetats riskerar resultera i egen våldsanvändning (jämför Socialstyrelsen 2002: 21).

Trots att metoderna på olika sätt refererar till och uppmärksammar att barn som

bevittnat våld i hemmet kan utveckla problematiska attityder och våldsamma beteenden, är metoderna i mycket liten utsträckning inriktade på att hjälpa barn med sådana aspekter (med ett möjligt undantag för *Utvägs*-grupperna). I Socialstyrelsens rapport *När mamma blir slagen* (2005) framhålls att:

Om barnet endast har ”bråk” som benämning för allt slag av missnöje, ilska, frustration, vrede och våld som förekommer inom familjen, lär det sig inte att differentiera mellan rimliga och orimliga uttryck för missnöje. Barnet lär sig inte heller att sätta gränser för sitt eget aggressiva beteende, eller vad andra kan tillåtas utsätta barnet för (Socialstyrelsen 2005: 69f).

Det är alltså ovanligt i de metoder vi har undersökt att barns handlingar omtalas som våld. Att det inte explicit framgår att metoderna strävar efter att hjälpa barnen hantera aggressiva känslor och användande av våld, betyder förstås inte att det inte görs i praktiken. Exempelvis är metoderna flexibla och enskilda grupp- eller samtalsledare kan mycket väl tillföra sådana aspekter. Men då beskrivningarna av barnens egna våldshandlingar till stora delar är vaga eller ambivalenta, skapas inte ett diskursivt utrymme inom ramen för insatsen att tala om och förstå barns våldsanvändande. Exempelvis kan att ”förstå sina känslor förknippade med våldet” eller att ”giltigförklara de egna känslorna” (Lindstein 2001: 87) mycket väl rymma aggressiva känslor, men att döma av övriga beskrivningar i *CAP*, så handlar det snarare om att känna sig ledsen, nedstämd och utanför.

Föreställningar om barns sårbarhet

När det gäller sådana beteenden hos barnen som är eller kan vara relaterade till aggression och våld, tenderar beskrivningarna att ge tyngdvikt åt det rationella barnet genom att framhålla möjligheten att resonera kring upplevelser och känslor. Barnen ses som lärande subjekt som ska ges ”ökad kunskap” och medvetandegöras för att minska den ”kognitiva förvirringen” och kunna ”differentiera mellan rimliga och orimliga uttryck för missnöje” samt ges verbala verktyg för att kunna ”uttrycka obekväma känslor” (se föregående avsnitt). Det våldsbevittnande barnsubjektet tillskrivs härmed en rationalitet och ett inneboende förnuft som kan stimuleras av vuxna.

Idén om det förnuftiga barnet har en lång historia inom europeisk tanketradition. Chris Jenks (2005) har härlett föreställningen om det förnuftiga barnet till Jean-Jacques Rousseaus politiska filosofi. Jenks har valt att likna denna bild av barnet vid myten om den grekiska guden *Apollon* och menar att med hjälp av olika politiska, religiösa och vetenskapliga doktriner har bilder av barn genom historien kommit att bli till betydelsebärande myter. Myten om Apollon överensstämmer

väl med den moderna, västerländska bilden av barn såsom obefläckade av vuxenvärlden, oskuldsfulla och oskyldiga. Apollon är ljusets och konsternas gud vars viktigaste funktion är som orakel. Bilden bygger på en föreställning om barn som innehavare av en naturlig eller intuitiv godhet och klarögdhet. Det är en romantisk bild av barn

Rousseau visar i boken hur barn har ett inneboende förnuft och kompetenser som vuxna enbart har att locka fram.

såsom varande unika individer men också förstörda av den korrumperade vuxenvärlden. Dessa tankar känns igen i barncentrerade pedagogiker som Montessori och Waldorf men också i lagstiftning kring skydd för det ofödda barnet, i till exempel anti-abortlagstiftning i USA (Jenks 2005).

Enligt Jenks (2005) formaliserades denna bild av barn genom Jean-Jacques Rousseaus bok *Émile* eller om uppfostran från 1762. Rousseau visar i boken hur barn har ett inneboende förnuft och kompetenser som vuxna enbart har att locka fram. Dessa barn ska därför inte agas eller tuktas, de ska uppmuntras och ges möjligheter att fullgöra sin potential. Förutom att Rousseau bygger upp en logik kring barns medfödda godhet och inneboende potential, visar han också att barn skiljer sig från vuxna, att de har en egen ontologisk status.

Rousseau har uppmärksammats för att vara en av de första filosoferna som poängterar familjens relation till civilsamhället

samt kvinnors och barns betydelse i samhällsbyggandet (Lange 2002). Rousseau har dock kritiserats från feministiskt håll (Lange 2002) för att vara sexistisk då han enbart intresserar sig för det manliga barnet *Émile*. Även teoretiker som Jenks (2005), som oreflekterat använder *Émile* som en symbol för barn, kan anklagas för att vara könsblinda och ”pojknormativa”. Rousseau beskriver *Émile* som den ideale medborgaren vilket är en manlig medborgare, han skapar till och med en ideal fru till *Émile* – Sophie. Rousseaus politiska teori bygger på en dualitet mellan det naturliga och förnuftet, där många har tolkat kvinnan (Sophie) som bärare av det naturliga och det känslamma, medan mannen (*Émile*) står för det kulturella förnuftet (Moller Okin 1979). Alicia Ormiston (2002) har dock argumenterat för komplexiteten i Rousseaus teori och menar att Rousseaus förståelse av natur och förnuft inte bygger på ett enkelt motsatsförhållande. Snarare existerar naturen och förnuftet sida vid sida och Rousseaus ideale (manlige) medborgare utgör en syntes av naturen och förnuftet (Ormiston 2002).

Målsättningen för Rousseaus uppfostran av den ideale medborgaren är ett moraliskt fullfjädrat subjekt snarare än ett rent förnuftsbaserat subjekt. För Rousseau är det moraliska självet i grunden skört och bräckligt vilket medför att det måste beskyddas (Ormiston 2002). Barnet bär på ett frö, möjligheten att utvecklas till ett moraliskt subjekt, och måste därför beskyddas. Förnuftet kan alltså inte få fritt spelrum då det hotar det moraliska subjektet. Då Rousseau ansåg att det nyfödda barnet

befinner sig i ett naturtillstånd som med en positiv fostran kan utvecklas till en god medborgare, är det möjligt att göra tolkningen att barndomen enligt Rousseau är feminin, medan det vuxna idealtillståndet är manligt.

Rousseau är den inom europeisk tanke-tradition som givit barnet en egen ontologisk ställning vilken medför att barn kräver särskild behandling och omvårdnad (Jenks 2005; jämför Ariès 1973). Det är detta barn som Jenks (2005) liknar vid Apollon. Det apolloniska barnet konstrueras i motsats till vad som anses karaktärisera vuxenhet; omoget och inkompetent, svagt och sårbart och som varande i behov av skydd (Meyer 2007). Det är lätt att dra paralleller mellan Jenks apolloniska barn och hur barn i den officiella retoriken skrivs fram som brottsoffer när de bevittnat våld i hemmet. Bilden som konstrueras i riktlinjer, lagstiftning och behandlande metoder är bilden av det oskyldiga och oskuldsfulla barnet, men också det medfött goda barnet vars fulla potential riskerar att, utan hjälp och stöd, gå om intet.

Enligt Pia Christensen (2000) är barns sårbarhet en grundläggande västerländsk föreställning som är nära kopplad till, men som inte helt kan reduceras till, oskuldsfullhet. Olika diskursiva bilder av barn resulterar alltså i föreställningar om olika typer av sårbarhet som i vissa fall, men inte alla, inkluderar oskuldsfullhet (Meyer 2007). Sårbarhet ska förstås som en generisk term som inkluderar idéer om barns fysiska sårbarhet (genom deras mindre och svagare kroppar), social sårbarhet (genom att de saknar vissa sociala färdigheter) och strukturella

sårbarhet (genom den asymmetriska maktbalansen mellan barn och vuxna) (Meyer 2007). Den fysiska och sociala sårbarheten kan uppfattas som inneboende hos barnet, medan den strukturella uppfattas som ett resultat av samhällets organisation. Den apolloniska bilden sammanväver dessa olika bilder av barns sårbarhet (Meyer 2007), och resulterar i att det utsatta barnet anses riskera att inte nå upp till sin fulla potential. Genom att bevittna våld i hemmet riskerar barnen utvecklas till dåligt fungerande eller våldsamma vuxna.

Föreställningar om barn och våld

Chris Jenks (2005) har identifierat ytterligare en förhärskande bild av barn genom den europeiska historien. Den liknar han vid den grekiska guden *Dionysos*, fruktbarhetens och vinets gud. Denna bild bygger på en föreställning om barns inneboende ondska, vilken återfinns i den kristna arvsyndens och formaliserades genom Jean Calvins protestantiska lära (kalvinismen), även om tanketraditionen har en längre historia (Wall 2008). Calvin menar att barns medfödda ondska riskerar att förstöra det civiliserade mänskliga liv som den vuxna världen byggt upp (Watt 2002; Jenks 2005; Wall 2008). Enligt denna myt får barn inte hamna i fel sällskap, utveckla ovanor eller olater då detta hotar inte bara barnens framtid utan även hela det vuxna kollektivet. Barnet förstås även som dionysiskt i så motto att det är egoistiskt och söker tillfredsställa sina lustar (Jenks 2005). Samtidigt som barnet ses som svagt och godtroget och kan lockas eller luras på fel väg (Wall 2008), anses det vara egensinnigt och viljestarkt (Watt

2002). Detta barn måste därför med alla medel tillgängliga så tidigt som möjligt nå frälsning. Barnens inneboende ondskas och egensinnighet behöver kuvas genom aga för att de till att börja med ska lära sig lyda sin far och därefter gud.

Den kalvinistiskt inspirerade synen på barn kan ge ledtrådar till barnets positionering i en patriarkal maktordning. Calvin etablerade genom sina religiösa läror, men även genom sin samhällliga makt, ett strikt patriarkalt system som genomsyrade familjen. Fadern och mannen beskrevs som "biskop i sitt eget hem" (Watt 2002: 445) med ansvar för att utbilda och leda barnens och hustruns religiösa skolning och leverne. Inom den kalvinistiska protestantismen etableras den symboliskt starka kopplingen mellan barn och kvinnor – det som Burman och Stacy kallar för "womelandchildren" (2010: 228) – genom att den patriarkala ordningen i samhället och inom familjen tydliggörs samt genom att kvinnor exkluderas från yrken och verksamheter som kan relateras till kyrkan (så som lärare, läkare och barnmorskors rätt att döpa barn vid födseln) (Watt 2002). Syftet med mannens fostran av hustru och barn inom den kalvinistiska patriarkala tanketraditionen var att rädda kvinnor och barn från synden. Det var mannens ansvar att tillförsäkra dem en moralisk skolning och göra dem till gudfruktande undersåtar (Watt 2002). Det dionysiska barnet kräver alltså aktiv fostran och moralisk vägledning, vilket inkluderar kroppslig bestraffning.

Jenks (2005) finner liknande föreställningar om det potentiellt onda barnet som måste disciplineras hos Freud och hans

idé om detet – *id*, individens medfödda och hämningslösa drifter som måste kontrolleras av superegot – överjaget. Myten om Dionysos har i modern tid också kopplats till att "förlora sig själv", lidande och våld (Henrichs 1984). Dionysos har kallats för "våldets gud" och i myterna återfinns berättelser om Dionysos som uppvigglaren till våld (Henrich 1984). Det innebär att den dionysiska bilden av barn inkluderar föreställningar om barns medfödda fallenhet för våld och barn som möjliga utövare av våld.

Bilden av barn som använder våld är dock problematisk i fall där barnet har bevittnat våld i hemmet, då detta barn ska betraktas som ett brottsoffer. Nils Christie (1986) har visat att ett fullvärdigt offerskap bygger på att subjektet uppfattas som helt och hållet utan ansvar för den våldsamma situationen. Offret ska vara passivt, maktlöst och kraftlöst för att ges fullvärdig status som offer. Utövaren däremot förstås som ett aktivt, handlande, kraftfullt och ansvarigt subjekt (Andersson 2008, 2012). Detta riskerar att exkludera det vålds användande barnet från offerkategorin. Att uppmärksamma barns våldshandlingar innebär att barnsubjektet konstrueras som aktivt och intentionellt handlande och därmed möjligt att ställas till svars, vilket är oförenligt med offerpositionen och det apolloniska barnets ontologi. Dock överensstämmer förståelsen av barns vålds användning bättre med det dionysiska barnets ontologi.

Barn som bevittnat våld i hemmet kan alltså sägas vara klämda mellan två olika bilder som på olika sätt skaver. Båda sätten att se på barn som bevittnat våld i hemmet

skulle kunna ge upphov till problematiska föreställningar om barnen; att de *antingen* är oskyldiga och maktlösa offer, som därmed inte får hjälp med sina problematiska attityder till våld och eventuella tendenser till eget våldsutövande, *eller* att de är potentiella våldsutövare som genom sina upplevelser och inneboende natur kommer att fortsätta utgöra ett samhällsproblem om deras traumatiserande upplevelser inte tillräckligt behandlas.

Kategorierna offer och utövare kan också förstås som könade kategorier, där våldsanvändning och positionen som förövare har en tydlig diskursiv koppling till manlighet och mannen som subjekt. Därtill stämmer offerpositionen väl överens med feminina ideal så som passivitet och maktlöshet. Frågan är då vad som händer med barnets ontologiska position när denna relateras till aktiviteten våld och kategorierna offer och förövare? Ett tentativt svar är att barnsubjektet, som offer för (vuxnas) våld och vars kategori exkluderar aktiviteten våld, förstås som feminint snarare än maskulint.

Barns rättigheter, childism och det nya barnsubjektet

För att vidare utreda barnets ontologi krävs en diskussion kring barnet som innehavare av rättigheter. Sedan införandet av barnkonventionen 1989 domineras bilden av barns offerskap av just barns utsatthet för vuxnas våld. Barnet som utsätts för vuxnas våld (inklusive bevitnande), förkroppsligar ett offerskap helt utan skuld eller eget ansvar (Poretti et al 2013). Men barnet som offer för vuxnas våld utgör också en

moralisk vägvisare som säger något om den vuxne räddaren, det vill säga den eller de personer och organisationer som tar på sig ansvaret att upprätthålla bilden av barnet som oskuldsfullt. Att peka på offrets oskuldsfullhet stärker nämligen räddarens moraliska status och minimerar risken att omkullkasta etablerade diskurser kring vem som är god och vem som är ond (Mutua 2001).

Barns utsatthet riskerar att generera mindre produktiva och icke-normala medborgare, då barn som bevittnat våld i hemmet riskerar att själva komma att använda våld eller på annat sätt ligga staten till last. Föreställningar kring barns bevitnande av och utsatthet för våld konstrueras på så sätt som ett arv (jämför med Calvins syn på arvsynden) som går från en generation till nästa, eller som en sjukdom som sprids från en människa till en annan (Poretti et al 2013). Därmed blir också barns utsatthet för våld roten till problem som sträcker sig långt bortom det individuella barnets välmående (Poretti et al 2013) och samhällets behov av att skydda detta barn är avgörande för samhällets framtid. Insatser för att stödja (eller rädda) utsatta barn kan förstås som ett sätt för samhället att återinföra en normalitet som har rubbats av icke-normala omständigheter, såsom förekomsten av våld i barnets uppväxtmiljö.

I fallet med socialtjänstens arbete med barn blir kopplingen mellan det praktiska arbetet och rättighetsdiskursen tydlig genom att skrivningar från barnkonventionen förts in ordagrant i socialtjänstlagen (SoL), där det i 1 kap. 2 § framgår att: "Vid åtgärder som rör barn ska barnets bästa

särskilt beaktas” och i 11 kap. 10 § att: ”Ett barn ska ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör barnet. [...] Barnets åsikter och inställning ska tillmätas betydelse i förhållande till hans eller hennes ålder och mognad” (jämför Barnkonventionen artikel 3 och 12) (UNICEF 2009). Statens makt ska genom dessa skrivelser hållas i schack genom att barnet ges status som innehavare av en röst och en åsikt. Barnets röst och diskursen om barnets bästa föreställs utgöra en garant som begränsar statens handlingsutrymme (jämför Mutua 2001).

John Wall (2008) har dock visat att synen på barn historiskt har resulterat i att de rättigheter barn har idag i grunden är vuxencentrerade. Detta har medfört ett stort glapp mellan det etiska rättighetsidealet och barns levda erfarenhet. Alla förmoderna och moderna perspektiv på barn grundas på föreställningar om barn som outvecklade och blivande vuxna (Locke), och som varandes i behov av vuxen omsorg och fostran (Kant), vilket innebär att barn anses som ofullständiga och ontologiskt annorlunda än vuxna (Wall 2008; Valentine 2011). Det innebär att barn inte kan tillerkännas status som fullvärdiga subjekt. De kan därmed heller inte anses vara innehavare av mänskliga rättigheter. Barns möjlighet att föra sin talan, att bli lyssnade på och att utöva sin rätt till delaktighet blir därmed starkt begränsad.

I sin diskussion kring barns subjektstatus som innehavare av rättigheter, jämför Wall (2008) barn med kvinnor och andra marginaliserade gruppers positioner, men hävdar att till skillnad från kvinnor har (framförallt yngre) barn inte möjligheten

att själva påverka sin situation och slåss för sina rättigheter (se också Valentine 2011). Wall drar dock inte slutsatsen att orsaken till likheten mellan barns och kvinnors (och andra marginaliserade gruppers) exkludering står att finna i den, i grunden patriarkala, tanketradition som mänskliga

Synen på barn historiskt har resulterat i att de rättigheter barn har idag i grunden är vuxencentrerade.

rättigheter har uppstått inom, där idealet är den vuxne, vite mannen. Wall (2008) pläderar däremot för att barns rättigheter framtvingar en helt ny syn på mänskliga rättigheter baserade på postmoderna idéer som bygger på en ny syn på subjektet, vilket han liknar vid den tredje vägen inom feminism och följdriktigt kallar för *childism*. Vad *childism* och feminism har gemensamt är alltså att utforska en alternativ förståelse av subjektet (jämför Wall 2008 och Ormiston 2002). I likhet med det feministiska argumentet att jämställdhet inte kan byggas på att kvinnor ska efterlikna män, ska det heller inte krävas av barn att de innehar samma egenskaper som vuxna (Valentine 2011). Så som vi tolkar *childism*-perspektivet, skulle ett sådant subjekt stå utanför den patriarkala maktordningen. Med utgångspunkt i Emmanuel Levinas argumenterar Wall för att barn måste förstås utifrån sitt Andra-skap och han framhäver behovet av ett etiskt ansvarstagande, vilket dels innebär att bejaka: ”the strangeness

of the other, his [sic] irreducibility to the I, to my thoughts and my possessions” (Levinas 1969: 43, citerad i Wall 2008). Enbart genom att acceptera den Andra och den chock insikten om detta Andra-skap innebär kan individer och samhällen öppna sig för och välkomna mänskligheten i all sin komplexitet (Wall 2008).

Det innebär att barnet som den Andra inte ska likställas med den vuxna – samma krav kan inte ställas på barn som på vuxna – men att barnen som de Andra har samma rättigheter och samma värde som vuxna. Vidare är det viktigt att uppmärksamma och erkänna heterogeniteten i kategorin barn, vilket innebär att maktordningar och hierarkier även förekommer *mellan* barn genom att vissa barn har privilegierade positioner och att de därmed har möjlighet att delta och utöva sina rättigheter i högre grad än andra barn (Valentine 2011). Vuxnas ansvarstagande måste därmed bygga på både lyssnande (där barns röster får utrymme) och engagemang för alla barn med utgångspunkt i barnets unika situation. Wall (2008) hävdar också att barns delaktighet innebär ett ansvarstagande. Han argumenterar för att barn föds in i ett redan existerande sammanhang som barn aktivt rekonstruerar; barn är alltså redan delaktiga i ett moraliskt kretslopp där de hålls ansvariga inför andra (Wall 2008). Dock kan inte barns ansvarstagande anses enbart vila på barnet själv, då det ingår i ett meningsskapande och moraliskt kretslopp av relationer.

Även Karen Smith (2012) pläderar för en ny, mer komplex syn på barnet. I likhet med Chris Jenks (2005) har hon valt att teckna en bild av barnets ontologi i form av

en myt uppkallad efter visdomens gudinna *Athena*. Athena föddes fullvuxen som dotter till Zeus och representerar det självreglerande och kompetenta barnet som blir till den vuxnes partner. En athensk syn på barn utgår från barns röster och barns möjligheter att göra självständiga val i egenskap av att vara kvalificerade deltagare (Smith 2012). Med utgångspunkt i Foucault menar Smith (2012) att utpekandet av barns ansvarstagande och delaktighet är en del av den postmoderna styrningsrationaliteten. Smith varnar dock för att en alltför tydlig tonvikt på barns eget ansvar riskerar att gör dem (med-)skyldiga till sin utsatthet (se även Kitzinger 1997), men istället för att förstå det våldsamma barnet som dionysiskt ond, innebär ett athenskt fokus på barnet att det anses ha ett visst ansvar för sina handlingar. Det athenska perspektivet kan alltså anses kombinera olika delar av den dionysiska och den apolloniska bilden av barnet. Vad gäller barn som bevittnat våld skulle det innebära att de ses som både oskyldiga offer för vuxnas våld och rationellt ansvariga för sitt eget handlande. Den athenska bilden av barn skulle ställa nya krav på barnavårdande praktiker vilket skulle inkludera att barns delaktighet i dessa utgår från barnens egna villkor.

Avslutningsvis

Vår genomgång av forskning om vad våldsbevitnande betyder för barn ger en komplex bild av barns offerskap. Samtidigt visar vår analys av de metoder som används för att hjälpa dessa barn, att en obalanserad syn på det våldsbevitnande barnet konstrueras, där barns eget vålds användande inte

tillräckligt uppmärksammas. Vi menar att uppmärksammandet av barns kapacitet att bruka våld innebär risken att de, genom att de tillskrivs ansvar och kompetens, ontologiskt likställs med vuxna och att de därmed förlorar sin ontologiska position som barn. David Riches (1986) menar att det är en meningsbärande handling att benämna något som våld, vilket också positionerar benämnnaren. Det är alltså inte enbart barnets ontologi som påverkas av den diskursiva kopplingen mellan barn och våld. När barnets våldshandlingar uppmärksammas påverkas även vuxensubjektets ontologi. Detta skulle kunna vara en anledning till att de metoder vi granskat saknar uttalade beskrivningar av barns våldsanvändande.

Vi hävdar att förståelsen av det våldsbevitnande och våldsanvändande barnet riskerar att betraktas i antingen/eller-termen, antingen som apolloniskt eller som dionysiskt, men att båda dessa positioner utgör en för snäv förståelse av barn för att innefatta hela det våldsbevitnande barnets ontologi. Konsekvensen är att viktiga aspekter av barns levda erfarenheter riskerar att osynliggöras. Tidigare forskning har exempelvis pekat på barns behov av att diskutera och själva definiera vad våld innebär (Mason och Falloon 1999). Rätten att definiera ämnen och dess relevans för ens eget liv, samt att definiera sin egen erfarenhet, är minst lika viktigt för barn ur ett ståndpunktsperspektiv, som det är för kvinnor och andra marginaliserade samhällsgrupper (Smith 1979). Samma diskrepans mellan ideal och levd erfarenhet har identifierats vad gäller diskursen om barns rättigheter, då dennas filosofiska

ursprung står att finna i vuxencentrerade ideal där barns ofullständighet exkluderar dem från kategorin rättighetsbärande. I likhet med Poretti et al (2013: 35) vill vi peka på behovet av en fortsatt diskussion och en konstruktiv dialog som: "would open up the space for producing a more complex account of children's problems and, possibly, for devising a more appropriate solution". En mer komplex bild av barn bör därför byggas på att barnets ontologi konstrueras som annorlunda än, men likvärdig med, det vuxna subjektets ontologi. En förändrad och inkluderande bild av barn, liknande den som John Wall (2008) efterfrågar, förändrar dock också bilden av vuxenskapet. Vuxencentrismen bör alltså uppmärksammas och problematiseras (Thorne 1987) inte bara inom filosofiska, sociologiska och feministiska traditioner, utan även inom barndomssociologin.

En kritik som kan riktas mot Jenks (2005) modell är att även den bygger på en vuxencentrerad och könsblind bild av barn, där det är den vuxne som definierar barnet och skriver in det i en mytologi. Användningen av Jenks modell har dock i den här artikeln gjort det möjligt att synliggöra bilder av barn i praktiska verksamheter, och att argumentera för att dessa vuxendefinierade bilder av barn kan få konsekvenser för det enskilda barnet. Vi menar att en diskussion behövs om huruvida de stödmetoder som i Sverige erbjuds barn som bevitnat våld i hemmet fokuserar alltför ensidigt på barnens renodlade offerkap. När barns våldsamma beteenden beskrivs i stödsatserna görs det utifrån en syn på barn som apolloniskt oskuldsfulla

och sårbara, men samtidigt med rationell potential att förstå sina känslor och att differentiera mellan orimliga och mer rimliga uttryck för missnöje. De definieras därmed inte som våldsanvändare, utan som offer som genom sitt offerskap utövar icke-intentionellt våld som en konsekvens av utsattheten.

Vad vi förordar är ett mer komplext förhållningssätt till barn som bevittnat våld i hemmet. Detta bör inkludera både barnens utsatthet för vuxnas våld och deras ansvar för sina egna handlingar. Med detta menar vi givetvis inte att ålägga barnen skuld, utan att poängtera vikten av att erbjuda dem hjälp som motsvarar flera dimensioner av det offerskap de utsatts för. Vidare bör barnens definitioner av sig själva och de egna erfarenheterna ges ett betydande utrymme, då det reducerar risken för uteslutande vuxendefinierade bilder av barnens upplevelser.

Vi menar att sambandet mellan barns utsatthet och deras våldsanvändande (se till exempel Edleson 1999; Moylan et al 2010), indikerar behovet av att uppmärksamma de konsekvenser av våldet som har att göra med barnens attityder till och egna utövande av våld. Samhällsinsatser för barn som bevittnat våld i hemmet skulle kunna utvecklas genom tillämpning av en mer athensk syn på barn med fokus på barns delaktighet. Detta skulle göra det möjligt att begripliggöra barnets egna våldshandlingar och att förstå vad våld innebär för barnen själva. Den diskussion som bland annat Maria Eriksson och Elisabet Näsman (2008) initierat om barns offerskap och rätt till skydd, visar på att skydd inte behöver utesluta barns delaktighet och rätt att ses som kompetenta aktörer med möjlighet att göra sin röst hörd. Den syn på barn som går igen i stödsatserna återspeglar en mer generell samhällelig syn på barn. Därför behöver det befintliga stödsystemet i Sverige för barn som bevittnat våld i hemmet utvecklas så att barns egna våldshandlingar synliggörs och ett aktivt deltagande från barnens sida möjliggörs. En sådan utveckling av de befintliga metoderna är nödvändig för att uppnå de nationella målen om att på sikt minska våldet i samhället.

Referenser

- Alanen, Leena (2005) "Women's Studies/Childhood Studies: Parallels, Links and Perspectives", Mason, Jan och Fattore, Toby (red) *Children Taken Seriously. In Theory, Policy and Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Almqvist, Kjerstin, Georgsson, Anna, Grip, Karin och Broberg, Anders (2012) *Stöd till barn som upplevt att mamma utsätts för våld - erfarenheter från en studie av barn som deltagit i Bojens grupprogram*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Andersson, Kjerstin (2007) "To Slap a "Kraxelhora": Violence as Category Bound Activity in Young Men's Talk on Violence", *NORMA* 2(2): 144-162.
- Andersson, Kjerstin (2008) *Talking Violence, Constructing Identity. Young Men in Institutional Care*. Linköping: Linköping University.

- Andersson, Kjerstin (2012) "Gola aldrig! Pedofilen som undantag", Gottzén, Lucas och Jonsson, Rickard (red) *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet*. Malmö: Gleerups.
- Annerbäck, Eva-Maria, Wingren, Gun, Svedin, Carl-Göran och Gustafsson, Per (2010) "Prevalence and Characteristics of Child Physical Abuse in Sweden – Findings From a Population-Based Youth Survey", *Acta Paediatrica* 99(8): 1229-1236.
- Ariès, Philippe (1973) *Centuries of Childhood*. Harmondsworth: Penguin.
- Arnell, Ami och Ekbohm, Inger (2010) "...och han sparkade mamma..." – *Trappanmodellen i möte med barn som bevittnat våld*. Stockholm: Rädda Barnen och Gothia förlag AB.
- Bauer, Nerissa S., Herrenkohl, Todd I., Lozano, Paula, Rivana, Frederick P., Hill, Karl G., och Hawkkind, David J. (2006) "Childhood Bullying Involvement and Exposure to Intimate Partner Violence", *Pediatrics* 118(2): 235-242.
- Broberg, Anders, Almqvist, Linnéa, Axberg, Ulf, Almqvist, Kjerstin, Cater, Åsa K. och Eriksson, Maria (2010) *Stöd till barn som upplevt våld mot mamma. Preliminära resultat från en nationell utvärdering*. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Broberg, Anders, Almqvist, Linnéa, Axberg, Ulf, Grip, Karin, Almqvist, Kjerstin, Sharifi, Ulrika, Cater, Åsa K., Forssell, Anna, Eriksson, Maria och Iversen, Clara (2011) *Stöd till barn som upplevt våld mot mamma. Resultat från en nationell utvärdering*. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Brottsoffermyndigheten (2011) *Brottsoffermyndighetens referatsamling*. Brottsoffermyndigheten: Stockholm.
- Brå (2009) *Våld mot kvinnor och män i nära relationer – våldets karaktär och offrens erfarenheter av kontakter med rättsväsendet*. Stockholm: Brottsförebyggande Rådet Rapport 2009:12.
- Burman, Erica och Stacy, Jackie (2010) "The Child and Childhood in Feminist Theory", *Feminist Theory* 11(3): 227-240.
- Capaldi, Deborah M., Short, Joann W., Kim, HK., Wilson, Jane, Crosby, Lynn och Tucci, Shivan (2009) "Official Incidents of Domestic Violence: Types, Injury, and Associations with Nonofficial Couple Aggression", *Violence and Victims* 24(4): 502-519.
- Cater, Åsa K., Miller, Laura E., Howell, Kathryn H. och Graham-Bermann, Sandra A. (kommande) "Childhood Exposure to Intimate Partner Violence (IPV) and Adult Health: Age, Gender and Violence Characteristics", *Journal of Family Violence*.
- Chan, Yuk-Chung och Yeung, Jerf Wai-Keung (2009) "Children Living with Violence Within the Family and its Sequel: A Meta-Analysis from 1995-2006", *Aggression and Violent Behavior* 14(5): 313-322.
- Christensen, Pia (2000) "Childhood and the Cultural Construction of Vulnerable Bodies", Prout, Alan (red) *The Body, Childhood and Society*. Basingstoke: Macmillan.
- Christie, Nils (1986) "The Ideal Victim", Fatta, Ezzat A. (red) *From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*. Basingstoke: Macmillan.
- Edleson, Jeffrey (1999) "Children's Witnessing of Adult Domestic Violence", *Journal of Interpersonal Violence* (8)14: 839-870.
- Eriksson, Maria, Biller, Helene och Balkmar, Dag (2006) *Mäns våldsutövande – barns upplevelser. En kartläggning av interventioner, kunskap och utvecklingsbehov*. Stockholm: Fritzes.
- Eriksson, Maria (med Wychichowska, Marta) (2010) *Stöd till barn som upplevt våld. Utvecklingen på fältet 2006-2010*. Uppsala: Uppsala universitet.

Eriksson, Maria och Näsman, Elisabet (2008) "Att möta utsatta barn – som offer och aktörer". Eriksson, Maria, Cater, Åsa, Dahlkild-Öhman och Näsman, Elisabet (red) *Barns röster om våld – att tolka och förstå*. Malmö: Gleerups.

Evans, Sarah, Davies, Corrie, och DiLillo, David (2008) "Exposure to Domestic Violence: A Meta-Analysis of Child and Adolescent Outcomes", *Aggression and Violent Behavior* 13(2): 131-140.

Graham-Bermann, Sandra A. (2000) "Evaluating Interventions for Children Exposed to Family Violence", *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma* 4(1): 191-216.

Gustavsson, Peter och Hydén, Margareta (2001) "Våga växa – att arbeta med barn och ungdomar i grupp", Socialstyrelsen (red) *Våga se – kunna handla: Utväg Skaraborgs – samverkan för kvinnofrid*. Socialstyrelsen.

Hamby, Sherry, Finkelhor, David, Turner, Heather, och Ormrod, Richard (2010) "The Overlap of Witnessing Partner Violence with Child Maltreatment and Other Victimization in a Nationally Representative Survey of Youth", *Child Abuse & Neglect* 34(10): 734-41.

Henrichs, Albert (1984) "Loss of Self, Suffering, Violence: The Modern View of Dionysus from Nietzsche to Girard", *Harvard Studies in Classical Philology* 88(1): 205-240.

Herrenkohl, Todd I., Sousa, Cynthia, Tajima, Emiko A., Herrenkohl, Roy C., och Moylan, Carrie A. (2008) "Inter-Section of Child abuse and Children's Exposure to Domestic Violence", *Trauma, Violence och Abuse* 9(2): 84-99.

Janson, Staffan, Jernbro, Carolina, och Långberg, Bodil (2011) *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige - en nationell kartläggning 2011*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Jenks, Chris (2005) *Childhood*. (2. ed.) London: Routledge.

Kitzinger, Jenny (1997) "Who Are You Kidding? Children, Power and the Struggle Against Sexual Abuse", James, Alison och Prout, Alan (red) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press.

Kitzmann, Katherine M., Gaylord, Noni K, Holt, Aimee R., och Kenny, Erin D. (2003) "Child Witnesses to Domestic Violence: A Meta-Analytic Review", *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 71(2): 339-352.

Lange, Lydia (2002) "Introduction", Lange, Lydia (red) *Feminist Interpretations of Jean-Jacques Rousseau*. University Park: Pennsylvania State University Press.

Lindstein, Thomas (2001) *Vändpunkten – ur barnens och ungdomarnas perspektiv*. Stockholm: Gothia.

Lindstein, Thomas (2008) "Stödgruppsverksamhet för utsatta barn – ett nytt inslag i förebyggande socialt arbete", Forinder, Ulla och Hagborg, Elisabeth (2008) *Stödgrupper för barn och ungdomar*. Lund: Studentlitteratur.

Lundy, Marta och Grossman, Susan F. (2005) "The Mental Health and Service Needs of Young Children Exposed to Domestic Violence: Supportive data", *Families in Society* 86(1): 17-29.

Mason, Jan och Falloon, Jan (1999) "A Children's Perspective on Child Abuse", *Children Australia* 24(3): 9-13.

Meyer, Anneke (2007) "The Moral Rhetoric of Childhood", *Childhood* 14(1): 85-104.

Miller, Laura E., Cater, Åsa K., Howell, Kathryn H. and Graham-Bermann, Sandra A. (2014) "Perpetration Patterns and Environmental Contexts of IPV in Sweden: Relationship with Adult Mental Health", *Child Abuse & Neglect* 38(1): 147-158.

- Moller Okin, Susan (1979) "Rousseau's Natural Woman", *The Journal of Politics* 41(2): 393-416.
- Moylan, Carrie A., Herrenkohl, Todd I., och Sousa, Cindy (2010) "The Effects of Child Abuse and Exposure to Domestic Violence on Adolescent Internalizing and Externalizing Behaviour Problems", *Journal of Family Violence* 25(1): 53-63.
- Mutua, Makau (2001) "Savages, Victims, and Saviors", *Harvard International Law Journal* 42(1): 201-245.
- Näsman, Elisabet, Cater, Åsa Källström och Eriksson, Maria (2008) "Perspektiv på barns röster om våld", Eriksson, Maria, Cater, Åsa Källström, Dahlkild-Öhman, Gunilla och Näsman, Elisabet (red) *Barns röster om våld - att tolka och förstå*, Malmö: Gleerups förlag.
- Ormiston, Alice (2002) "Developing a Feminist Conception of the Citizen: Rousseauian Insight on Nature and Reason", Lange, Lydia (red) *Feminist Interpretations of Jean-Jacques Rousseau*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Poretti, Michele, Hanson, Karl, Darbellay, Frédéric och Berchtold, André (2013) "The Rise and Fall of Icons of 'Stolen Childhood' Since the Adoption of the UN Convention of the Rights of the Child", *Childhood* 21(1): 22-38.
- Relationsvald.se (2014) *Nationell samordnare mot våld i nära relationer*. www.relationsvald.se [19 augusti 2014].
- Riches, David (1986) "The Phenomenon of Violence", Riches, David (red) *The Anthropology of Violence*. Oxford: Basil Blackwell.
- Roberts, Andrea L, Gilman, Stephen E., Fitzmaurice, Garrett, Decker, Michele R. och Koenen, Karestan (2010) "Witness of Intimate Partner Violence in Childhood and the Perpetration of Intimate Partner Violence in Adulthood", *Epidemiology* 21(6): 809-18.
- Sacks, Harvey (1992) *Lectures on Conversation*. Oxford: Blackwell Publishers.
- SFS 2001:453 *Socialtjänstlagen* (SoL).
- SKR 2007/08:39 *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*.
- Smith, Dorothy (1979) "A Sociology for Women", Sherman, Julia A. och Torton, Evelyn (red) *The Prism of Sex: Essays in the Sociology of Knowledge*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Smith, Karen (2012) "Producing Governable Subjects: Images of Childhood old and new", *Childhood* 19(1): 24-37.
- Socialstyrelsen (2002) *Barn i skuggan av våldet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2005) *När mamma blir slagen: att hjälpa barn som levt med våld i familjen*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2001:72 Kommittén mot barnmisshandel (2001) *Barnmisshandel: att förebygga och åtgärda: slutbetänkande*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2002: 71 Personssäkerhetsutredningen (2002) *Nationell handlingsplan mot våld i nära relationer: delbetänkande*. Stockholm: Fritzes.
- Sundhall, Jeanette (2012) *Kan barn tala? En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Thorne, Barrie (1987) "Re-Visioning Women and Social Change: Where are the Children?", *Gender & Society* 1(1): 85-109.
- UNICEF (2009) *Barnkonventionen: FN:s konvention om barnets rättigheter*. Stockholm: UNICEF Sverige.

- Valentine, Kylie (2011) "Accounting for Agency", *Children & Society* 25(5): 347-358
- Wall, John (2008) "Human Rights in Light of Childhood", *International Journal of Children's Rights* 16(4): 523-543.
- Watt, Jeffrey (2002) "Calvinism, Childhood, and Education", *The Sixteenth Century Journal* 33(2): 439-456.
- Weatherall, Ann (2002) "Towards Understanding Gender and Talk-in-Interaction", *Discourse and Society* 13(6): 767-781.
- Weston, Rebecca, Temple, Jeff R. och Marshall, Linda L. (2005) "Gender Symmetry and Asymmetry in Violent Relationships: Patterns of Mutuality Among Racially Different Diverse Women", *Sex Roles* 53(7-8): 553-571.
- Wolfe, David A., Crooks, Claire V., Lee, Vivien, McIntyre-Smith, Alexandra, och Jaffe, Peter G. (2003) "The Effects of Children's Exposure to Domestic Violence: A Meta-Analysis and Critique", *Clinical Child and Family Psychology Review* 6(3): 171-186.
- Överlien, Carolina (2012) *Våld i hemmet: barns strategier*. Malmö: Gleerup.

Nyckelord

Att bevittna våld i hemmet, barndomssociologi, barnets ontologi, barns rättigheter

Kjerstin Andersson

Örebro universitet

Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete

701 82 Örebro

kjerstin.andersson@oru.se

Åsa Källström Cater

Örebro universitet

Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete

701 82 Örebro

asa.cater@oru.se

THE BREAKING UP STAIRS

A model for intersectional social work with women victims of violence

GOLDINA SMIRTHWAITE & CARIN HOLMBERG

Keywords

Drug abuse, intersectionality, intimate partner violence, lesbian

Abstract

The Breaking Up Stairs (BUS) is a model for intersectional social work with women who live in abusive relations and in intersections between different power orders. BUS focuses on the different steps women encounter when leaving, or trying to leave, a violent relationship. This article develops and applies BUS to two groups of women, women living in lesbian relationships and women living with drug abuse. The analysis simultaneously shows the commonalities and similarities between women living in violent relationships and the specific difficulties and needs experienced by women positioned at different points of intersecting inequalities. The article focuses on the empirical and theoretical grounds for BUS. BUS is developed on the basis of empirical results from research on women's breaking up processes, the situations for battered women who are addicted to drugs and battered lesbian women. The theoretical grounds for BUS are intersectionality and a coherent understanding of violence. A coherent understanding of violence means - in line with a radical feminist view - that violence and domination are seen as important for constructions of masculinity, and not as something which should be isolated or ascribed only to specific subgroups of men. The article combines a radical feminist view and intersectionality. It discusses how increased difficulties for battered women living at the point of intersection between different oppressive structures can be made visible without being constructed as essentially different from the difficulties experienced by battered women in the majority population. In intersectional theory, demarcations to an additive assumption are common; it is regarded as highly problematic to simply add different kinds of oppression as layers onto each other. This article exemplifies how increased difficulties for marginalised subgroups of women can be illustrated in a way which visualises the increased level of difficulties - without applying the additive approach that intersectional theory initially criticised.

A black and white photograph showing a 'Caution Stairs' sign mounted on a wall of light-colored square tiles. The sign is white with a black border and a black diagonal shadow effect at the bottom right corner. To the right of the sign, a concrete staircase with several steps is visible, set against a wall of vertical rectangular tiles.

Caution
Stairs

Mellan kvinnor på olika positioner inom samhällsliga maktordningar finns såväl skillnader som likheter i svårigheterna med att bryta upp från en våldsrelation. Goldina Smirthwaite och Carin Holmberg utvecklar verktyget och modellen Uppbrottstrappan, och visar på betydelsen av en intersektionell analys som samtidigt behåller en radikalfeministisk förståelse av mäns våld mot kvinnor.

UPPBROTTSTRAPPAN

En modell för intersektionellt socialt arbete med våldsutsatta kvinnor

GOLDINA SMIRTHWAITE & CARIN HOLMBERG

Mäns våld mot kvinnor är numera ett gediget forskningsfält med många olika perspektiv. På den politiska dagordningen har frågan fått en delvis ny inriktning genom den borgerliga regeringens handlingsplan från 2007 (Skr 2007), vilken består av 56 åtgärder för att förbättra stödet till kvinnor och andra personer som utsätts för våld i nära relationer. Indirekt tycks regeringen med handlingsplanen öppna för ett intersektionellt förhållningssätt genom att lyfta vad som benämns som särskilt utsatta grupper. Där diskurser om likhet tidigare dominerat, verkar regeringen i och med handlingsplanen nu framhäva vikten av att diskutera skillnader mellan våldsutsatta. Detta sågs av många som en möjlighet att bryta det könsstrukturperspektivets dominans. Men Veronika Ekström (2012) visar i sin analys att talet om särskilt utsatta grupper inte görs utifrån en intersektionell medvetenhet utan: ”Det strukturella maktperspektivet kommer i skymundan och snarare handlar det om att fokuseringen på vissa individer/grupper gör dem ansvariga för sin egen underordning” (Ekström 2012: 65). Med andra ord tycks den politiska analysen vara tillbaka på ruta ett. De tolkningar av våldet som föregick den feministiska forskningen har återvänt.

I kontrast till ett individualiserande perspektiv ansluter vi oss till en radikalfeministisk tradition där mäns överordning över kvinnor inte tillskrivs särskilda subgrupper utan uppfattas som något som genomsyrar samhället och där våld ses som en bärande

del av mäns makt över kvinnor (Lundgren 1991, 2004). Vi menar samtidigt att detta inte utesluter ett intersektionellt perspektiv då våldsutsatta kvinnors livssituation struktureras av samverkan mellan olika maktordningar.

I artikeln belyser vi vad som utgör hinder i uppbrotsprocessen för två marginaliserade grupper: misshandlade kvinnor i missbruk och misshandlade kvinnor i lesbiska parrelationer. Det finns många olika typer av våldsutsatthet, men när vi i artikeln använder uttrycket våldsutsatta, syftar vi företrädesvis på kvinnor som utsatts/utsätts för våld av sin partner i nära relation. En central tanke med Uppbrottstrappan är att den visar *både* det som är gemensamt för flertalet kvinnor som utsätts för våld *och* de särskilda hinder som skapas när kvinnor underordnas i brytpunkter med andra maktordningar än kön. Modellen kan fungera som ett verktyg för att synliggöra specifika behov hos våldsutsatta kvinnor i olika grupper – samtidigt som den inte isolerar våldet till dessa grupper utan illustrerar en sammanhållen våldsförståelse där mäns våld och strukturella överordning ses som gemensam nämnare oavsett exempelvis kultur eller samhällsklass.

Modellen Uppbrottstrappan är inte tidigare publicerad. Den togs ursprungligen fram av Smirthwaite som ett pedagogiskt redskap för att i föreläsningssammanhang presentera resultat från en studie som handlade om mäns våld mot missbrukande kvinnor och som genomfördes av Holmberg, Smirthwaite och Nilsson (2005). Syftet med Uppbrottstrappan var att på ett pedagogiskt sätt sammanfatta likheter och skillnader i

situationen för våldsutsatta missbrukande respektive icke-missbrukande kvinnor, att både visa den gemensamma grunden i kvinnors underordning, och de specifika svårigheter och behov som tillkommer då det föreligger allvarligt missbruk. Därefter har Uppbrottstrappan utvecklats vidare av Holmberg, som anpassat den till kvinnor som utsätts för våld i lesbiska parrelationer. Grundmodellen, en trappa som visar både det gemensamma och det särskiljande för olika grupper av våldsutsatta kvinnor, har även använts i föreläsningar om situationen för våldsutsatta kvinnor med funktionsnedsättning. Uppbrottstrappan är alltså en modell som kan anpassas och användas för att på ett pedagogiskt sätt visa skillnader och likheter i situationen för majoriteten av våldsutsatta kvinnor, och för kvinnor som missgynnas i skärningspunkten mellan flera olika maktordningar.

I artikeln presenterar vi två varianter av Uppbrottstrappan, en variant för våldsutsatta kvinnor i missbruk och en variant för kvinnor som utsätts för våld i lesbiska parrelationer. Även om de båda varianterna skiljer sig åt då det gäller olika steg i trappan, har de grundidén gemensam: de visar uppbrotsprocessen för kvinnor så som den beskrivs i tidigare forskning (Lundgren 1991; Holmberg och Enander 2004) och dessutom uppbrotsprocessen för subgrupper av kvinnor, vars uppbrotsprocesser inte tidigare varit särskilt synliggjorda inom våldsforskning gällande svenska förhållanden. Vi redovisar alltså två olika varianter av Uppbrottstrappan, och dessa olika varianter grundar sig i sin tur på olika material, som samlats in inom ramen för

olika studier och med olika metoder. Den empiri som ligger till grund för respektive variant av Uppbrottstrappan redogör vi för i samband med att respektive variant presenteras.

Artikels disposition

Vår förståelse av våld i nära relationer vilar dels på ett strukturellt könsmaktsperspektiv (Steen 2003), dels på intersektionalitet. Intersektionalitet och könsmaktsperspektiv behandlas nedan. Därefter följer ett avsnitt som handlar om Uppbrottstrappan för kvinnor i missbruk, vilket beskriver metod och material som ligger till grund för denna variant av modellen. Efter det följer ett avsnitt om Uppbrottstrappan för lesbiska, vilket beskriver metod och material som denna variant av Uppbrottstrappan grundar sig på. Artikeln avslutas med en diskussion om själva modellen i relation till intersektionell teori, samt om dess potential för överförbarhet.

Intersektionalitet

Intersektionalitet handlar enkelt uttryckt om skärningspunkten mellan olika maktordningar. Ursprungligen myntades begreppet för att beskriva situationen för afroamerikanska kvinnor vars diskriminering varken kunde fångas inom ramen för diskriminering av vita kvinnor eller för diskriminering av svarta män (Crenshaw 1989). I Sverige har begreppet varit på den akademiska dagordningen sedan mitten av 1990-talet. Nina Lykke (2003, 2005) samt Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari (de Los Reyes et al 2003; de los Reyes och Mulinari, 2005) har

lyft fram intersektionalitet som ett centralt begrepp, även om de inte är helt överens om dess implikationer. Under 2000-talet diskuterades begreppet såväl internationellt (McCall 2005; Sokoloff och Dupont 2005; Hancock 2007; Nash 2008; Lykke 2010; Mehrotra 2010) som i Sverige, inte minst i denna tidskrift (Lykke 2003, 2005; de los Reyes et al 2003; Carbin and Tornhill 2004; Yuval-Davis 2005). Inledningsvis fokuserades ras, kön och klass och frågan har väckts om vilka ytterligare ordningar som borde ingå i analysen (Butler 1990). Olika forskare har föreslagit exempelvis sexualitet, kolonialism, migration och funktionalitet (Mehrotra 2010), religion (Appelros 2005), ålder (Krekula et al 2005) samt urban/rural (Sandberg 2013). Det finns exempel på forskare och debattörer som vill utvidga den intersektionella analysen till att även omfatta förtrycket av djur (Lykke 2010; Lahti 2014). Tina Mattsson (2014) diskuterar hur intersektionalitet kan användas som ett viktigt redskap i det sociala arbetet med syfte att synliggöra maktrelationer och medverka till kritisk reflektion.

I linje med internationell kritik av intersektionalitetsbegreppet menar Carbin och Tornhill (2004) att den nordamerikanska metaforen ”intersection” eller väggkorsning inte är särskilt upplysande. En väggkorsning består av olika vägar (maktordningar) som var för sig leder fram till en mittpunkt. Det skapar en bild av att ”klass- ras- eller könsvägen” kan förstås var för sig och inte är sammantvinnade. Vi instämmer i kritiken och föreslår istället kalejdoskopet som metafor för intersektionalitet. I kalejdoskopet befinner sig och

lever subjekt hela tiden i olika maktordningars brytpunkter/skärningspunkter samtidigt som vägen dit inte är möjlig att särskilja, utan varje enskild bild är ett sammanhållet helt. Hur maktordningarna ska tolkas i just den skärningspunkt som utgör en enskild människas eller grupps position bestäms vid varje enskild analys eftersom kalejdoskopet vid varje vridning ändrar bild och därmed också skärningspunkt och analysfokus.

Vi finner också begreppet intra-aktion fruktbart för att beskriva maktordningarnas samverkan. Begreppet har vi hämtat från Lykke (2010), som i sin tur hämtat det från den feministiska fysikern Karen Barad (2003). Barad beskriver *interaktion* som ett möte mellan två krockande biljardbollar, som oförändrade av mötet åker iväg åt varsitt håll. I kontrast till detta lanserar hon *intra-aktion*, som står för att entiteter som möts ömsesidigt omvandlar varandra vid mötet så att något kvalitativt annorlunda uppstår. Enligt Lykke kan detta förstås i analogi med hur olika maktordningar transformerar varandra då de möts. Även om maktordningarna flätas samman och transformerar varandra menar vi, i linje med Walby, Armstrong och Strid (2012) att det är möjligt att *analytiskt* urskilja *olika* maktstrukturer, exempelvis sexism, rasism och klassförtryck.

Könsmaktperspektiv

I den feministiska våldsforskningen har det könsmaktsstrukturella perspektivet varit dominerande (Steen 2003) och av maktordningar är det kön som stått i fokus. Två forskare som haft stor betydelse i den svenska kontexten för en förståelse av våldet

som just könsmaktsrelaterat menar vi är Eva Lundgren och Mona Eliasson (Lundgren 1991; Eliasson 1997; Lundgren et al 2001; Lundgren 2004). Att just könsmaktsordningen fokuserats kan förstås bland annat mot följande bakgrund. Så sent som i slutet av 1980-talet var det i huvudsak psykiatriker och andra inom medicinen som dominerade våldsforskningen. Våldet förklarades då som konsekvenser av intrapsykiska problem hos både kvinnor och män (Eliasson 1997). Ett av den feministiska våldsforskningens överordnade syften var att synliggöra att våldet inte enbart utfördes av "avvikande" män som exempelvis missbrukare, invandrare, kriminella, psykiskt sjuka eller arbetslösa, och inte heller berodde på att misshandlade kvinnor var psykiskt instabila och därför indirekt (enligt forskningen) ansvariga för det våld de utsattes för. För den feministiska forskningen var det viktigt att koppla våldet till könsmaktsstrukturer och synliggöra att det också pågick i "vanliga" familjer med en vuxen kvinna och en vuxen man i yrkesarbete. Eva Lundgren (1991, 2004) visade i sin forskning att våld är en hörnsten i konstruktioner av maskulinitet, att män som utövar våld inte går bortom normer för manlighet och att det inte är några särskilda egenskaper hos kvinnor som gör att de utsätts för våld. I exempelvis Lundgrens arbeten lyftes våldet från individnivå till strukturnivå.

Då vi genomförde de empiriska studier som resulterade i rapporten *Mäns våld mot missbrukande kvinnor* (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005) och som ligger till grund för Uppbrottstrappan för

missbrukande kvinnor, hade den feministiska våldsforskningen i Sverige huvudsakligen fokuserat könsmaktsordningen. Andra maktordningar hade inte teoretiserats i samma utsträckning (Steen 2003). När vi i artikeln skriver ”normgruppen/normkvinnan” syftar vi på gruppen kvinnor så som den framträder i den våldsforskning där exempelvis kvinnors etnicitet, funktionalitet, könsidentitet, sexuella självdefinition eller ålder inte stått i fokus, utan det är just kvinnors könsmässiga underordning som betonas (se exempelvis Lundgren 1991, 2004).

Utvecklingen av Uppbrottstrappan

De studier som ursprungligen ligger till grund för Uppbrottstrappan för missbrukande kvinnor är dels forskning om våldsutsatta kvinnors uppbrottsprocesser, dels studierna som resulterade i rapporten *Mäns våld mot missbrukande kvinnor* (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005). Uppbrottstrappan finns inte som modell i rapporten, utan utvecklades först efter att rapporten publicerats, och då som ett pedagogiskt redskap för att visuellt presentera studien i samband med föreläsningar. Däremot finns den empiri som Uppbrottstrappan bygger på gällande situationen för våldsutsatta kvinnor i missbruk redovisad i detalj i rapporten *Mäns våld mot missbrukande kvinnor* (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005).

En ansats i såväl studien *Mäns våld mot missbrukande kvinnor* som i modellen Uppbrottstrappan var att synliggöra de specifika hinder som möter våldsutsatta missbrukande kvinnor i uppbrottsprocessen utan att framställa den könade våldssituationen som väsensskild från situationen för icke missbrukande våldsutsatta kvinnor. I den här artikeln vidareutvecklar vi Uppbrottstrappan genom att använda oss av en bredare intersektionell analys och peka på hinder även i våldsutsatta lesbiska kvinnors uppbrottsprocesser. Valet av lesbiska kvinnor sker mot bakgrund av de projekt och studier som Carin Holmberg deltagit i och/eller varit projektledare för, och som redovisas i samband med att Uppbrottstrappan för lesbiska beskrivs.

Sammanfattningsvis har alltså utvecklingen av Uppbrottstrappan gått till på följande sätt: Först intervjuades våldsutsatta kvinnor i missbruk, och deras situation jämfördes med situationen för andra våldsutsatta kvinnor så som den beskrivits i tidigare forskning (till exempel Eliasson 1997; Lundgren 2004; Holmberg och Enander 2004). Likheter och skillnader i situationen för våldsutsatta kvinnor i missbruk och andra våldsutsatta kvinnor identifierades och analyserades. Utifrån den analysen gjordes en illustration i form av en trappa, där olika typer av hinder som våldsutsatta kvinnor möter i uppbrottsprocessen lades in, en typ av hinder för varje trappsteg. I botten av varje trappsteg lades fenomen som kan betraktas som mer generella hinder i våldsutsatta kvinnors uppbrottsprocesser. Därefter ritades en förhöjning av varje trappsteg, och i förhöjningen av varje trappsteg

skrevs de specifika svårigheter in som möter kvinnor i missbruk. Detta för att visa att situationen för våldsutsatta kvinnor, oavsett om kvinnorna befinner sig i missbruk eller inte, har gemensamma nämnare i de hinder de möter, men att hindren kan ta sig specifika uttryck och vara svårare att övervinna när det föreligger missbruk. Senare genomfördes motsvarande process angående kvinnor som utsatts för våld i lesbiska relationer.

Efter denna metod- och bakgrundsbeskrivning går vi nu över till att redovisa Uppbrottstrappan, först som den gestaltar sig för våldsutsatta kvinnor i missbruk, därefter för våldsutsatta kvinnor i lesbiska parrelationer.

Uppbrottstrappan för våldsutsatta kvinnor i missbruk

När vi i artikeln använder oss av uttryck som ”missbrukande kvinnor” och ”kvinnor i missbruk” syftar vi på den grupp kvinnor som vi har egen empiri om. Kännetecknande för den är social marginalisering, missbruksidentitet och umgänge med andra missbrukare. De hinder vi beskriver för den gruppen kan inte utan vidare generaliseras till att gälla andra, mindre socialt utslagna kvinnor med missbruksproblem.

Vår empiri bygger på enkäter och djupintervjuer. Det är framför allt kvinnornas berättelser i intervjudelen av rapporten som utgör grund för utvecklandet av Uppbrottstrappan, men många av de erfarenheter kvinnorna beskriver ligger i linje med resultat från såväl enkätstudien som finns i samma rapport (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005) som med andra studier av missbrukande kvinnors situation i Sverige (Nyrén 1995; Lander 2003; Jarnling 2004).

I intervjustudien intervjuade Smirthwaite 14 kvinnor i åldrarna 25-64 år. Tolv av kvinnorna missbrukade eller hade missbrukat narkotika, huvudsakligen heroin eller amfetamin, medan två främst missbrukade eller hade missbrukat alkohol. Majoriteten av kvinnorna hade även missbrukat cannabis och narkotikaklassade läkemedel. Tolv av kvinnorna hade varit utsatta för sexualiserat våld/fysisk misshandel av en eller flera män, medan två hade utsatts för psykisk misshandel och isolering av varsin mycket kontrollerande manlig partner. Åtta av kvinnorna hade barn och flertalet av barnen var eller hade varit föremål för Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) eller omplacerade på annat sätt. Bara någon enstaka kvinna hade fullföljt gymnasiet och en del avslutade aldrig grundskolan. Många hade inte arbetat i traditionell mening utan uppburit socialbidrag. En del hade erfarenheter från sexindustrin och flera av kvinnorna hade delvis varit försörjda av sina (kriminella) makar/stadigvarande manliga partners. Elva av kvinnorna var själva dömda för ett eller flera olika brott och flera av kvinnorna hade också suttit i fängelse samt varit föremål för Lagen om vård av missbrukare (LVM).

Kvinnorna bodde eller uppehöll sig i Stockholm, Göteborg eller Malmö och hittades via härbärgen för hemlösa, behandlingshem för missbrukare, socialsekreterare samt via den så kallade snöbollsmetoden, det vill säga intervjupersonerna introducerade väninnor med liknande erfarenheter. Intervjuerna varade mellan fyrtio minuter och tre timmar. De spelades in, transkriberades och analyserades bland annat utifrån frågeställningar om vad som förenar respektive skiljer situationen för våldsutsatta kvinnor i missbruk från andra våldsutsatta kvinnors situation. De olika steg gällande Uppbrottstrappan för missbrukande kvinnor som presenteras i föreliggande artikel bygger på resultatet av analyserna som gjordes i samband med *Mäns våld mot missbrukande kvinnor* (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005).

Kontextualisering i förhållande till maktordningar och missgynnande

För att förankra analysen på strukturell nivå synliggör vi de maktordningar där kvinnorna underordnas och vars skärningspunkt de lever i och missgynnas i. I det här fallet handlar det främst om maktordningar relaterade till kön och klass. På ett strukturellt plan missgynnas kvinnor generellt av könsmaktordningen, oavsett om de missbrukar eller inte. Missbrukande våldsutsatta kvinnors situation bör förstås bland annat ur ett könsmaktperspektiv, inte minst därför att även om missbruksmiljöer är subkulturer med delvis andra normer än samhället i övrigt, är könsdiskurser och normer relevanta också i denna kontext (Holmberg 2000). För de

intervjuade kvinnorna korsades underordning i könsmaktstrukturen med en klassmässig underordning, då samtliga befann sig i en klassmässigt missgynnad position.

Missbrukande våldsutsatta kvinnors situation bör förstås bland annat ur ett könsmaktperspektiv.

Ett par av kvinnorna kom ursprungligen från övre medelklassmiljö, men hade med tilltagande missbruk förlorat sina klassprivilegier, och var eller hade varit hemlösa, arbetslösa samt utan inkomst från samhällsliga ersättningssystem. Andra var födda in i socialt marginaliserade missbruksmiljöer och därmed i en klassmässigt underordnad position redan från livets start.

Missbruk omnämns vanligtvis inte i samband med det intersektionella spektrumet. Vi menar att kvinnor i missbruk befinner sig i en särskild utsatthet och i en distinkt form av strukturell underordning, där maktordningar kopplade till kön och klass korsas med det missgynnande som är relaterat till den samhällsliga synen på socialt utslagna missbrukare. Samhället missgynnar missbrukande våldsutsatta kvinnor gällande deras möjligheter att få adekvat hjälp, exempelvis beträffande sjukvård och stöd för att bearbeta och ta sig ur våldsrelationen. Vidare är missbrukande kvinnor i en missgynnad position genom att de utsätts för våld i långt större utsträckning än normgruppen. De utsätts inte bara för våld i nära relationer, utan även för andra typer av våld, exempelvis våld

från behandlingspersonal, polis, andra missbrukare och av så kallade vanliga män på allmän plats (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005; Birath et al 2013).

Trappsteget normalisering

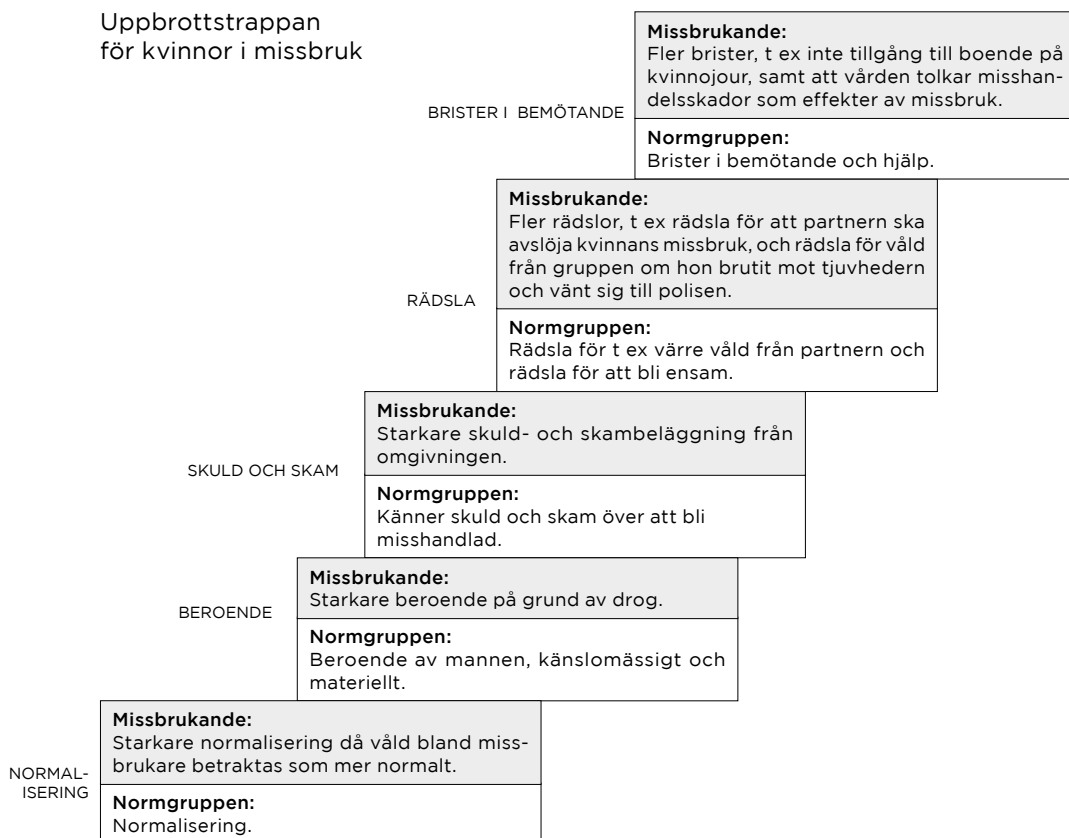
Lundgren har beskrivit normaliseringsprocessen, som kortfattat innebär en process där gränserna för vad som ses som rimligt förskjuts, och där våldet till slut kommer att uppfattas som normalt, både av den som misshandlar och den som blir misshandlad (Lundgren 1991). Normalisering av våldet sker oavsett om det förekommer missbruk eller inte. Det som förstärker normaliseringsprocessen för kvinnor i missbruk är att såväl andra missbrukare som det omgivande samhället i stor utsträckning tycks betrakta våld som ett normalt inslag i missbruksvärlden. En kan säga att det finns en uppenbar risk för att mäns våld mot kvinnor i missbruk osynliggörs av diskursen om missbruksmiljöer som allmänt våldsamma. Det är alltså inte enbart kvinnan själv som normaliserar våldet utan även samhället i stort. Det leder i sin tur till att våldet sällan definieras i termer av att utgöra kvinnofridsbrott utan istället tolkas som en del i en allmänt våldsam kontext. Vi menar att detta leder till att den misshandlade kvinnan själv får svårt att betrakta våldet som just kvinnomisshandel vilket i sin tur försvårar uppbrottsprocessen ytterligare.

Trappsteget beroende

Gemensamt för många misshandlade kvinnor är att de på olika sätt är beroende av mannen, exempelvis känslomässigt, ekonomiskt och materiellt (Holmberg och Enander 2004). En viktig skillnad mellan missbrukande kvinnors och andra kvinnors situation är det rent fysiska beroendet av någon form av drog. Även om icke-missbrukande kvinnor också står i beroendeförhållande till män kan denna skillnad spela en stor roll för den missbrukande kvinnans försämrade förutsättningar att lämna misshandelsrelationen. Beroendet av drogen kan bli liktydigt med beroendet av mannen om det är han som tillhandahåller drogen, eller finansieringen av den (Holmberg 2000; Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005).

Trappsteget skuld och skam

Gemensamt för våldsutsatta missbrukande och icke-missbrukande kvinnor är att de ofta skuldbelägger sig själva för mannens våld. Det understöds av samhälleliga diskurser som direkt eller indirekt förmedlar att kvinnor "låter sig" bli slagna eller "provocerar" fram mäns våld. Dessa diskurser är delar i en process där män inte ses som ansvariga för våldet och kvinnan fråntas rätten att vara ett brottsoffer. I förlängningen försvårar detta för misshandlade kvinnor att se att våldet de utsätts för är ett brott och inte ett relationsproblem som de helt felaktigt görs ansvariga för.

Uppbrottstrappan
för kvinnor i missbruk

Misshandlade kvinnor i allmänhet och misshandlade missbrukande kvinnor i synnerhet lever inte upp till samhälleliga föreställningar om ”det ideala offret”. Termen det ideala offret är hämtad från kriminologen Nils Christie (2001) som identifierat bland annat följande kriterier för att en person ska få status av offer: offret ska inte känna gärningsmannen och ska ha tillräckligt med inflytande för att kunna hävda sin ”offerstatus”. Vidare ska offret vara på en respektabel plats och involverad i en respektabel aktivitet.

De missbrukande kvinnorna som intervjuades i vår studie levde varken upp till bilden av det ideala offret eller samhälleliga föreställningar om hur en kvinna borde bete sig. Exempelvis hade en del av dem själva använt våld, och många av dem beskrev sig själva som provocerande. Vi menar att en del i missgynnandet av missbrukande, våldsutsatta kvinnor är ett slags *dubbelt* ”skylla sig själv” - dels den skuld som läggs på missbrukare bland annat för att de missbrukar, vistas i missbruksmiljöer och antas ägna sig åt brottslig verksamhet,

dels det medansvar som tillskrivs kvinnor som utsätts för sexualiserat våld. Skuldbeläggningar kopplade till två grupper i utsatta positioner korsas och förstärker varandra i de våldsutsatta, missbrukande kvinnornas fall.

Misshandlade kvinnor i allmänhet och misshandlade missbrukande kvinnor i synnerhet lever inte upp till samhälleliga föreställningar om "det ideala offret".

Många kvinnor känner skam för att de är utsatta för våld och missbrukande kvinnor utgör inget undantag. I forskning sägs att dessa kvinnor känner skuld och skam för att de missbrukar (Nyrén 1995) men för kvinnorna i vår studie tycktes det snarare vara så att missbruket skapade känslor av gemenskap och igenkänning med andra i gruppen och inte skam, åtminstone inte inför andra missbrukare. Misshandeln däremot och den förnedrande behandling de utsatts för av mannen skapade skamkänslor både i relation till andra missbrukare samt till behandlare och annan myndighetspersonal.

Skam kan, för såväl missbrukande som icke missbrukande kvinnor, utgöra ett hinder för att söka hjälp eftersom en då riskerar att "avslöja" den skamliga hemligheten att en är slagen av den en älskar. Men också det faktum att omgivningen i hög grad skambelägger missbrukande kvinnor torde påverka deras benägenhet att be om stöd.

Sannolikt är trappsteget skuld och skam högre för missbrukande kvinnor än vad det är för icke-missbrukande kvinnor, då missbrukande kvinnor i ännu högre grad än andra skuld- och skambeläggs för sin livssituation.

Trappsteget rädsla

I en misshandelsrelation kan rädsla utgöra ett mycket starkt band som hindrar kvinnan att lämna mannen (Eliasson 1997; Holmberg och Enander 2004). Samtidigt kan rädslan bli än mer påtaglig för kvinnan efter separationen (Hydén 2000). I våra intervjuer uttryckte kvinnorna en stark rädsla för vad som skulle hända om de lämnade och/eller polisanmälde mannen. Många kvinnor berättade att mannen hotat att döda eller "märka" dem om de skulle lämna förhållandet. Relevant i sammanhanget är att flera av männen var dömda våldsbrottslingar.

Flera kvinnor talade om sin rädsla för att utsättas för våld inte bara från den misshandlande mannen om de skulle anmäla honom, utan även från andra missbrukare. De refererade till vad vi menar kan tolkas i termer av ett slags "tjuvheder" och som innebär att en inte anger andra oavsett om det gäller våld, drogaffärer eller andra brott (Lander 2003: 17). Att polisanmäla mannen riskerade att leda till (våldsamt) bestraffning, inte bara från mannen själv utan även från andra missbrukare för att kvinnan brutit mot gruppens oskrivna regler.

Ytterligare en dimension av rädsla för våld från gruppen som hinder för kvinnan att lämna och/eller polisanmäla mannen, är att mannen trots sin våldsamt mot kvinnan kan utgöra ett skydd mot andra män i

en för övrigt våldsamt miljö, och kvinnan kan vara rädd för vad hon kan komma att utsättas för utan detta skydd (Ek 2005).

En faktor som kunde hindra kvinnorna från att söka hjälp var rädsla för att de i kontakten med myndigheter på något sätt skulle råka ge ifrån sig information som kunde leda till att myndigheterna fick mer vetskap om deras vanor, missbruk eller kriminalitet. Att överhuvudtaget ge myndigheter mer inblick i livet än vad som var absolut nödvändigt upplevdes som hotfullt. Kvinnornas rädsla för att bli avslöjade kunde utnyttjas av männen i syfte att få kvinnorna att stanna kvar i relationen och avstå från att polisanmäla våldet. Männen kunde hota med att berätta vad de visste om kvinnornas missbruk för socialtjänsten eller polisen (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005). Detta ligger i linje med vad Lander skriver: ”Kvinnor ska visa män tjuvheder, men omfattas vanligtvis inte av tjuvheder från mäns sida” (Lander 2003:17).

I en del fall hade de missbrukande kvinnorna nära anhöriga som också missbrukade och ägnade sig åt kriminell verksamhet, och där männen hade mycket god inblick. Även detta kunde de misshandlande männen hota med att berätta för polisen. Kvinnorna kunde vara oroliga för att om de lämnade eller anmälde männen, skulle det leda till att anhöriga hamnade i fängelse (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005).

En rädsla som är gemensam för såväl missbrukande som icke-missbrukande kvinnor är rädslan för att förlora vårdnaden om barn om våldet avslöjas. Den rädslan

hade en extra dimension för kvinnorna som inte bara levde med våld utan dessutom hade missbruk och kriminalitet som de försökte dölja. I flera fall hade kvinnorna redan förlorat vårdnaden om ett eller flera av sina barn.

Trappsteget brister i bemötandet

En viktig skillnad i villkor mellan missbrukande och icke-missbrukande kvinnor hänger samman med möjligheten att få adekvat hjälp från samhällets hjälpinstanser. Inte heller för kvinnor i normgruppen är hjälpen från samhällets sida tillräcklig, men missbrukande kvinnors situation är ännu mera utsatt. Kvinnojouren och kriscentrum har i regel inte kompetens när det gäller missbruk och erbjuder inte kvinnor i aktivt missbruk plats på de skyddade bostäderna (Jarnling 2004).

Oavsett om kvinnan är i missbruk eller inte, är det vanligt att sjukvården inte tolkar kvinnans symtom som orsakade av misshandel (Smirthwaite, Tengelin och Borrman 2014). Därutöver tillkommer för missbrukande kvinnor att de nonchaleras av sjukvården just på grund av sitt missbruk eller får sina symptom feltolkade som effekter av droger eller abstinens. Om det står i journalen att kvinnan missbrukar finns det exempel på att hon erbjuds avgiftning istället för adekvat vård för sina skador (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005).

Många kvinnor i vår studie hade erfarenhet av olika myndighetsinterventioner i sina liv och berättade att de behandlats på ett kränkande sätt av myndighetspersoner. Teoretiskt sett borde dock

myndighetsinterventioner kunna ge missbrukande kvinnor en fördel genom möjligheten att myndigheterna upptäcker våldet. Men på grund av sina egna och andras negativa erfarenheter var kvinnorna inte särskilt meddelsamma gentemot myndigheter och ofta inte benägna att ta emot (annat än ekonomisk) hjälp från socialförvaltningen. Polisen sågs många gånger som en fiende snarare än som en hjälpinstans (Holmberg, Smirthwaite och Nilsson 2005).

Utmärkande för våldsutsatta kvinnor i missbruk är att de riskerar att reduceras till sitt missbruk och i första hand uppfattas som missbrukare av såväl socialtjänsten som sjukvården. De erbjuds könsblandad missbruksbehandling men får sällan stöd för att de är våldsutsatta. Detta är en del i det missgynnande de utsätts för. Flera kvinnor i vår studie menade att det var svårare att bearbeta erfarenheter av våld med män närvarande i behandlingssituationen. I de fall kvinnorna erbjuds stöd för våldet kopplas det ofta ihop med krav på att de först ska uppvisa drogfrihet. Det finns enbart en handfull kvinno-separata jourverksamheter för kvinnor i aktivt missbruk i landet. Till skillnad från hjälpen till andra våldsutsatta villkoras i praktiken stödet till kvinnor i missbruk när de måste upphöra med missbruket för att få skyddat boende.

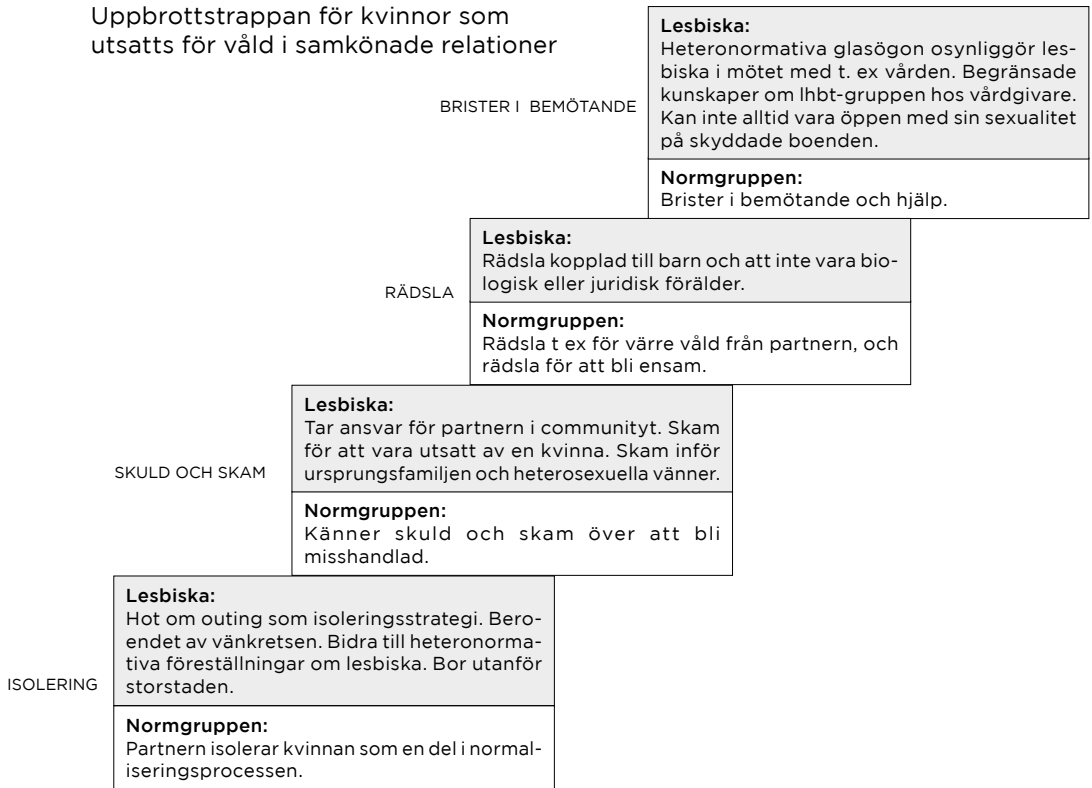
Vi menar att hjälpinstanserna borde utföra återkommande riskbedömningar, erbjuda könsseparerad behandling, anmäla mannen för (grov) kvinnofridskränkning samt garantera kvinnan en kvinnojourningsplats utan krav på

drogfrihet. Tyvärr är inget av detta en självklarhet idag.

Uppbrottstrappan för våldsutsatta lesbiska kvinnor

En central del av empirin för analysen om våld i lesbiska relationer är en enkätstudie om våld i samkönade parrelationer som gjordes av Holmberg, Stjernqvist och Sörensen (2006). Studien riktades till medlemmar i Riksförbundet för homosexuella, bisexuella och transpersoners rättigheter (RFSL). Närmare 5 000 enkäter skickades till RFSL:s medlemmar och det inkom drygt 2 000 svar. 44 procent av de drygt 2 000 respondenterna definierade sig som kvinnor och av dessa var 33 procent lesbiska och 9 procent bisexuella kvinnor. Förutom denna studie används empiri från LARS-projektet som Carin Holmberg deltagit i och som pågick 2009-2011. LARS-projektet verkade inom ramen för DAPHNE som i sin tur är ett EU-program med syfte att motverka våld. Samtliga deltagare från fem olika europeiska länder arbetade med våld i samkönade relationer, antingen kliniskt eller som forskare eller både och. Valet att inkludera empirin från LARS-projektet grundar sig på att projektets syfte var att synliggöra våld i lesbiska relationer. De delstudier och resultat studien ledde till sammanfattas i rapporten *Fighting abusive partnerships in LBT communities* (Ohms et al 2011). Slutligen bygger även analysen av Uppbrottstrappan för lesbiska på kunskap samlad genom Carin Holmbergs kliniska erfarenhet från arbetet som brottsofferstödare på RFSL:s brottsofferjour.

Uppbrottstrappan för kvinnor som utsatts för våld i samkönade relationer

Kontextualisering i förhållande till maktordningar

Kön påverkar till en del vilka uttryck våldet tar sig, som att en del lesbiska och bisexuella kvinnor har utsatts för våld i en tidigare heterosexuell relation medan bisexuella kvinnor kan vara utsatta för våld av en man i en nuvarande relation (Holmberg, Stjernqvist och Sörensen 2006). Ett mer generellt sätt att uttrycka betydelsen av könsstrukturer när det gäller våld i samkönade relationer är att: "Any differences in experiences reflect gender norms" (Donovan et al 2006: 22). Avseende klass och etnicitet visade det sig däremot att paren i studien, precis som många heterosexuella par, var relativt homogena (Holmberg, Stjernqvist och Sörensen 2006). Men självklart kan maktstrukturer relaterade till klass och rasifiering vara viktiga att beakta.

I den allmänna debatten har det diskuterats om konsekvensen av att det förekommer våld i samkönade parrelationer är att mäns våld mot kvinnor inte kan tolkas som uttryck för könsmaktsordningar. Särskilt gäller detta förekomsten

av våld i lesbiska relationer. Tanken är att om kvinnor utövar våld mot sin partner ogiltiggörs teorier om könsmakt. Vi menar att det är ett orimligt antagande, om inte annat så för att det vanligaste våldet just är könat. Men också för att könsstrukturer

Men lhbt-personer är könade och bär upp könsordningar och våldet bör således också tolkas i relation till samhällliga könsmaktstrukturer.

även har betydelse i samkönade förhållanden. Om strukturer av könsmakt enbart antas omfatta heterosexuella par med män som förövare och kvinnor som offer görs våld och makt könsessentiellt och kopplingar mellan kön och makt blir något som främst konstrueras i en heterosexuell relation. Men lhbt-personer är könade och bär upp könsordningar och våldet bör således också tolkas i relation till samhällliga könsmaktstrukturer. Däremot borde frågan om hur kön och makt konstrueras i samkönade relationer studeras vidare.

En tendens som fanns i materialet var att om det är en stor åldersskillnad i relationen är det oftare den äldre kvinnan som utövar våld mot den yngre varför åldersaxeln bör beaktas. Intressant att notera är att i relationer mellan homosexuella män var förhållandet det motsatta, en yngre man utsatte oftare en äldre man för våld (Holmberg, Stjernqvist och Sörensen 2006).

Strukturer av heteronormativitet och homofobi är också viktiga i contextualiseringen.

I Sverige var homosexualitet olagligt fram till 1944 och betraktades som en sjukdom fram till 1979. I dagens samhälle är homosexuella rent formellt likställda med heterosexuella, och diskriminering är förbjudet. Ändå finns normer som leder exempelvis till osynliggörande och diskriminering. Ett rimligt antagande är att graden av homofobi och heteronormativitet i samhällets (o-)uttalade syn på lhbt-personer kan påverka kvinnans syn på sin lesbiskhet i form av internaliserad homofobi vilket kan få konsekvenser i relationen.

Var i komma-ut-processen (Coleman 1982) kvinnan och partnern befinner sig kan vara viktigt att fråga. Om den våldsutsatta kvinnan är välintegrerad i sin lesbiska identitet till skillnad från partnern kan hon exempelvis avkrävas att leva dolt med isolering som följd. Om den våldsutsatta nyligen kommit ut kan hon istället avkrävas att vara mycket mer öppen än hon skulle vilja vara som en sorts kärleksförklaring. Självklart kan denna olikhet i komma-ut processen också ta sig andra uttryck men det handlar om att graden av öppenhet används som en del i maktutövningen.

Avslutningsvis kan det vara viktigt att ställa frågor om hatbrott. Hatbrott är en realitet som påverkar många lhbt-personer och därmed deras relationer. I en studie av Eva Tiby (2005) uppgav 579 lhbt-personer (N=2000) att de utsatts för hatbrott och närmare hälften av de utsatta definierade sig som lesbiska eller bisexuella kvinnor. Lesbiska och bisexuella kvinnor riskerar också att utsättas för sexuella trakasserier och andra sexuella övergrepp på grund av att de är kvinnor, samt för rasistiska hatbrott om

de är rasifierade. Det är således en grupp som är i flera riskzoner för våld och trauma och utsatthet kan påverka parrelationen.

I rapporten *Hon, Hen, Han* (2010) redovisar Ungdomsstyrelsen svar från 554 lhbtq- ungdomar i åldrarna 16-25 år. Var femte respondent svarar att de utsatts för fysiskt våld av en förälder, partner eller annan närstående vuxen. Andelen är dubbelt så stor som bland unga heterosexuella.

Trappsteget isolering

Istället för beroende som är en viktig aspekt för att förstå våld mot kvinnor i missbruk vill vi lyfta fram isolering som ett extra högt trappsteg. Bara det faktum att en lesbisk kvinna måste komma-ut när hon söker stöd på socialtjänsten, sjukvården och även på ideella jourer utan att vara säker på hur hon ska bli bemött kan skapa ett slags isolering och bidra till att hon inte söker stöd (Holmberg och Stjernqvist 2007). Isolering kan också upprätthållas av förövaren med hot om "outing". Outing innebär att någon berättar om en persons homosexualitet mot hennes vilja. Under detta hot kan den våldsutsatta känna sig tvingad ställa upp på saker hon inte vill eller stanna kvar i relationen trots att hon vill separera (Holmberg och Stjernqvist 2007: 53).

En annan form av isolering kan utgöras av den enkönade kontexten. Lesbiska par umgås vanligen med andra lesbiska par och andra lesbiska kvinnor eller är del i ett mindre community. I kretsen av vänner kan tidigare partners och nära vänner till båda kvinnorna ingå. Vännerna är ofta de viktigaste relationer en har och att då börja tala om våld eller be vännerna ta ställning

kan uppfattas som problematiskt (Holmberg och Stjernqvist 2007). Det finns även en tendens att våldet inte uppfattas som uttryck för en maktrelation utan snarare som psykiska problem hos den våldsutövande partnern eller som ett relationsproblem i största allmänhet. Ibland tolkas våld i parrelationer som ett heterosexuellt problem som inte angår lesbiska. Här kan en säga att det finns en risk att vännerna bidrar till kvinnans isolering genom att omtolka våldet eller inte agera (Gold, Fisher och Ohms 2011). Ytterligare en aspekt av isoleringen är att den våldsutsatta upplever att om hon talar om våldet bidrar hon till att stärka förutfattade meningar om lesbiska kvinnor som "maskulina" eller utmålar den lesbiska relationen som en dålig kopia av ett heterosexuellt förhållande och därmed återskapar och upprätthåller fördomar om lesbiska kvinnor (Gold, Fisher och Ohms 2011).

En annan form av isolering som framkom under det kliniska arbetet på brottsofferjouren är om kvinnan lever utanför storstaden, på landsbygden eller en mindre ort. Då kan isolering istället förstås som brist på nätverk av andra lesbiska och inte minst, brist på andra möjliga partners. Tanken på livslång ensamhet och att inte veta om hon någonsin kommer att träffa en ny partner kan få henne att stanna kvar i förhållandet. Här blir alltså begreppsparet urban/rural viktigt att konkretisera.

Trappsteget skuld och skam

Skuld känslor och ansvarstagande är ett högre trappsteg för våldsutsatta lesbiska och bisexuella kvinnor än för normgruppen och

det är den våldsutsatta kvinnans skuldkänslor och ansvarstagande gentemot partnern som är hindret. Det kan finnas en oro för att om partners våldshandlingar blir kända och vännerna tar ställning för den våldsutsatta gentemot partnern kan partnern komma att uteslutas ur vänskretsen och riskera att bli ensam. När en tillhör en minoritetsgrupp kan uteslutning ur gruppen vara liktydigt med social isolering (Gold, Fisher och Ohms 2011). Att vara observant på är den dubbelbindningssituation som föreligger just när det gäller vänners betydelse. Å ena sidan kan det uppstå problem om vänner inte tar ställning för den våldsutsatta. Å andra sidan kan den utsatta tänka sig en mängd problem som kommer att drabba partnern om våldet blir känt.

Våldsutsatta kvinnor generellt kan känna skam för att de blir misshandlade men här får skammen en extra dimension. Att berätta för släktingar och heterosexuella vänner att en är misshandlad av en annan kvinna är skamligt och den våldsutsatta riskerar att ifrågasättas av den hon berättar för. När hon berättar om våld kan det utmytna i frågor som: Varför slog du inte tillbaka? Det är väl aldrig ens fel när två träter? (Holmberg och Stjernqvist 2007). Det finns också en föreställning om att en kvinnas våld inte kan vara särskilt skadligt eller att sexuellt våld inte är möjligt vilket kan göra att omgivningen ser mindre allvarligt på misshandeln (Holmberg och Stjernqvist 2007; Gold, Fisher och Ohms 2011). Har den våldsutsatta dessutom nyligen kommit ut och detta är den första långa relationen eller om släkt och vänner visat oförståelse för att den våldsutsatta lever

lesbiskt blir skammen att berätta om våldet större (Holmberg och Stjernqvist 2007).

Trappsteget rädsla

När det gäller rädsla vill vi lyfta upp den specifika rädslan i förhållande till att förlora eventuella barn som kan se något annorlunda ut än för heterosexuella kvinnor. Detta avsnitt har sin grund i kliniskt arbete med stödsökande på RFSL:s brottsofferjour. Om barnet har föräldrar som lever i en polyrelation med exempelvis tre föräldrar, är det en förälder som inte har juridisk vårdnad om barnet. Om det är den utsatta kvinnan kan det givetvis få henne att stanna kvar längre i relationen då hon riskerar att förlora kontakten med barnet vid en separation.

En skillnad mellan heterosexuella och lesbiska par är att för gifta heterosexuella par finns faderskapspresumtion som innebär att staten utgår från att den gifte mannen också är barnets förälder. I lesbiska par måste den icke-biologiska mamman adoptera barnet eftersom staten inte utgår från att hon är förälder. Denna process kan den biologiska mamman förhålla om hon är den våldsutövande parten.

Om barnet i familjen är den ena kvinnans från en tidigare relation eller om hon inseminerat utomlands har den andra kvinnan inte några juridiska rättigheter till barnet med mindre än att hon adopterat det. Om den våldsutsatta kvinnan varken är biologisk förälder till barnet eller har adopterat det är hon inte vårdnadshavare, vilket medför att hon har begränsade möjligheter att skydda barnet genom att ta det med sig till en kvinnojour. Detta trots att barn som bevittnar våld anses vara brottsoffer. Även i dessa fall

kan kvinnan komma att stanna kvar längre i förhållandet än hon skulle gjort annars.

Trappsteget brister i bemötandet

Det finns endast ett fåtal studier om våld i samkönade relationer som berör svenska förhållanden och därför är det rimligt att anta att det råder ett kunskapsunderskott på myndigheter och inom vården gällande detta våld.

Det händer att förövaren följer med den våldsutsatta till sjukhuset men om vårdpersonalen tolkar situationen heteronormativt frågar de sig inte vem den medföljande kvinnan är och den våldsutsatta vågar kanske inte berätta. Studier har visat att lhbt-patienter är oroliga för att inte få adekvat vård om de är öppna med sin läggning (Röndahl 2010). Här handlar det ytterst om att de som arbetar inom vården och i andra människovårdande yrken bör försäkra sig om att de arbetar icke-heteronormativt och att de har ett inkluderande språk så att också lesbiska (och andra lhbt-personer) känner sig korrekt bemötta (Röndahl 2010). Att fokusera vårdgivare och andra myndighetspersoner i det här avseendet handlar om att vrida uppmärksamheten mot majoritetsgruppen och lägga ansvaret för ett fungerande bemötande på dem som innehar en maktposition.

Alla lesbiska känner sig inte bekväma på en kvinnojour varför det kan behövas andra former av skyddat boende. Att behöva komma-ut och att vara i en heterosexuell miljö när en redan är under stark press kan för några vara påfrestande. En lesbisk kvinna ska inte vara hänvisad till att bo i ett skyddat boende där hon inte känner sig trygg med att

vara öppen (Holmberg och Stjernqvist 2007).

På en del platser i landet finns verksamheter där stödet till den våldsutsatta inbegriper att förövaren, mannen, får stödsamtal. Den här typen av verksamhet finns idag inte i någon reguljär form för lesbiska förövare. Ett utvecklat stöd till de kvinnor som utövar våld skulle antagligen göra det lättare för den misshandlade kvinnan att be om hjälp.

Avslutande diskussion

Trappan som metafor

Vi talar i artikeln om uppbrottsprocess och uppbrottstrappa. Medan den förra antyder ett flöde, utgör trappan en stelnad form. Vi menar att vi har identifierat olika strukturella hinder som försvårar uppbrottsprocessen och som stödpersoner bör känna till. De trappsteg eller hinder vi identifierat uppkommer inte nödvändigtvis i en bestämd ordning, men vi menar att förtjänsten med en uppförlutande trappa som metafor är att den enkelt symboliserar det motstånd som kvinnor står inför när de ska lämna våldsrelationen. Grafiskt visar också trappan med sina olika steg att våldsutsatta kvinnor möter flera olika typer av hinder i uppbrottsprocessen, att dessa hinder har gemensamma nämnare men att varje hinder är mer svårforcerat för kvinnor i de särskilt utsatta positioner som vi studerat.

Trappan - addition eller intersektion?

För kvinnor som missgynnas i skärningspunkten mellan olika maktordningar har varje steg i Uppbrottstrappan gjorts högre, och tanken är att de högre trappstegen på ett pedagogiskt sätt ska synliggöra att svårigheterna är *ökade* för kvinnor i dessa

positioner, samtidigt som svårigheterna inte är väsensskilda från ”normkvinnans”, utan kan ingå i samma trappsteg.

I en bemärkelse kan trappan ses som additiv då den utgår från ”normkvinnans” svårigheter för att sedan göra trappstegen högre genom att addera ytterligare hindersdimensioner som våldsutsatta kvinnor bortom normen möter. Det finns många intersektionalitetsforskare som tar avstånd från ett additivt förhållningssätt. Istället för att den ena kategorin oförändrad adderas till den andra, är det vanligt att intersektionellt orienterade forskare betonar att kategorierna är sammantvinnade och transformerar varandra (Lykke 2003, 2005, 2010; Bauer 2014). Vi ser dock ingen motsättning mellan att å ena sidan använda trappsteg med ökad höjd som metafor för ökade konkreta svårigheter och att å andra sidan göra en intersektionell teoretisk analys. Vi knyter här an till Bauers diskussion om additivt grundantagande versus att använda additiv skala. Bauer menar att användandet av en additiv skala kan vara tillämpligt för att exempelvis redovisa förekomsten av hälsoproblem i olika subgrupper, men att det inte behöver förutsätta ett additivt grundantagande (Bauer 2014). Vi menar i analogi med detta att även om en använder en additiv skala eller en metafor med additiva aspekter, kan en fortfarande ha ett grundantagande där kategorierna inte ses som isolerade från varandra, utan istället som intragerande (Lykke 2010) och ömsesidigt transformerande.

Avvikelseförståelse kontra sammanhållen våldsförståelse

Feministisk forskning har synliggjort det problematiska i att förstå och placera mäns våld mot kvinnor som ett fenomen i avgränsade och specifika grupper. Ett sådant förhållningssätt har definierats som uttryck för en avvikelseförståelse av våld (SOU 2004:121). Våldet förstås inte som makthandlingar som ”vanliga” män utsätter ”vanliga” kvinnor för. Istället tillskrivs våldet exempelvis män som är psykiskt sjuka, rasifierade eller missbrukare medan våld i samkönade parrelationer utelämnats helt. När våld främst antas utspela sig i vad som ses som avvikande grupper riskerar både helhetsperspektivet på våld och maktanalysen att försvinna.

En kan fråga sig om vi bidragit till ett avvikelseperspektiv på våld när vi diskuterat situationerna för två specifika grupper av kvinnor. Vi menar att vi snarare gjort det motsatta genom att utgå från en intersektionell analys och en modell som synliggör de svårigheter som många kvinnor möter i samband med uppbrottsprocesser från våldsrelationer. Dessutom synliggörs hur inte minst samhälleliga maktrelationer ytterligare försvårar för kvinnor bortom normgruppen att få rätt hjälp. Därigenom understryks både det lika och det olika mellan normgruppen och kvinnor i särskilt utsatta positioner vilket leder till ett sammanhållet perspektiv på våld.

För vilka andra positioner kan Uppbrottstrappan användas?

Gemensamt för de våldsutsatta kvinnor vars situation vi beskrivit utifrån Uppbrottstrappan är att de är minoriteter och faller utanför en del gängse normer. De uppfyller inte heteronormen eller normen om att inte vara missbrukare. De har en utsatt position gentemot samhället i övrigt, och blir missgynnade av samhällets hjälpinstanser som saknar kunskaper om deras specifika situationer. De har ofta lågt förtroende för myndigheter och andra stödverksamheter. För båda grupperna gäller en sorts påtvingad och/eller internaliserad lojalitet med den minoritetsgrupp de tillhör och där förövaren finns.

Vi utgår från att det är fruktbart att anlägga ett intersektionellt perspektiv på situationen även för andra grupper av kvinnor som underordnas i intersektionen mellan olika maktordningar och som utsätts för våld i nära relationer. Grupper vi tänker på är exempelvis rasifierade kvinnor, kvinnor med funktionsnedsättning och transpersoner. En fråga är om det är fruktbart att använda just Uppbrottstrappan som utgångspunkt i det arbetet. Vi tror att en fördel med Uppbrottstrappan är att den synliggör positionsspecifika utsattheter utan att konstruera våldet minoriteter utsätts för som väsensskilt från mäns övriga våld mot kvinnor. Uppbrottstrappan har potential att visa att olika kontexter för mäns våld mot kvinnor är påverkade av en gemensam könsmaktstrukturell grund där män är överordnade kvinnor, att våldsrelationer har liknande mekanismer även om de finns i olika kontexter och att våldsutsatta kvinnor som underordnas

i intersektionen av flera sammanfallande maktordningar inte kan reduceras till normen, utan har särskilda utsattheter som samhällets hjälpinstanser bör ta hänsyn till för att ge ett adekvat stöd. Att Uppbrottstrappan synliggör såväl våld som drabbar normgruppen som kvinnor som underordnas i skärningspunkten mellan olika maktordningar kan medföra att synliggörandet av våldet blir mindre stigmatiserande än om det behandlats utan en sammanhållen könsmaktstrukturell våldsförståelse.

Vi tänker oss också att olika uppbrotts-trappor efter empiriska studier skulle kunna kombineras och jämföras med varandra för att beskriva hur svårigheterna kan se ut för personer som drabbas av flera former av missgynnanden eller underordnas i fler än två maktordningar. Exempelvis kan det uppstå intersektioner mellan könsmaktordningen, heteronormativitet/homofobi och missbrukares missgynnade position. Vad krävs exempelvis för särskilda insatser för lesbiska missbrukare om de utsätts för våld? På liknande sätt kan en fråga sig hur situationen ser ut för exempelvis våldsutsatta, lesbiska med funktionshinder eller för våldsutsatta rasifierade lesbiska i missbruk. Uppbrottstrappan är en enkel modell som ger stöd för att hålla flera bollar i luften samtidigt.

Det våld som heterosexuella män utsätts för i nära relationer är ännu ett relativt outforskat område. Vi utesluter inte att Uppbrottstrappan även kan användas för att förstå olika positioner bland våldsutsatta män, dock med den viktiga skillnaden att heterosexuella cismäns situation inte kännetecknas av en strukturell könsmissgynnning underordning.

Referenser

- Appelros, Erika (2005) "Religion och intersektionalitet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2-3): 69-80.
- Barad, Karen (2003) "Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter", *Signs: Journal of Women in Culture & Society* 28(3): 801-831.
- Bauer, Greta (2014) "Incorporating Intersectionality Theory Into Population Health Research Methodology: Challenges and the Potential to Advance Health Equity", *Social Science and Medicine Journal* (110): 10-17.
- Birath, Christina Scheffel, Beijer, Ulla, De Marinis, Valerie och af Klinteberg, Britt (2013) "Women with Substance Abuse Problems Exposed to Men's Violence - A Public Mental Health Challenge", *Journal of Addiction, Research and Therapy* 4(2): 1-7.
- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Carbin, Maria och Tornhill, Sofie (2004) "Intersektionalitet - ett oanvändbart begrepp?" *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3): 111-114.
- Christie, Nils (2001) "Det idealiska offret", Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Coleman, Eli (1982) "Developmental Stages of the Coming Out Process", *Journal of Homosexuality* 8(2-3): 31-43.
- Crenshaw, Kimberlé (1989) "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics", *The University of Chicago Legal Forum* 140: 139-167.
- De Los Reyes, Paulina och Molina, Irene, Mulinari, Diana (2003) "Intersektionalitet som teoretisk ram vs mångfaldsperspektivets tomma retorik", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3-4): 159-162.
- De Los Reyes, Paulina, Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber förlag.
- Donovan, Catherine, Hester, Marianne, Holmes, Jonathan, McCarry, Melanie (2006) *Comparing Domestic Abuse in Same Sex and Heterosexual Relationship*. University of Sunderland och University of Bristol.
- Ek, Ann-Mari (2005) *Utanför, utestängd - men unik! Dokumentation av och reflektioner kring ett seminarium om hemlösa kvinnor - deras ohälsa och utsatthet*. Malmö: Kirsebergs Stadsdelsförvaltning.
- Ekström, Veronika (2012) "Inte bara kvinna" *Retfærd* 35 (3/138): 51-68.
- Eliasson, Mona (1997) *Mäns våld mot kvinnor: en kunskapsöversikt om kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll*. Stockholm: Natur och kultur.
- Gold, Deborah, Fisher, Jamey och Ohms, Constance (2011) *The European Dimension: Research results on strategies of community response and LBT communities*. Rapport: LARS-project. http://www.lars-europe.eu/en/material/3_european_synthesis_report.pdf [2014-08-31].
- Hancock, Ange-Marie (2007) "When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a Research Paradigm", *Perspectives on Politics* 5(1): 63-79.
- Holmberg, Carin (2000) *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling: empiriska exempel och teoretiska funderingar*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 14. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Holmberg, Carin och Enander, Viveka (2004) *Varför går hon?: Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. Ystad: Kabusa böcker.

Holmberg, Carin, Smirthwaite, Goldina och Nilsson, Agneta (2005) *Mäns våld mot missbrukande kvinnor: ett kvinnofridsbrott bland andra*. Mobilisering mot narkotika Rapport nr 8. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.

Holmberg, Carin, Stjernqvist, Ulrica och Sörensen, Eva (2006) *Våldsamt lika och olika - Om våld i samkönade parrelationer*. Centrum för Genusstudier Rapport nr 36. Stockholm: Stockholms universitet.

Holmberg, Carin och Stjernqvist, Ulrica (2007) "Samkönat partnervåld - vad är det och vilket stöd behövs?", *Tidskrift för genusvetenskap* 28(4): 49-65.

Hydén, Margareta (2000) "Att lämna den man som slår: om misshandlade kvinnors rädsla efter uppbrottet", Sahlin, Ingrid och Åkerström, Malin (red) *Det lokala våldet: Om rädsla, rasism och social kontroll*. Stockholm: Liber.

Jarmling, Pia (2004) *Om våldsutsatta, missbrukande kvinnors situation. Undersökning av erfarenheter och arbetssätt på kvinnojourer respektive behandlingshem för missbrukare*. Rapport från Alla kvinnors hus. Stockholm: Alla kvinnors hus.

Krekula, Clary, Närväens, Anna-Liisa och Näsman, Elisabeth (2005) "Ålder i intersektionell analys", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2-3): 81-94.

Lahti, Jennika (2014) "Inkludera djuren i den intersektionella analysen!", *Feministiskt perspektiv*. <http://feministisktperspektiv.se/2014/04/10/iden-om-naturens-hierarki-djupt-rotad-i-vasterlandsk-kultur/> [8 april 2014].

Lander, Ingrid (2003) *Den flygande maran: en studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm*. Avhandlingsserie nr 11 Kriminologiska institutionen. Stockholm: Stockholms Universitet.

Lundgren, Eva (1991) *Våldets normaliseringsprocess: två parter - två strategier*. Stockholm: Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige.

Lundgren, Eva, Heimer, Gun, Westerstrand och Jenny, Kalliokoski, Anne-Marie (2001) *Slagen dam: mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige: en omfångsundersökning*. Stockholm: Fritzes.

Lundgren, Eva (2004) *Våldets normaliseringsprocess*. Stockholm: Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige.

Lykke, Nina (2003) "Intersektionalitet - ett användbart begrepp för genusforskningen", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (1): 47-56.

Lykke, Nina (2005) "Nya perspektiv på intersektionalitet: perspektiv och möjligheter", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2-3): 7-17.

Lykke, Nina (2010) *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. New York: Routledge.

Mattsson, Tina (2014) "Intersectionality as a Useful Tool: Anti-Oppressive Social Work and Critical Reflection", *Affilia: Journal of Women and Social Work* 29(1): 8-17.

McCall, Leslie (2005) "The Complexity of Intersectionality", *Signs: Journal of Women in Culture & Society* (30): 1771-1800.

Mehrotra, Gita (2010) "Toward a Continuum of Intersectionality. Theorizing for Feminist Social Work Scholarship", *Affilia: Journal of Women and Social Work* (4): 417-430.

Nash, Jennifer C. (2008) "Re-thinking Intersectionality", *Feminist Review* (89): 1-15.

Nyrén, Ing-Britt (1995) *Normbrottet: det kvinnliga perspektivet i missbruksvården*. Hägersten: Socialförvaltningen FoU-byrån.

Ohms, Constance, Fisher, Jamey, Frenznick, Martina, Gold, Deborah, Holmberg, Carin, Kers, Susanne, Kuno, Sofia, Marunke, Kristin och Schwarz, Angela (2011) *Fighting abusive partnerships in LBT communities: tabooization strategies, multi agency networks*,

community response. Rapport: LARS-project. http://www.lars-europe.eu/en/material/policy_paper_en.pdf [31 augusti 2014].

Röndahl, Gerd (2010) "Heteronormativitet i vården", Wijma, Barbro, Smirthwaite, Goldina och Swanberg, Katarina (red) *Genus och kön inom medicin- och vårdutbildningar*. Lund: Studentlitteratur.

Sandberg, Linn (2013) "Backward, Dump, and Violent Hillbillies? Rural Geographies and Intersectional Studies on Intimate Partner Violence", *Affilia: Journal of Women and Social Work* (28): 350-365.

Skr. 2007/08:39 (2007) *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade parrelationer*. <http://www.regeringen.se/sb/d/9761/a/92142> [31 augusti 2014].

Smirthwaite, Goldina, Tengelin, Ellinor och Borrmann, Therese (2014) *(O)jämsställdhet i hälsa och vård*. Reviderad upplaga. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.

Sokoloff, Natahlie J. och Dupont, Ida (2005) "Domestic Violence at the Intersections of Race, Class, and Gender: Challenges and Contributions to Understanding Violence Against Marginalized Women in Diverse Communities", *Violence Against Women* (11): 38-64.

SOU 2004:121: *Slag i luften: en utredning om myndigheter, mansvåld och makt* (2004). Stockholm: Fritzes.

Steen, Anne-Lie (2003) *Mäns våld mot kvinnor - ett diskursivt slagfält: reflektioner kring kunskapsläget*. Rapport nr 131 Sociologiska institutionen. Göteborg: Göteborgs universitet.

Tiby, Eva (2005) "Vem vinner och vem försvinner? Från händelse till hatbrott", Seppänen Sterky, Manu (red) *Kärlekens pris. En antologi om homofobi och heteronormativitet*. Stockholm: Atlas.

Hon, hen, han - En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner (2010) Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:2. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Walby, Sylvia, Armstrong, Jo och Strid, Sofia (2012) "Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory", *Sociology* 46(2): 224-240.

Yuval-Davis, Nira (2005) "Gender-mainstreaming och intersektionalitet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2-3): 19-29.

Nyckelord

Drogmissbruk, intersektionalitet, lesbisk, våld i nära relationer

Goldina Smirthwaite

Fakulteten för hälso- och livsvetenskap

Linnéuniversitetet

391 83 Kalmar

E-post: goldina.smirthwaite@lnu.se

Carin Holmberg

E-post: carin.holmberg@gmail.com

THE MAKING OF EMBLEMATIC MURDERS

Violence against women in Turkish and Swedish media

ÅSA ELDÉN

Keywords

Emblematic cases, femicide, feminists, interaction, media, politicians, Sweden, Turkey

Abstract

This article analyses how the murder of women, femicide, is framed and understood in today's media landscape in Turkey. In focus stands the interaction between three actors on the media arena: feminists, the media and politicians, and the process through which these actors shape stories about gendered violence. During the last few years, Turkey has witnessed a growing media visibility of gendered violence, mainly reflected in news reporting and discussions about murders of women. A feminist understanding of violence in which individual cases are linked rather than isolated was partly picked up by the media, and some cases became emblematic: generalised as a concern for other cases and important for how violence against women was framed. Through these cases not only women's groups but also the media itself raised demands for state responsibility and state intervention in the struggle to end violence against women. The state saw the urge to respond and show engagement.

The overall aim of the article is to explore whether media stories about murders of women that have reached an emblematic status in a given context close down or open up for public discussion. The article intends to give a deepened theoretical understanding of emblematic cases by asking whether they open up for stories in which new patterns and linkages are given space, or if they close down an issue and promote only one type of narrative in the public discussion about violence. For this purpose, the article also turns to the Swedish arena and the public discussions about honour related violence.

AKP♀ ELİNİ
BEDENİMDEN
♀ÇEK!

Cinsel
Uluşu /
Sınıfsal
sömür

AKP♀ ELİNİ
BEDENİMDEN
♀ÇEK!

AKP♀ ELİNİ
BEDENİMDEN
♀ÇEK!

AKP♀ ELİNİ
BEDENİMDEN
♀ÇEK!

AKP♀ ELİNİ
BEDENİMDEN
♀ÇEK!

E DİRENYOR

Aile De
Kadın
SOKAK

”Mäns kärlek dödar tre kvinnor varje dag”, protesterar en grupp kvinnor från kampanjen *Vi revolterar mot mord på kvinnor* under firandet av Istanbul som Europas kulturhuvudstad 2010. Åsa Eldén undersöker konstruktioner av våld mot kvinnor i interaktionen mellan media, politiker och feminister i Turkiet, och drar paralleller till den svenska debatten om hedersmord.

NÄR MORD BLIR EMBLEMATISKA

Våld mot kvinnor i turkisk och svensk media

ÅSA ELDÉN

Förra årets internationella kvinnodag i Turkiet: längs Istiklal Caddesi, huvudgatan på den europeiska sidan av Istanbul, ligger brottsplats-siluetter med mördade kvinnors namn, ålder och den antagna orsaken till mordet. Mitt på gatan sänder stadsdelen Beyoğlu borgmästare sitt budskap via banderoller: *Det finns ingen ursäkt för våld* (Kadına şiddetin bahanesi yoktur), och står värd för en utställning med tidningsklipp om mord på kvinnor. En annan av Istanbuls stadsdelar lanserar tillsammans med Social- och familjeministeriet kampanjen *8 mars 8 kvinnor* (8 Mart 8 Kadın), där kändisar sminkats för att se ut som mördade kvinnor vid ögonblicket för sin död, kvinnor som alla var kända genom media. Och enligt mediarapporter från CEDAW-mötet i New York framställer dåvarande social- och familjeministern Fatma Şahin Turkiet som en internationell förebild i kampen mot våld mot kvinnor (*Radikal* 8 mars 2013).

Det är ingen tvekan om att våld mot kvinnor är en fråga som intagit en central plats i det turkiska offentliga samtalet. Under de senaste åren har media i Turkiet varit en arena där könsrelaterat våld, särskilt i form av mäns våld mot kvinnor, i hög grad varit synligt i nyheter såväl som i engagerade och återkommande diskussioner. I forskningsprojekten *Gendered Violence in the Turkish Media* och *The Media and the Women's Movement in Turkey* har jag, tillsammans med Berna Ekal, studerat förstaelser av könat våld i media i Turkiet 2010-2013.¹ Med en feministisk utgångspunkt har vi analyserat våld mot kvinnor som ett uttryck

för kopplingar mellan kön och våld, och som ett upprätthållande av maktrelationer. För att förstå betydelsen av könat våld i en specifik kontext relaterar vi det till kulturellt accepterade normer för män och maskulinitet, kvinnor och femininitet (jämför Lundgren 2005). I projektet har vi analyserat interaktionen mellan olika aktörer på den mediala arenan och den process genom vilken dessa aktörer skapar berättelser om våld mot kvinnor i mediatexter, offentliga händelser och intervjuer.

I denna artikel tar jag avstamp i slutsatserna från ovan nämnda projekt (Eldén 2011, 2012; Eldén och Ekal 2014; Eldén och Ekal kommande) och lyfter fram analysen av något vi ser som centralt i skapandet av berättelser om könat våld på den turkiska mediaarenan: mord på kvinnor som fått en betydelse långt utöver berättelsen om en individs öde. Vi kallar dem *emblematiska fall*. Med det avses mediaberättelser som generaliseras genom att relateras till andra fall av mord och våld, och som får betydelse för hur ett socialt fenomen, i det här fallet våld mot kvinnor, definieras och förstås. Min ambition är att föra analysen ett steg vidare genom att vidareutveckla förståelsen av mord på kvinnor som just emblematiska fall.

Artikeln övergripande syfte är att undersöka huruvida mediaberättelser om mord på kvinnor som ges en emblematiskt status *öppnar upp* för att tänka nytt och se samband, motsägelser och spänningar i en specifik kontext, eller om de snarare determinerar ett socialt fenomen och *stänger en fråga* (jämför Bennett och Lawrence 1995; Kitzinger 2004). Min utgångspunkt är

interaktionen mellan olika turkiska aktörer och de turkiska mediala berättelserna om könat våld. I syfte att fördjupa förståelsen av hur emblematiska fall kan öppna respektive stänga ett samtal relaterar jag också till mitt tidigare forskningsfält: svenska diskurser om hedersrelaterat våld (Eldén 2003; Eldén och Westerstrand 2004; Eldén 2010). Jag gör en djupanalys av mediaberättelser om två mord som fått emblematiskt status i en turkisk respektive svensk kontext. Eftersom dessa emblematiska fall är mord på (biologiska) kvinnor, är den form av könat våld som studeras i denna artikel våld mot kvinnor.

Artikeln startar i en kort redogörelse för projektets metodologiska och teoretiska utgångspunkter där interaktionen mellan tre olika aktörer på den mediala arenan står i fokus: feminister, journalister och politiker. Därefter följer en kort bakgrund till den nutida kvinnorörelsen och det offentliga samtalet om mäns våld i Turkiet. Jag beskriver hur turkisk media under de senaste åren berättat om våld mot kvinnor, särskilt mord på kvinnor, och visar hur mordfall kopplas samman som just "mord på kvinnor". Därigenom ingår de i ett könat mönster. Här för jag resonemanget vidare mot artikeln fokus: den process genom vilka mediala berättelser om mord på kvinnor blir emblematiska fall, i turkisk och i svensk media.

Interaktion på den mediala arenan: feminister, journalister och politiker

I projekten har vi studerat hur frågan om våld mot kvinnor gestaltas, förstås och diskuteras på dagens turkiska mediaarena. Utgångspunkten är att media utgör en arena

för interaktion och för (åter)skapande av olika förståelser av könsrelaterat våld; en social praktik där olika – ibland kontrasterande, ibland överlappande – förståelser bryts mot varandra (jämför Ginsburg et al 2002). Vi förstår samtalet om könat våld på den mediala arenan både utifrån att det speglar dominerande förståelser av detta våld, och att det rymmer motförståelser, förhandlingar och strider kring begrepp och fenomen (Cucklanz och Moorti 2009).

I ett tidigt skede av vår forskning kom interaktionen mellan media, kvinno- och hbtq-rörelsen/aktivism och politiker att bli viktig för att förstå den process genom vilken frågan om könat våld tog plats på den mediala arenan. Vi har därmed studerat vad Bennett och Lawrence (1995: 38) kallar "the tangled processes of cultural communication" i vilken olika aktörer är inblandade och där förståelser växer fram i interaktionen mellan dessa, snarare än att se media som en plats där olika ideologiska antaganden presenteras och diskuteras. Med interaktionen mellan olika aktörer i fokus följer ett sammanhållande av den klassiska mediala treenigheten: produktion, text och publik. Vi har utgått från att dessa aspekter är intrikat sammanlänkade i skapandet av mening (van Zoonen 1999) och i den "Stuart Hallska" mediaforskningsstraditionens anda har vi studerat olika aspekter av mediakommunikation (*encoding/decoding*) som delar i en helhet (Hall 1971/1983). När vi exempelvis deltagit i en aktion, samlat rapporter och diskussioner om aktionen från media, och pratat med aktivister och journalister om densamma, har det knappast varit fruktbart att separera dessa

aspekter från varandra. Istället har vi analyserat dem som överlappande arenor där diskussioner och förhandlingar ständigt pågår om hur frågan om könat våld ska förstås.

Med utgångspunkt i interaktionen mellan olika aktörer och den process där dessa skapar mediala berättelser om könat våld har projektet haft en bred etnografisk ansats. Vi har deltagit i och samtalat med personer involverade i aktioner, demonstrationer, konferenser och andra offentliga händelser, och studerat hur dessa har rapporterats och diskuterats i media. Med några av dessa personer, och med många andra, har vi gjort kvalitativa intervjuer (sammanlagt 45 transkriberade intervjuer). Våra informanter är journalister i mainstream och alternativ media, kvinno- och hbtq-aktivister, jurister och akademiker, varav de senare i flera fall också definierat sig som aktivister. Den tredje huvudsakliga aktörskategorin – politiker – har vi inte intervjuat; deras aktörskap på den mediala arenan kommer till uttryck när de själva använder media för att föra fram ett budskap.

När vi har sökt informanter har en ledstjärna varit just interaktion: aktörer som befunnit sig på de "platser" (i diskursiv, inte geografisk bemärkelse) där kvinno-/hbtq-rörelsen och media möts. Dessa platser visade sig vara mer mångfacetterade än vi föreställt oss, finnas på olika nivåer och vara av olika karaktär. Interaktionen mellan media och aktivister fanns exempelvis i feministiska/homoaktivistiska media watchgrupper, i aktioner/kampanjer med syfte att få medial uppmärksamhet, i alternativ media inom och utanför kvinnorörelsen,

i initiativ inom mainstream-media, och i personliga kontakter mellan kvinnoaktivister och journalister eller individer som definierar sig som både och (Eldén och Ekal 2014).

Redan innan republiken Turkiet officiellt utropades 1923, fanns enskilda och grupper av kvinnor som uppmärksammade kvinnors rättigheter.

Vi har också systematiskt (13 dags-tidningar i fem tvåveckorsperioder 2011 och 2012) och strategiskt (med utgångspunkt i ett specifikt fall/händelse/diskussion/kampanj mellan september 2010 och mars 2013) samlat och analyserat nyheter och kolumner, framförallt (men inte uteslutande) från tryckt media och särskilt nationellt distribuerade dagstidningar. De tidningar vi samlat är valda utifrån upplaga (statistik hämtad från *Medyatava* 2014) och utifrån att de täcker ett brett spektrum av politiska och religiösa positioner (höger, vänster, oberoende, kurdisk, islamistisk, sekulär, nära eller i opposition med regeringen) och typer av tidningar ("seriösa" och "skandalpress"). Det strategiska urvalet följer fallen/diskussionerna, och är därför bredare. Här har exempelvis den oberoende nättidningen *bianet* varit viktig både för att samla material och identifiera relevanta fall och diskussioner.

Även om de mediaformer som har mest spridning och diskuteras flitigast i dagens Turkiet sannolikt är TV och sociala media, spelar tidningar en viktig roll när det gäller

att sätta agendan för det offentliga samtalet och definiera vilka ämnen som är värda en fördjupad diskussion (jämför Özcan 2009). Historiskt har tidningar varit centrala i det moderniseringsprojekt som Mustafa Kemal Atatürk startade med etablerandet av republiken Turkiet i slutet av 1920-talet, bland annat för att sprida budskapet om kvinnors roller som moderna mödrar, makor och medborgare (se till exempel Sirman 1989; Saktanber 1995; Özyürek 2006).

Fortfarande, vilket varit viktigt i vår studie, är tidningar den mediaform som politiker ofta relaterar till, och då inte minst till kolumnister som med sin relativt självständiga roll är centrala aktörer i det offentliga samtalet (Finkel 2000; Intervju med journalist 16 april 2011). Tilläggas ska dock att i Turkiet, som ligger långt ner på internationella listor över yttrandefrihet (Reportrar utan gränser 2014) och där journalister ständigt löper risk att avskedas och fängslas, är självständigheten relativ med såväl yttre som inre censur. Detta samtidigt som många tar stora risker för att värna yttrandefriheten.

Feminism och mäns våld i Turkiet: personliga berättelser om det politiska

Redan innan republiken Turkiet officiellt utropades 1923, i det senottomanska riket, fanns enskilda och grupper av kvinnor som uppmärksammade kvinnors rättigheter på olika sätt. Likt den västerländska första vågens feminism var detta framförallt kvinnor ur högre samhällsskikt. Flera av de kvinnoorganisationer som bildades i början av 1900-talet var välgörenhetsorganisationer vars publikationer framförallt behandlade

traditionella ämnen som hälsa och mode (Sirman 1989). Här började dock en feministisk agenda formuleras genom politiska artiklar, som exempelvis behandlade avsaknaden av kvinnor i den nya era av frihet som präglade samhällsdiskussionen efter första världskriget, men som också framförde kritik av diskriminering av kvinnor i muslimsk familjelag (Sirman 1989; Tekeli 1995).

Uptakten till den moderna kvinnorörelsen i Turkiet som samlat kvinnor på bred front, dateras ofta till 1980-talet och specifikt till två demonstrationer 1987 (Sirman 1989; Arat 1994; Tekeli 1995). I Istanbul demonstrerade kvinnor i protest mot hur en domstol använt ett ordspråk till en mans fördel: "Låt aldrig en kvinnas rygg vara utan en käpp, eller hennes livmoder utan en unge" (Tekeli 2006: 195), och i Ankara på mors dag demonstrerade kvinnor under devisen "du älskar din mamma men slår din fru" (Sirman 1989: 17).

Alltsedan dess har kampen mot våld varit central i den feministiska rörelsen i Turkiet (Sirman 1989). Där exempelvis den svenska kvinnorörelsen genom historien i stor utsträckning fokuserat på kvinnors rätt till arbete och med de frågor som kopplas till detta (barnomsorg, allmän välfärd etcetera) (Eduards 2002; Enander et al 2013) har den feministiska kampen i Turkiet varit nära förbunden med kvinnors rätt till ett liv fritt från mäns våld. Och där frågan om mäns våld mot kvinnor i en svensk kontext framförallt drivits av en kvinnojour rörelse som inte självklart stått i kvinnorörelsens centrum (Enander et al 2013), har våld varit kärnan i den breda turkiska kvinnorörelsens krav om kvinnors rättigheter. Den kvinnojour rörelse vi känner i Sverige och västvärlden finns inte i Turkiet; bara ett fåtal feministiska jurer existerar/har existerat, och istället har feminister krävt att staten tar sitt ansvar för att skydda våldsutsatta kvinnor (Ekal 2011).

Att kvinnojour rörelsen och därmed mäns våld mot kvinnor inte haft en självklar plats i den svenska kvinnorörelsen kan också ses i ljuset av ett svenskt ideal om jämställdhet och samförstånd mellan könen, ett ideal som kvinnojourer med sin blotta närvaro utmanar (jämför Eduards 2007). Män och kvinnor har i ett svenskt politiskt samtal inte setts som en konfliktlinje, och separatistiska sammanhang som kvinnojourer har betraktats med misstanke (Eduards 2002; Eduards 2007; Enander et al 2013). Turkiska feminister har däremot genom åren inte behövt förhålla sig till den självbild av nära-nog-uppnådd jämställdhet på samma sätt som svenska feminister (Lundgren och Westerstrand 2005; Eduards 2007; Wendt 2012). Att våld är en del av mäns, kvinnors och barns vardag och ett omfattande samhällsproblem är därför inte en lika hotande tanke i Turkiet som i Sverige.

När kvinnorörelsen i Turkiet har arbetat för synliggörande och erkännande av mäns våld mot kvinnor som ett socialt, och framförallt politiskt problem, har personliga berättelser, bilder på personer, och personers namn varit ständigt

närvarande (Baytok 2012; *Sosyalist Feminist Kolektif* 2013). I demonstrationer under den period (2010-2013) som vi studerat, exempelvis i de årliga 8 mars-tågen längs Istanbuls europeiska respektive asiatiska huvudgator, syns alltid plakat med bilder av mördade kvinnor. Här finns fall som fått stor medial uppmärksamhet, men också mindre kända. Aktioner och andra former av initiativ tar ofta sin utgångspunkt i konkreta personers utsatthet. När exempelvis det första numret av *Pazartesi* kom ut 1995, som en pionjär bland de moderna feministiska tidningarna/tidskrifterna, var ett medialt uppmärksammat våldtäktsfall den första nyheten och ett fall som engagerade hela redaktionen (Intervju med aktivist/journalist 8 november 2010).

Det finns alltså i Turkiet en historia av kvinnorörelsens konkreta engagemang i enskilda fall och synliggörande av desamma. Det handlar både om att vara en aktiv part i och kunna påverka rättsfall (Baytok 2012) och att skapa uppmärksamhet och bedriva opinion kring en fråga genom enskilda fall som synliggörs genom bilder, namn och berättelser (*Sosyalist Feminist Kolektif* 2013). Som feministisk metod, inte minst för att synliggöra mäns våld mot kvinnor, kan detta kopplas till devisen ”det personliga är politiskt” med rötter i 60- och 70-talens internationella kvinnorörelse. Såväl i aktivism som i feministisk forskning om våld har personliga erfarenheter, om än inte alltid som i de turkiska exemplen med konkreta och namngivna *personer*, varit grunden i en förändrad förståelse av våld: från ett avvikande och individuellt problem till en fråga om kontroll och mäns kulturella,

sociala och politiska makt (se SOU 2004 för en översikt).

När *Socialistiska feministkollektivet* (Sosyalist Feminist Kolektif), en av organisationerna inom nätverket *Istanbuls feministiska kollektiv* (İstanbul Feminist Kolektif), nyligen skrev historien om kampanjen *Vi revolterar mot mord på kvinnor* (Kadın Cinayetlerine Karşı İsyandayız) berättades om fall av mord på kvinnor, många av dem medialt uppmärksammade. De personliga historierna framställdes som sammankopplade med en politisk kampanj. Denna kampanj initierades 2010 i samband med att regeringen publicerade statistik som visade på kraftigt höjda tal av mord på kvinnor, och står i en lång tradition inom turkisk kvinnorörelse att samlas kring en konkret fråga (se till exempel Women for Women’s Human Rights – New Waves 2005). Huvudargumentet denna gång var att visa kvinnors frustration över att lagstiftning och andra politiska initiativ inte ledde till några substantiella förändringar, och krav samlades i devisen ”Mord på kvinnor är politik”. Vid de förberedande mötena fattades beslut om att denna gång skulle ambitionen vara att uppnå största möjliga mediauppmärksamhet (Intervju med aktivist 7 november 2010).

Våld mot kvinnor: från osynlighet till synlighet

I november 2010 genomförde representanter från kampanjen *Vi revolterar mot mord på kvinnor* en aktion på en kvinnokonferens, som arrangerades som en del i firandet av Istanbul som kulturhuvudstad. Under premiärminister Recep Tayyip Erdoğans

inledningstal ställde sig en stolsrad av kvinnor tyst upp, och höll plakat med texten ”Mäns kärlek dödar tre kvinnor varje dag”, och ”Medan du säger att vi inte är jämlika män dödas fler av oss” (det senare syftade på att premiärminister Erdoğan i ett tal strax innan sagt att män och kvinnor ska komplettera varandra istället för att sträva efter jämlikhet). När kvinnorna ställde sig upp med plakat, lämnade samtliga kameror Erdoğan. Medias blickar riktades mot kvinnornas protest, medan vakter visade ut dem (Eldén och Ekal kommande).

Dagen efter rapporterade i stort sett alla de större tidningarna om aktionen. Plakatens texter citerades, aktionen kallades ”kvinnornas protest mot mord på kvinnor” och det berättades om hur premiärminister Erdoğan tvingats avbryta sitt tal. Detta blev upptakten till en stor medial synlighet när det gäller frågan om våld mot kvinnor. I Turkiet, liksom i andra länder, har frågan om synlighet varit central för att få upp mäns våld mot kvinnor på dagordningen som ett samhällsproblem. Ett fenomen som inte syns, kan heller inte definieras som ett problem, och för att uppnå synlighet är förstasida media en central arena (jämför van Zoonen 1992).

Från att mord rapporterats om i notiser på de turkiska tidningarnas ”tredje sida”, återfanns det från hösten 2010 och framåt i allt större utsträckning också på förstasidan. Osynlighet var inte längre en fråga: våld mot kvinnor, framförallt dödligt våld, ”mord på kvinnor”, blev under åren efter 2010 en i hög grad synlig fråga i turkisk media (Eldén och Ekal kommande).

Rapporteringen och diskussionerna

följde å ena sidan ett välkänt mönster som våldsforskning många gånger tidigare identifierat. Våld betraktades som en avvikelse från det ”normala”; det utövas av män och mot kvinnor som på olika sätt skiljer sig

Framförallt dödligt våld, ”mord på kvinnor”, blev under åren efter 2010 en i hög grad synlig fråga i turkisk media.

från ”oss” genom sin kulturella eller sociala tillhörighet eller genom olika typer av individuella avvikelser (jämför nedan och se till exempel Wendt 2002; Lundgren 2012). Mäns arbetslöshet nämndes, vid sidan av exempelvis fattigdom, geografisk plats och/eller psykisk sjukdom (jämför Gencel Bek och Altun 2009). Olika aspekter av kvinnans beteende nämndes, vilket implicit eller explicit gjorde brottet till en fråga om heder eller svartsjuka (jämför Alat 2006; Sirman 2009; Alan Held 2012; Karakuş 2012).

Å andra sidan följde med denna ökade uppmärksamhet också delvis ett nytt sätt att tala om könat våld – just som en fråga om kön. Från att bara ha rapporterats om som enskilda skandaliserade fall, blev de nu ”mord på kvinnor” i formuleringar som ”ytterligare ett mord på en kvinna”, eller ett direkt användande av kampanjens slogan: ”varje dag mördas tre kvinnor”. Också initiativ från alternativ media var en del i detta nya sätt att tala om våld. Exempelvis har sedan 2009 nättidningen *bianet* varje månad publicerat listor på mord och senare även andra former av våld mot kvinnor och barn.

I *bianet*, i kampanjens slogan och så småningom även i mainstreammedias rapportering, framträdde ett mönster. Fallen kopplades samman utifrån att de hade någonting gemensamt; det handlade om mord på kvinnor. Ett mönster, en koppling mellan enskilda och sinsemellan olika fall framträdde: mord på kvinnor blev en fråga om kön, om att män tar sig rätten att bestämma över kvinnors liv och död. Ett könat mönster framträdde och en feministisk logik användes, vilket betydde att våld mot kvinnor inte bara fick en synlighet i media utan också en könad synlighet (Eldén och Ekal kommande).

Ett emblematiskt fall: mordet på Ayşe Paşalı

En tydlig tendens i denna nya synlighet var att vissa fall gavs en uppmärksamhet och sattes in i ett sammanhang som gick långt utöver berättelsen om det enskilda fallet. De blev vad vi kallar *emblematiska fall*. Ett sådant fall var mordet på Ayşe Paşalı (Eldén och Ekal kommande).

Ayşe Paşalı mördades av sin man i december 2010. Efter mordet var mediauppmärksamheten enorm, och den fortsatte under lång tid. Media följde mordrättegången, intervjuade anhöriga och skrev om tiden som föregått mordet. Mordet hade skett under ett pågående rättsfall rörande mannens våld mot Ayşe Paşalı, och det blev uppenbart i rapporteringen att hon hade sökt och nekats myndigheternas skydd (*bianet.org* 21 januari 2011). Media hade, om än i mindre skala, också följt rättegången mot hennes man rörande misshandel, och när hon mördades hade man därför tillgång till förstahandshistorier om och foton på både Ayşe Paşalı och maken.

Enligt en av de kolumnister vi intervjuat var medias tillgång till bilden av hennes blåslagna ansikte en viktig förutsättning för att fallet blev så uppmärksammat som det blev.

Saken var den att efter att hon hade blivit mördad gjorde *Habertürk* en stor fin bild av henne, som visade henne slagen och med ett hjälplöst uttryck. Jag tror att detta, som visuell media, var mycket, mycket viktigt. Hela hennes ansikte var svullet. Plus att killen, hennes man var bredvid henne, och försökte... det var en så bra bild, det var ett så bra ögonblick, att fånga det ögonblicket. Där finns allt (Intervju med kolumnist 2 maj 2011).

Från den bild som kolumnisten beskriver, tillsammans med texten "Ayşe Paşalı-alarm" eller "Våld mot kvinnor", skapade tidningen *Habertürk* en logotyp som användes som illustration till artiklar som handlade om olika former av våld mot kvinnor (vid skrivandet av denna artikel våren 2014 används den fortfarande). Ayşe Paşalis namn användes också i rubriker som "Alla kvinnor är Ayşe Paşalı" (*habertürk.com* 23 februari 2011), "Jag vill inte bli som Ayşe Paşalı" (*sabah.com.tr*

28 mars 2012), eller ”En Ayşe Paşalı-händelse i Ümraniye” (*iha.com.tr* 9 februari 2012). Hennes historia blev därigenom generaliserad: den handlade inte (bara) om en individuell kvinna, utan om kvinnors utsatthet.

Ayşe Paşalı som emblematiskt fall på den turkiska mediaarenan blev en berättelse om en kvinnas liv och död som fick betydelse långt utöver historien om henne själv. Vår förståelse av emblematiska fall ligger i linje med Jenny Kitzingers begrepp ”mediaschabloner” (*media templates*). Mediaschabloner fungerar som redskap för att definiera och ge mening åt nyheter, och de fyller en funktion i skapandet av berättelser om specifika sociala problem (Kitzinger 2004: 54ff; jämför Reimers 2007). Också Lance W Bennett och Regina Lawrence begrepp ”nyhetsikoner” (*news icons*), som en bild/händelse vilken går utöver det ursprungliga fallet, och ”överlever konklusionen i den historia där de[t] först framträdde”, fångar vår förståelse av begreppet (Bennett och Lawrence 1995: 22).

När vi väljer att använda begreppet emblematiska fall, är det för att understryka den personliga karaktären hos en ”mediaschablon” eller ”nyhetsikon”. I de fall vi analyserar, har det betydelse att det inte ”bara” är en händelse eller ett fenomen som beskrivs, utan att det handlar om konkreta personers liv – i dessa fall liv som definieras utifrån att de släckts (Eldén och Ekal kommande).

Berättelsen om Ayşe Paşalı sammankopplades med andra berättelser om kvinnor som utsatts för våld. Hennes namn nämndes i samband med notiser om kvinnor som utsatts för våld, när andra emblematiska fall diskuterades och i samband med nyheter om aktivism, lagstiftning och statliga initiativ eller brist på initiativ. Fallets emblematiska status syntes både genom att det blev ett redskap för journalister att tolka andra fall, och genom att det fick symbolisera fenomenet våld mot kvinnor.

En mördad kvinna bland ”oss”

Utöver medias tillgång till sina egna förstahandshistorier och foton av Ayşe Paşalis blåslagna ansikte och att fallet uppmärksammades under en period när media öppnat för en ny könad förståelse av våld mot kvinnor, finns också andra aspekter som var betydelsefulla i den process genom vilken fallet blev emblematiskt. En av dessa var, med en av de kolumnister vi intervjuat, hennes ”moderna utseende”:

Ayşe Paşalı hade ett modernt utseende. Ofta är kvinnorna, ni vet man vet något om dem först efter att de är döda. De har sina huvuddukar, det är dåliga bilder som media bara vill visa så här ni vet, mycket små. (...) De är fattiga, vanliga människor som utsatts för sin mans våld, och ingen visste något om dem, kanske bara några grannar. Men Ayşe Paşalı hade en historia (...) hon var blond och hon såg modern ut (Intervju med kolumnist 2 maj 2011).

I berättelsen om Ayşe Paşalı var det svårt för media att ty sig till de vanliga förklaringarna till och myterna om vem som utsätts för och vem som utövar våld. Det var svårt att placera förövare eller våldsoffer i särskilda kategorier, hos ”de andra”, bortanför ett ”oss”.

Dicle Koğacıoğlu talar om hur kontraster skapas i diskussioner om hedersvåld i såväl internationell som turkisk media (liksom på andra arenor) (Koğacıoğlu 2004). I väst konstrueras hedersvåld som ett främmande fenomen bland det inhemska ”Öst”, som ställs i kontrast till den västerländska civilisationen. I Turkiet formas motsvarande kontrast kring region och etnicitet (västra versus östra Turkiet, turkiskt versus kurdiskt). Nükhet Sirman kallar denna kontrastering “a power operation that serves to obliterate the fact that women are subjected to the violence of their kin in many different parts of the world” (Sirman 2009: 43). Genom kontrasten skapas en ”särskild” sorts brott, och en ”särskild” identitet som attribueras de inblandade. Hon argumenterar för att “the Turkish society, with its legal apparatus, social services, media and police force applies the discourse the west used to otherize the east, to its own east, the Kurds” (ibid: 42). Med andra ord: i en västerländsk kontext består kontrastens ”andra” sida av invandrare, i Turkiet av kurder.

Men Ayşe Paşalı var varken fattig eller kurd. Hon var blond och hade ett ”modernt utseende”. Hon dolde inte heller det faktum att hon misshandlats utan gjorde vad staten (i alla fall i retoriken) förväntade sig; hon gick till polisen. Hon varken såg ut eller betedde sig som de föreställda ”andra”, utan snarare som ”oss”, och det var svårt att definiera hennes make som avvikande eller onormal (jämför Sirman 2009; Lundgren 2012).

Bilden av Ayşe Paşalıs blåslagna ansikte med det ”moderna utseendet” blev, med Bishnuprija Gosh (2011), en ”ikonisk bild” mättad med symbolik. Gosh talar om hur dessa ikoniska bilder kan förmedla känslor för ett kollektiv. I bilden av Ayşe Paşalı kan dessa känslor för ett kollektiv sägas ha skapats i, och tagit formen av, en process genom vilken hennes öde blev en angelägenhet inte bara för individuella kvinnor som utsatts för våld och deras närstående. Inte heller blev det en angelägenhet bara för kvinnor och män bland ”de andra”. Istället symboliserade mordet på Ayşe Paşalı våldsutsatthet bland ”oss”, ett kollektiv där också ett ”vi” inkluderades.

Mord på kvinnor: statens ansvar

När mord på kvinnor blev ”vår” angelägenhet, öppnade det upp för att ställa krav på ansvarstagande, ett krav som riktades mot den turkiska staten. I Ayşe Paşalıs fall var det uppenbart att myndigheterna, staten, misslyckats med att skydda henne (Eldén och Ekal kommande).

Hon (Ayşe Paşalı) gick till polisen, hon gick till domstolen, hon gjorde allt. De flesta kvinnor som mördas har inte möjlighet att ta dessa steg. Så plötsligt blev det tydligt att gud, den här kvinnan hade problem, hon har skilt sig och hon gick till polisen och domstolen. Men ingen kunde skydda henne. Hon mördades ändå (Intervju med kolumnist 2 maj 2011).

Media började ställa de krav som feminister sedan länge formulerat, och gjorde kraven på statens ansvarstagande att agera mot mäns våld och skydda våldsutsatta kvinnor, till sina egna. Ayşe Paşalı blev en symbol för statens misslyckande, och bilden av hennes blåslagna ansikte blev ett ”mediabevis” för att hon sökt hjälp men inte fått någon. Staten hade en chans att rädda henne, men misslyckades.

Att inkludera statens ansvarstagande i frågor om våld mot kvinnor blev ett vedertaget sätt att rapportera och diskutera. Det fortsatte under lång tid efter mordet på Ayşe Paşalı och poängterades om och om igen i relation till andra nyheter. Statens ansvar stod i fokus både i nyheter som talade om misslyckanden och om framgångar. Nyheter citerade kvinnors egna krav på att skyddas från det våld de utsatts för av män i sin närhet, under rubriker som ”Staten borde ta hand om mig, jag vill inte dö” (*Taraf* 22 november 2011). Och när tidningar istället rapporterade om fall där kvinnor kunnat fly undan våld, stod även här statens ansvar i fokus. ”Nu är kvinnor skyddade” aviserade tidningen *Sabah* i huvudnyheten på förstasidan, med referens till att sju kvinnor under kort tid fått skydd genom att deras män dömts till besöksförbud efter hot (*Sabah* 22 november 2011).

Och staten svarade. I augusti 2012 sändes på turkisk TV en kort informationsfilm (*kamu spotu*) producerad av Social- och familjeministeriet. I denna informationsfilm, skriver tidningen *Habertürk*, ”förklarar departementet kampen mot våld mot kvinnor med referens till Ayşe Paşalı”. Filmen visar hur hon flyr sitt hem och sin mans våld, desperat och med en resväska i handen, och omfamnas av de människor hon möter.

Ministeriet skriver om historien om Ayşe Paşalı och ger den ett lyckligt slut. Budskapet tycks vara att det som hände 2010 inte skulle hända två år senare: de turkiska medborgarna vet hur man ska ta hand om en våldsutsatt kvinna, hon blir inte längre övergiven av myndigheterna. Filmen *kamu spotu* visar styrkan i den emblematiske status Ayşe Paşalı fick. Hennes fall gör den mediala berättelsen om våld mot kvinnor i Turkiet till en berättelse om statens misslyckande. För att ta tillbaka tolkningsföreträdet transformerar den turkiska staten symbolen Ayşe Paşalı: från att symbolisera statens misslyckande, blir hon nu en symbol för dess framgång i kampen mot våld mot kvinnor.

Det är i en process där kvinnorörelsen, media och politiker interagerar som Ayşe Paşalı får en emblematiske status. Den feministiska logik som präglade

kvinnorörelsens kampanjer, enligt vilken mord på kvinnor kopplas samman och könas, plockas upp av media. När media gör våldet till en fråga om kön och politik, öppnar det för att ställa krav på politiker att agera och på staten att ta sitt ansvar. Och det tvingar staten att visa att de tar detta ansvar. Hade sambanden och interaktionen inte funnits där, hade kraften i det emblematiska fallet Ayşe Paşalı knappast blivit så stark. Om underliggande (makt)förhållanden förblir osynliga är det svårt att hävda att våld mot kvinnor är ett problem som en stat måste bekämpa och ta ansvar för.

Att öppna eller stänga mediala samtal

Det emblematiska fallet Ayşe Paşalı, i en kontext där mord på kvinnor kopplats samman och blivit en fråga om kön, öppnade alltså på flera sätt upp samtalet om könsrelaterat våld i turkisk media. Således kan det ses som ett exempel på de aspekter av nyhetsikoner som Bennett och Lawrence (1995) poängterar. Med referens bland annat till Rodney King-fallet (vita polisens misshandel av en afro-amerikansk man inför övervakningskameror i Los Angeles 1991) argumenterar de för att nyhetsikoner fungerar som ett kondenserat drama:

The icon, with its ability to stand alone as an emblematic decisive moment that can be evoked with a simple phrase or visual reference [...], enables reporters to introduce it into the narrative frames of other types of stories. This practice can break down narrative boundaries and open the news to thematic innovation, linkages between otherwise isolated events (Bennett och Lawrence 1995: 26).

Ayşe Paşalı-fallet fungerade just så. Det aktualiserades om och om igen genom enkla referenser i form av hennes namn eller bild, och introducerades i andra fall och i generella berättelser om våld mot kvinnor. Isolerade händelser kopplades till en tematik, ”mord på kvinnor”, och blev en fråga om att kvinnor mördades för att de är kvinnor, en fråga om kön. Det blev ett fall som öppnade upp för att se nytt, tänka kreativt, se samband och framförallt att våga utkräva ansvar: staten ställdes till svars – och såg sig nödgad att svara.

Med avstamp i Bennett och Lawrence (1995) resonemang om nyhetsikoners funktion, argumenterar Jenny Kitzinger för att fall som får en symbolisk status kan verka i en helt annan riktning. Hon introducerar begreppet mediaschabloner:

[...] they are defined by their lack of innovation, their status as received wisdom and by their closure. In other words, far from opening up historical reflection they reify a kind of historical determinism which can filter out dissenting accounts, camouflage conflicting facts and promote one type of narrative (Kitzinger 2004: 72).

Jag vill fortsättningsvis visa att också det som skiljer Kitzingers från Bennett och Lawrence resonemang, betoningen på huruvida fall öppnar eller stänger samtalet om ett socialt fenomen, har bäring för att förstå och fördjupa tolkningen av mediala berättelser om mord på kvinnor. I detta syfte vänder jag blickarna mot en svensk kontext och mot det mest uppmärksammade fallet av dödligt våld mot en kvinna i Sverige: det mediala, och i vidare mening samhällsrelaterade, samtalet som följde efter mordet på Fadime Sahindal i januari 2002.

Mördade kvinnor bland "dem", hos "oss"

Runt sekelskiftet 2000 hade det svenska samtalet om våld i hederns namn just tagit fart. Flera fall av mord eller mordförsök på kvinnor hade uppmärksammats, och hedersmord, hedersvåld, hedersrelaterat våld var begrepp som börjat användas i det svenska offentliga samtalet (se till exempel Eldén 2003; Carbin 2010).

Diskussionerna och debatterna handlade vid denna tid i stor utsträckning om myndigheternas, eller statens om man så vill, misslyckande med att skydda kvinnor mot mäns våld (Carbin 2010). I likhet med Ayşe i Turkiet blev Sara och Pela namn som förknippades med en berättelse om hur myndigheterna känt till hur kvinnor (i Sverige unga kvinnor) utsatts för våld av manliga släktingar (i Sverige pappor, farbröder, bröder och kusiner) men inte lyckats förhindra att de till slut mördades. Tvärtom var myndigheter aktiva i att försätta unga kvinnor i livsfarliga situationer, trots att kvinnorna explicit uttryckte rädsla för att

mördas (jämför Eldén och Westerstrand 2004). Efter att de mördats riktades kritik mot enskilda myndigheter, men framförallt pratade man om hur det svenska samhället måste genomgå en självrannsakan och fråga sig "hur detta kunde hända", här i Sverige där sociala myndigheter har i uppdrag att ta hand om sina medborgare.

Redan efter det första stora uppmärksammade fallet, mordet på Sara i Umeå 1996, kallade dåvarande integrations- och jämställdhetsministrar (Leif Blomberg respektive Ulrika Messing) till krisseminarium om "integration, jämställdhet och våld mot invandrade kvinnor". De initierade också en studie om "villkoren för unga kvinnor med annan etnisk och kulturell bakgrund än majoritetsbefolkningen och som befinner sig i utsatta positioner" för att ta reda på om "generations- och kulturkonflikter" gör att flickor mår dåligt och behöver samhällets hjälp (Invandrarverket 2000: 9f).

Studiens slutsatser var att det finns "kulturella aspekter" såsom "patriarkala mönster" som försvårar de unga kvinnornas liv. Huvudorsaken till deras utsatthet fann man dock inte här utan i sociala problem som utanförskap i det svenska samhället, relationsproblem i familjen eller svåra migrationserfarenheter (Invandrarverket 2000). Dessa förklaringar stämmer väl överens med de förklaringar till våld mot kvinnor som varit framträdande i svensk politik sedan 70-talet, då alkohol fick sällskap av psykiska sjukdomstillstånd och/eller maktlöshet sprungen ur sociala omständigheter som utslagning, dåliga uppväxtvillkor eller en tillfälligt svår livssituation (Wendt Höjer 2002).

Dessa olika förklaringar har gemensamt att orsaken till mäns våld mot kvinnor söks i det som uppfattas som avvikande, och inte normalt (Lundgren 2012). Utgångspunkten är att män som använder våld är annorlunda än andra män, och den centrala frågan blir sålunda varför just dessa, och inte andra, män slår. Våld blir ett marginellt problem som utövas av, och drabbar, särskilda individer. Istället för att ta fasta på det som mest uppenbart förenar olika konkreta fall av mäns våldsutövning mot kvinnor, nämligen att förövarna är män, söker man fragmentariska och företrädesvis individuella förklaringar. Enligt avvikelseperspektivet är det inte intressant att söka förstå våldet genom att koppla det till den svenska kulturens föreställningar om maskulinitet och femininitet, vad män och kvinnor är och bör vara, eller till relationer mellan kön och makt i vårt samhälle (jämför SOU 2004; Lundgren 2012).

På 1990-talet utmanades avvikelseperspektivet i svensk politik. Den reform som kom att kallas Kvinnofridsreformen präglades av ett nytt sätt att tänka, just genom att frågor om hur våldet kan kopplas till kön och makt ställdes och kvinnors erfarenheter av våld stod i fokus (SOU 2004). Detta i kölvattnet av en internationell trend som bland annat innehöll den första FN-deklarationen som behandlade våld mot kvinnor, definierat som "a manifestation of historically unequal power relations between men and women" (FN 1993).

Om den studie som Blomberg och Messing initierade i stor utsträckning präglades av en avvikelseförståelse av våld, gjorde de

ministrar som några år senare övertog deras poster en annan tolkning av hedersvåld. Då hade ännu ett hedersmord, på Pela Atroshi i Irakiska Kurdistan, fått stor uppmärksamhet och debatten tycktes inte mattas av. Integrationsminister Mona Sahlin och jämställdhetsminister Margareta Winberg, den senare också en av de drivande i Kvinnofridsreformen, argumenterade på DN-debatt 2000 för att mäns våld mot kvinnor, oavsett om det sker "här" eller "där", till syvende och sist handlar om relationen mellan kön och makt (Sahlin och Winberg 2000).

Ministrarna gick i sin debattartikel emot den förståelse av hedersvåld som efter mordet på Sara kommit att dominera nyhetsrapporteringen, där "kultur" med olika tillhörande led – krockar, kollisioner, konflikter, barriärer – fått förklara våld mot kvinnor med invandrarbakgrund. Bland de experter från olika håll som diskuterade frågan offentligt var förklaringarna inte lika entydiga, och i likhet med Sahlin och Winberg argumenterade flera emot enkla "kultur"-, och "kulturkrocks"-förklaringar (Eldén 2003; Larsson och Englund 2004; Ekström 2009; Carbin 2010).

Ett drygt år senare, hösten 2001, berättade Mona Sahlin i en intervju i *Ordfront Magasin* med rubriken "Sveket mot flickorna" att hon gjort en omsvängning. Hennes tidigare uppfattning, som i artikeln sades vara uttryckt framför allt i Sahlins och Margareta Winbergs debattinlägg, var nu ett svek mot unga invandrarkvinnor. Sahlin riktade kritik mot svenska feminister, inklusive sig själv, för rädslan att kallas rasister när de inte velat se invandrarkvinnors

särskilda utsatthet. Åtgärderna, som hon sa att hon själv varit för feg för att uttrycka, formulerade hon som att: ”i Sverige gäller ett knippe värderingar som det bara är att ställa upp på”, och ”om folk drar sig undan samhället för att slippa anpassa sig måste vi hitta sätt att tvinga in svenska värderingar” (*Ordfront Magasin* 2001).

Ett emblematiskt fall och en hegemonisk förståelse

Några månader därefter, i januari 2002, mördades Fadime Sahindal av sin pappa. Och Mona Sahlins omsvängning blev inte bara hennes, utan kom att gälla hela det svenska offentliga samtalet.

Jag vill hävda att om det är något svenskt fall av våld mot kvinnor som fått en emblematiskt status så är det mordet på Fadime Sahindal. Det var en berättelse om en kvinnas liv och död, som fick betydelse långt utöver den enskilda historien och kopplades samman med andra mord (”Sara, Pela, Fadime”), det blev ett redskap för att definiera och ge mening åt andra berättelser (”unga invandrarkvinnors utsatthet”), och det fyllde en funktion i skapandet av en förståelse för ett specifikt problem (”hedersrelaterat våld”). Händelsen, och inte minst bilden av Fadimes ansikte, överlevde med kraft ”konklusionen i den historia där de[n] först framträdde” (Bennett och Lawrence 1995: 22). Att berättelsen i det här fallet handlade om en person hade stor betydelse för dess emblematiska status. Fadimes liv och öde exponerades i media ner till detaljnivån om vilken sång hon helst lyssnade på.

Liksom i berättelsen om Ayşe Paşalı i Turkiet stod statens, eller med svenskt

språkbruk myndigheternas, ansvar för det inträffade i fokus. Frågan om ”hur detta kunde ske”, nu med tillägget *igen*, efter mordet på Sara och Pela, upprepades om och om igen. För liksom i de två tidigare svenska fallen hade myndigheter i allra högsta grad kännedom om Fadime Sahindals utsatthet. Det fanns tidigare utredningar och domar, och liksom Ayşe hade Fadime strax innan mordet sökt hjälp hos polisen för att hon kände sig hotad. Om turkisk media hade tillgång till förstahandshistorien om Ayşe var så än mer fallet när det

Och Mona Sahlins omsvängning blev inte bara hennes, utan kom att gälla hela det svenska offentliga samtalet.

gällde Fadime: TV-intervjuer, tidningsreportage, tal i riksdagen. Hon hade till och med sagt att hon medvetet sökte mediauppmärksamhet för att hon hoppades att det skulle ge henne skydd.

Den mediala berättelsen om Ayşe Paşalı i Turkiet fick emblematiskt status som en berättelse om dödligt våld mot kvinnor hos ett modernt turkiskt ”oss”, en blond kvinna med ett ”modernt utseende”. Fallet blev emblematiskt genom en process där aktivism visat vägen för media att med en feministisk logik synliggöra kopplingar mellan sinsemellan olika fall av våld i olika delar av landet, bland olika etniska grupper och i olika samhällssegment. Våld mot kvinnor könades; kvinnor mördas för att de är kvinnor.

Den emblematiska status som den

mediala berättelsen om mordet på Fadime Sahindal fick i en svensk kontext, pekade i en helt annan riktning.

I Eva Reimers (2007) analys av artiklar ur *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet* och *Uppsala Nya Tidning* under månaden efter mordet, konstaterar hon att media omedelbart definierade det som ett speciellt våld vilket bara utövas av och drabbar invandrare. "Konflikten" mellan Fadime och hennes familj så som den beskrevs i media handlade om att hon ville vara svensk, hennes familj ville att hon skulle förbli kurdisk (ibid). Mordet etablerades som ett fenomen bland "dem" i kontrast till ett "oss", och etablerade en dikotomi mellan å ena sidan ett kvinnoförtryckande och våldsamt "de", å andra sidan ett jämställt och eftersträvanvärt "vi" (jämför Eldén 2003; Lundgren och Lilja 2003; Eduards 2007).

Maria Carbins avhandling om det politiska och mediala samtalet om hedersmord under åren som följde, visar att den förståelse som dominerade media månaden efter mordet fördjupades och blev till en hegemonisk förståelse i svensk politik. Hennes konklusion är att den position som söker förklaringar till hedersvåldet i "det kulturella, specifika som rör patriarkala värderingar hos vissa invandrargrupper" är den som nått "en hegemonisk position i de statliga satsningarna mot hedersrelaterat våld" (Carbin 2010: 160; jämför Eduards 2007).

Konklusion: emblematiska fall som öppnar eller stänger eller både och Ayşe Paşalı-fallet i Turkiet och Fadime Sahindal-fallet i Sverige blev båda emblematiska i sina respektive mediakontexter. De

fick avgörande betydelse för det offentliga samtalet om våld mot kvinnor under åren respektive årtiondet som följde. Genom att de generaliserades och blev angelägna långt utöver den enskilda berättelsen och kopplades till vad som kom att definieras som ett samhällsproblem någon måste ta ansvar för, öppnade båda fallen för att på allvar ställa krav på politikerna. I såväl Turkiet som i Sverige hade det visserligen före dessa fall rests krav på statens/myndigheters ansvarstagande, men båda öppnade för ett sätt att samtala där det inte fanns någon återvändo, ingen möjlighet att undvika att tala och agera. Och i båda fallen var media i hög grad aktiv i att formulera dessa krav. Det var också i stor utsträckning i relation till media och i media som politikernas svar kom: vi tar ansvar, vi ska agera kraftfullt mot våldet.

Men där det emblematiska fallet Ayşe Paşalı i Turkiet öppnade upp för en ny förståelse i linje med Bennett och Lawrence (1995) sätt att definiera nyhetsikoner, stängdes det svenska samtalet. Visserligen skapades ett samband, men inte till fall som kunde definieras som ett "oss", utan till andra fall bland "dem": till hedersmord, försök till hedersmord, grova fall av hedersvåld.

Det emblematiska fallet Fadime Sahindal blev med Jenny Kitzinger (2004) en mediaschablon. Hedersvåld, en för den svenska kontexten/diskussionen nytt begrepp, hade kunnat öppna upp för en reflektion kring olika former av våld och den svenska förståelsen av våld mot kvinnor. Istället fick det representera en "historisk determinism" som rensade ut skiljaktiga förståelser och dolde motsägelser (Kitzinger 2004: 72). Som ett

emblematiskt fall passade såväl media som politiker in fallet i en grundmurad svensk avvikelseförståelse av våld mot kvinnor, där avvikelser i detta fall blev en kultur konstruerad som motsatt den svenska (jämför Eldén 2003; Mellberg 2004). Berättelsen som bekräftade redan etablerade förståelser om ”de” våldsamma, i kontrast till ”oss” jämställda/våldsbefriade, blev den enda rätta, den hegemoniska.

Också i en turkisk kontext måste dock frågan ställas om huruvida Ayşe Paşalı-fallet faktiskt på allvar och mer grundläggande förändrade det offentliga samtalet. Fallets emblematiske karaktär formades genom en process där feministisk aktivism öppnade för mediaaktörer att själva skapa samband och därmed en könad förståelse av våld mot kvinnor där någon måste ta ansvar. Men när vi ställer frågan om *vilka* kvinnor som staten avkrävdes och uttryckte sig ha ansvar för blir bilden av förändringen annorlunda. I den annonskampanj som jag nämner i artikelns indelning, *8 mars 8 kvinnor*, gör staten själv ett urval. De kändisar vilka sminkas som mördade kvinnor vid ögonblicket för sin död, kan sägas vara statligt definierade emblematiske fall. Med något undantag är detta mord inom familjen, kvinnor som mördas av sina äkta män, och de flesta av dem är också mödrar. Samma mönster gäller de mord på kvinnor som hamnade på tidningarnas förstasidor.

Det tycks alltså inte vara vilka kvinnor som helst som den turkiska staten anser sig ha ett ansvar för att skydda, utan i första hand ärbara kvinnor. Sett från detta perspektiv ligger betydelsen av det emblematiske fallet Ayşe Paşalı istället, eller snarare också, i linje med betydelsen av det emblematiske fallet Fadime Sahindal i Sverige: en mediaschablon som skapar en typ-berättelse om vem som är värd att skyddas. Därmed kan också detta fall sägas både öppna och samtidigt stänga frågan om våld mot kvinnor. I Turkiet är det ärbara kvinnor i familjen som staten anser vara värda att skydda. I Sverige är det berättelser om våldet som är lätt att placera bland ”de Andra” och därför passar den svenska självbilden, som väcker politikerns handlingskraft.

Noter

1. Gendered Violence in the Turkish Media är ett treårigt forskningsprojekt (2010-2013) som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond och Kungliga Vitterhetsakademien. Projektet är placerat på Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul och leds av Åsa Eldén. The Media and the Women's Movement in Turkey är ett projekt som drivits av den turkiska organisationen KAYA med Berna Ekal, även doktorand vid École des hautes études en sciences sociales (EHESS), Paris, som huvudansvarig. Projektet har under åren 2010-2013 finansierats av Sveriges generalkonsulat i Istanbul. Jag vill rikta ett varmt tack till våra finansörer, och till informanter och konstruktivt kritiska och uppmuntran-de kollegor i Turkiet och Sverige som gjort dessa projekt möjliga. Tack också till TGV:s två anonyma granskare, och särskilt till en av dem, för värdefulla kommentarer. Och så det varmaste tacket till Berna Ekal för ett samarbete som inte kunde varit bättre och roligare, och som kommer att fortsätta länge än.

Referenser

Alan Held, Deniz (2012) *Use of Images Depicting Violence Against Women in Turkish Popular Press*. Trondheim: Trondheim universitet.

Alat, Zeynep (2006) "News Coverage of Violence Against Women", *Feminist Media Studies* 6(3): 295-314.

Arat, Yesim (2004) "Feminist Institutions and Democratic Aspirations: The Case of the Purple Roof Women's Shelter Foundation", *Journal of Economic and Administrative Studies* 8(1-2): 293-309.

Baytok, Cemre (2012) *Political Vigilance in Court Rooms: Feminist Interventions in the Field of Law*. Istanbul: Bogaziçi University.

Bennett, W. Lance och Lawrence, Regina (1995) "News Icons and the Mainstreaming of Social Change", *Journal of Communication* 45(3): 20-39.

bianet.org 21 januari 2011 "State Responsible for Killing of Ayse Pasali". <http://www.bianet.org/english/english/127312-mp-ersin-state-responsible-for-killing-of-ayse-pasali> [8 september 2014].

bianet.org 6 februari 2014 "Parliament Passes Internet Censorship Bill". <http://www.bianet.org/english/freedom-of-expression/153303-parliament-passes-internet-censorship-bill> [8 september 2014].

bianet.org (Listor över våld mot kvinnor 2009-2014). <http://bianet.org/bianet/bianet/133354-bianet-siddet-taciz-tecavuz-cetelesi-tutuyor> [8 september 2014].

Carbin, Maria (2010) *Mellan tystnad och tal. Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm Studies in Politics 134. Stockholm: Stockholms universitet.

Cucklanz, Lisa M. och Moorti, Sujata (2009) *Local Violence, Global Media. Feminist Analyses of Gendered Representations*. New York: Peter Lang.

Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.

Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik: Om Moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas Akademi.

Ekal, Berna (2011) "Women's Shelters and Municipalities in Turkey: Between Solidarity and Benevolence", *EchoGéo* 16(2011): 1-13. <http://echogeo.revues.org/12509> [2 september 2014].

Eckström, Simon (2009) *Hedersmorden och orden*. Göteborg & Stockholm: Makadam.

Eldén, Åsa (2003) *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Uppsala universitet.

Eldén, Åsa (2010) "Men's Violence and Women's Responsibility. Mother's Stories About Honour Violence", Mazher Idriss, Mohammad och Idriss, Mazher (red) *Honour, Violence, Women and Islam*. London: Routledge.

Eldén, Åsa (2011) "Rykten och tystnad. Berättelser om sexuellt våld i turkiska och svenska media" (2011) *Dragomanen* 13/2011. Istanbul: Svenska forskningsinstitutet.

Eldén, Åsa (2012) "Vems förlorade liv? Medias rapportering om dödligt våld mot kvinnor i Turkiet", *Dragomanen* 14/2012. Istanbul: Svenska forskningsinstitutet.

Eldén, Åsa och Ekal, Berna (2014) *Erkek Siddeti, Görünürlük ve Medya* (Men's Violence, Visibility and the Media). Istanbul: KAYA.

Eldén, Åsa och Ekal, Berna (kommande) "From Icons to Emblematic Cases: The Media and 'Murders of Women' in Turkey", artikel accepterad för *Middle East Journal of Culture and Communication*.

- Eldén, Åsa och Westerstrand, Jenny (2004) "Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25(3): 35-56.
- Enander, Viveka, Holmberg, Carin och Lindgren, Anne-Li (2013) *Att följa med samtiden. Kvinnojournalistik i förändring*. Stockholm: Atlas Akademi.
- FN (1993) *Declaration on the Elimination of Violence Against Women A/RES/48/104*. <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm> [7 oktober 2014].
- Finkel, Andrew (2000) "Who Guards the Turkish Press? A Perspective on Press Corruption in Turkey", *Journal of International Affairs* 54(1): 147-166.
- Gencel Bek, Mine och Altun, Abdülrezak (2009) "Media, Women and Domestic Violence in Turkey", Guggisberg, Marika och Weir, David (red) *Understanding Violence: Contexts and Portrayals*. Oxford: Inter-Disciplinary Press.
- Ginsburg, Faye D., Abu-Lughod, Lila och Larkin, Brian (2002) (red) *Media Worlds. Anthropology on a New Terrain*. Berkley & Los Angeles: University of California Press.
- Ghosh, Bishnupriya (2011) *Global Icons: Apertures to the Popular*. Durham & London: Duke University Press.
- habertürk.com* 23 februari 2011 "Her kadinin adi Ayse Pasali". <http://www.haberturk.com/yasam/haber/604232-her-kadinin-adi-ayse-pasali> [8 september 2014].
- Hall, Stuart, (1981/1973) "Encoding and Decoding in the Television Discourse", Hall, Stuart Hobson, Dorothy, Lowe, Andrew och Willis, Paul (red) *Culture, Media, Languages: Working Papers in Cultural Studies*. London: Hutchinson.
- iha.com.tr* 9 februari 2012 "Bir Ayse Pasali olay da Ümraniye yasandi". <http://www.iha.com.tr/bir-ayse-pasali-olayi-da-umraniye-de-yasandi-asayis-159308> [8 september 2014].
- Invandrarverket (2000) *Låt oss tala om flickor*. Norrköping: Integrationsverkets rapportserie 2000: 6.
- Kadin Cinayetlerine Karsi İsyandayiz* (ung. Vi revolterar mot mord på kvinnor). <http://www.kadincinayetlerineisyandayiz.blogspot.com/> [8 september 2014].
- Karakus, ilkim (2012) *Romanticizing Hetero/Sexual Power Hierarchy: Jealousy Discourse in the Media Narratives of Male Violence Against Women*. Final paper, SOC 462. Istanbul: Bogaziçi University.
- Kitzinger, Jenny (2004) *Framing Abuse. Media Influence and Public Understanding of Sexual Violence Against Children*. London & Ann Arbor: Pluto Press.
- Larsson, Stieg och Englund, Cecilia (2004) *Debatten om hedersmord. Feminism eller rasism*. Stockholm: Svartvitets Förlag.
- Lundgren, Eva (2005) "Könet våld - nya våldsbilder, krockande förståelser och utmaningar i praktiken", *Socialmedicinsk tidskrift* 86(2): 483-489.
- Lundgren, Eva (2012) *Våldets normaliseringsprocess*. Stockholm: ROKS.
- Lundgren, Eva, Heimer, Gun, Westerstrand, Jenny och Kalliokoski, Anne-Marie (2001) *Slagen Dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfattningsundersökning*. Umeå och Uppsala: Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet.
- Lundgren, Eva och Lilja, Linnea (2003) "Ett övergrepp av 'dom' mot 'oss'", *Dagens Arena* 2: 58-59.
- Lundgren, Eva och Westerstrand, Jenny (2005) "Behövs en sammanhållen våldsförståelse?" *Socialmedicinsk tidskrift* 82(6): 503-513.
- Medyatava* 2014 (turkiska tidningars upplagesiffror). <http://www.medyatava.com/tiraj> [8 september 2014].
- Mellberg, Nea (2004) *Mäns våld mot kvinnor. Synliga mödrar och osynliga barn*. Upp-

sala: Uppsala universitet.

Ordfront Magasin nr 11/2001 "Sveket mot flickorna", (Kristina Hultmans intervju med Mona Sahlin).

Radikal 8 mars 2013 "Siddete karsi türk modeli". http://www.radikal.com.tr/turkiye/siddete_karsi_turk_modeli-1124243 [8 september 2014].

Reimers, Eva (2007) "Representations of an Honour Killing", *Feminist Media Studies* 7(3): 239-255.

Reportrar utan gränser (2014) *World Press Freedom Index*. www.reportrarutangranser.se/sites/default/files/rapporter/wpfi2014.pdf [8 september 2014].

Sabah 22 november 2011 "Artik kadinin korumasi var". Årsbok 2010.

sabah.com.tr 28 mars 2012 "Ayse Pasaliolmak istemiyorum". <http://www.sabah.com.tr/Yasam/2012/03/28/ayse-pasali-olmak-istemiyorum> [8 september 2014].

Sahlin, Mona och Winberg, Margareta (2000) "Kulturen ingen ursäkt", *Dagens nyheter* 8 december 2000.

Saktanber, Ayse (1995) "Women in the Media in Turkey: The Free, Available Woman or the Good Wife and Selfless Mother?", Tekeli, Sirin (red) *Women in Modern Turkish Societies: A Reader*. London & New Jersey: Zed Books.

Sirman, Nükhet (1989) "Feminism in Turkey: A Short History", *New Perspectives on Turkey* 3(1): 1-34.

Sirman, Nükhet (2009) "Honour or the Murder of Women: How to Conceptualize Crimes Against Women Globally", Eldén, Åsa (red) *Sharing Experiences of Similarities and Differences. Arab-Swedish Meetings about Honour Related Violence Against Women*. Alexandria: Svenska institutet.

Sosyalist Feminist Kolektif (2013) Bakgrund till och beskrivning av kampanjen *Kadin Cinayetlerine Karsi Isyandayiz* 1 november 2013. <http://sosyalistfeministkolektif.org/feminizm/tarihimizden/kampanyalara/732-kad-n-cinayetlerine-isyanday-z-kampanyas.html> [8 september 2014].

SOU (2004) *Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvåld och makt*. Betänkande av Utredningen om kvinnofridsuppdragen. SOU 2004:121. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Taraf 22 november 2011 "Devlet bana sahip çiksin ölmek istemiyorum".

Tekeli, Sirin (1995) "1980'ler Türkiyesi'nde Kadınlar", Tekeli, Sirin (red) *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakis Açısından Kadınlar*. Istanbul: iletisim.

van Zoonen, Liesbet (1999) *Feminist Media Studies*. London: Sage.

Wendt, Maria (2012) *Politik som spektakel. Almedalen, mediemakten och den svenska demokratin*. Stockholm: Atlas Akademi.

Wendt Höjer, Maria (2002) *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Stockholm: Liber.

Women for Women's Human Rights - New Ways (2005) *Turkish Civil and Penal Code Reforms from a Gendered Perspective: The Success of Two Nation-Wide Campaigns*. Istanbul: Women for Women's Human Rights.

Özcan, Ayse Esra (2009) *Visualisation of Gender in the Turkish Press. A Comparative Analysis of Six Turkish Newspapers*. Bremen: Jacobs University.

Özyürek, Esra (2006) *Nostalgia for the Modern. State Secularism and Everyday Politics in Turkey*. Durham: Duke University Press.

Dagstidningar som samlats in under fem olika tvåveckorsperioder 2011-2012: *Aksam*,

Bir Gün, Cumhuriyet, Günlük/Gündem, Habertürk, Hürriyet, Milliyet, Posta, Sabah, Radikal, Taraf, Yeni Safak, och Zaman.

Intervjuer som refereras direkt i artikeln

Intervju med journalist 16 april 2011

Intervju med kolumnist 2 maj 2011

Intervju med aktivist 7 november 2010

Intervju med aktivist/journalist 8 november 2010

Nyckelord

Emblematiska fall, feminister, interaktion, media, mord på kvinnor, politiker, Sverige, Turkiet

Åsa Eldén

Svenska forskningsinstitutet

Istiklal cad. 247, Beyoglu

Istanbul

E-post: asae@sri.org.tr

THE PLACE OF WOMEN IN WAR 1914-2014

Sarajevo, 7-8 juni, 2014

SANELA BAJRAMOVIC JUSUFBEGOVIC

I juni i år hölls konferensen *The Place of Women in War 1914-2014* i Sarajevo. Titeln till trots handlade majoriteten av bidragen om de senaste två decennierna. Då flera av presentationerna var dagsaktuella var de samtidigt viktiga och känslomässigt svåra att tala om. I en syrefattig lokal och med tårarna i halsen försökte de syriska aktivisterna Maria Al Abadeh och Razan Ghazzawi finna ord för att beskriva syriska kvinnors aktivism före och under det pågående kriget. De berättade om orädda, självuppoftande gärningar under revolutionen (2011) då kvinnor och män stod sida vid sida, och kvinnors krympande handlingsutrymme sedan krigsutbrottet. De berättade om aktivister som trots dessa hinder, och det brinnande kriget, utmanar nyupprättade gränser. Den mestadels kvinnliga publiken som hade samlats i centrala Sarajevo för att delta i konferensen lyssnade igenkännande.

Konferensen organiserades av den franska akademiska organisationen *Women in War*, som fram till 2018 planerar ytterligare fyra sådana runt om i världen. Ett hundratal deltagare, både akademiker och aktivister, från olika håll i världen möttes i syfte att uppmärksamma och diskutera relationen mellan genus och väpnade konflikter. Cirka 40 deltagare presenterade sina arbeten antingen i paneldiskussioner, rundabordssamtal eller via en speciell YouTube-kanal. Första konferensdagen handlade om kvinnors *olika* krigserfarenheter och roller under krig, med rundabordssamtal om kvinnor som motståndare till våld, krig och nationalism, men också kvinnor som soldater. Andra dagen behandlades efterkrigsperioden och då särskilt krigsdomstolar. Det råder ingen tvekan om att Bosnien-Hercegovinas krigs- och efterkrigsperiod fick mest utrymme, men ett flertal bidrag satte också andra krigs- och konfliktdrabbade områden i centrum. På grund av utrymmesskäl har jag valt att i korta drag redogöra för sessionen som handlade om sexuellt våld i krig.

Som forskare har jag i över tio år intresserat mig för krigsrelaterat sexuellt våld. Jag har studerat ämnet ur ett offerperspektiv samt följt det bosniska samhällets (i detta fall särskilt kvinnoorganisationers) hantering av dess följder. Mina förväntningar på denna sist placerade session i programmet var höga av flera skäl. Det var just i samband med det bosniska fallet som historiska förändringar inom internationell rätt kom, likaså synen på sexuellt våld som krigsstrategi. Bosnien är också ett skolexempel på hur den här typen av våld förblir en av de mest känsliga politiska frågorna även efter undertecknandet av fredsavtalet. Med tanke på det blev jag förvånad över att sessionen om sexuellt våld i krig saknade befintlig forskning om den bosniska kontexten. Synd är det också att aktivister från inhemska kvinnoorganisationer, som besitter flerårig erfarenhet av arbete med frågan, inte fanns bland presentatörerna. Det hade varit ett ypperligt tillfälle att dela med sig av den ackumulerade kunskapen med deltagare från länder där krig fortfarande pågår. De två vetenskapliga bidragen, skrivna av amerikanska akademiker, studerade fenomenet sexuellt våld i krig på en teoretisk nivå. I båda bidragen, som alltså inte var baserade på genomförda empiriska studier, tangerades orsaksfrågan. Holly Williamson från Arizona State University diskuterade en rad potentiella orsaker till varför män våldtar i krig. Hon intresserade sig för varför sexuellt våld i krig varierar mellan kontexter. Något svar på den sista frågan kunde Williamson inte ge då hon endast var i början på empiriarbetet.

Women in War är en liten organisation vars medlemmar (akademiker) arbetar på frivillig basis. Organisationens mål är att bryta tystnaden om kvinnor och krig. Ett annat, minst lika viktigt syfte, är att skapa mötesplatser för forskare och aktivister som arbetar med liknande frågor. Båda syften har organisationerna lyckats väl med i Sarajevo. Ett av budskapen som i alla fall jag bär med mig från denna konferens är att akademiker och aktivister behöver varandra. I samarbetet finns frön till förändring av de samhällen vi lever i. Ett illustrerande exempel är bosniska aktivisters roll i institutionaliseringen av genusvetenskap i landet. Kvinnovetenskap startades i slutet av 1990-talet som en alternativ utbildning av en kvinnoorganisation, något senare kom tidskriften *Patchwork*, och senare även ett masterprogram vid universitetet. Det sistnämnda, bör det kanske tilläggas, med generösa bidrag från SIDA. Framtiden för genusvetenskap, och genus som en analytisk kategori inom andra vetenskapliga discipliner är tyvärr fortfarande oviss. Att *Women in War* bildar en filial i Sarajevo, och förlägger sin första konferens till den bosniska huvudstaden kan bara stärka genusstudiernas position. Nästa år arrangeras konferensen i Libanons huvudstad Beirut.

Sanela Bajramovic Jusufbegovic

Epost: sanela.bajramovic-jusufbegovic@oru.se

Aage Radmann*Huliganlandskapet. Medier, våld och maskuliniteter*

Malmö högskola, Malmö Studies in Sport Sciences nr 13, 2013

1

For some time, relations had been frosty between Hammarby and AIK, approaching freezing point during the winter after several, in AIK's opinion, unacceptable actions by Kompisgänget Bajen (KGB).

Everything culminated Saturday the 12th of June in an encounter in Gnesta outside Stockholm. Amazingly 440 boys from both groups were on the prowl that day, and the fight has been classified as the biggest organized football fight in Scandinavian history!

KGB were completely flattened by the raging and violently punching AIK lads in front of 8 policemen [...] It took exactly 43 seconds before Kompisgänget Bajen, in AIK-circles nicknamed Kickersgänget Bajen, fled the battlefield.

The AIK mob roared in triumphant joy while the Hammarby supporters gathered their wounded warriors (broken arms and legs, broken noses and other lesser injuries) and hurried to their cars ... (Radmann 2013: 180).

Så beskrivs ett stort huliganlagsmål mellan Hammarby- respektive AIK-supportrar på internetsajten Sverigesceen.com. Sajten drivs av personer som ser sig själva som huliganer och som de rätta uttolkarna av vad som är att betrakta som "äkta" huliganism. Frågan om vad som är att betrakta som huliganism, vem som är en "äkta" huligan och hur huliganism ska förstås är centrala teman i Malmöforskaren och idrottsvetaren Aage Radmanns avhandling *Huliganlandskapet. Medier, våld och maskuliniteter*. Mer specifikt handlar avhandlingen om hur äldre och nyare medier bidrar till att forma och omforma berättelser om huliganism och huliganer, berättelser där våld och manlighet är centrala teman. Perspektivet är svenskt, men Radmann erbjuder systematiska jämförelser mellan svenska och utländska, främst brittiska, förhållanden.

De medier som studeras i avhandlingen utgörs såväl av äldre medier, eller "gammalmedia" som Radmann skriver, till exempel dagstidningar, tv och radio, som av nyare medier, eller "nymedia", till exempel internetsajter och sociala medier som Facebook och Twitter. Lite förenklat kan man säga att det i gammalmedia finns en tydlig uppdelning mellan producenter av huliganberättelser och konsumenter av samma berättelser. Producenterna, ofta journalister, ser huliganismen på håll och förfasas över vad de uppfattar som meningslöst våld. I nymedia finns inte samma tydliga uppdelning mellan producenter och konsumenter. Här uppträder huliganerna själva ibland som producenter, eller som både producenter

och konsumenter – så kallade ”prosumenter”. I och med detta öppnar sig möjligheter för nya, och kanske alternativa, berättelser om hooliganism; berättelser vari manligheten och våldet gestaltas på helt olika sätt.

Avhandlingens teoretiska ramverk har två grundläggande hörnstenar: Erving Goffmans dramaturgiska perspektiv och R.W. Connells teori om hegemonisk maskulinitet. Det dramaturgiska perspektivet handlar i grund och botten om hur sociala situationer får sina givna innebörder och hur dessa är identitetsskapande. För att analysera denna process lånar Goffman metaforer från teatervärlden. Enkelt uttryckt analyserar Radmann de olika hooliganberättelserna som vore de olika dramatiseringar av samma sociala fenomen. Goffman berör till viss del genus i sina arbeten, bland annat i termer av ”genusuppvisning”, det vill säga ”konventionaliserade avbildningar” av män och kvinnor. ”Man skulle kunna säga”, menar Radmann, ”att just hooliganismen verkar vara en paradgren inom genusuppvisning” (s. 79). Och som ”paradgren” uttrycker hooliganismen det Connell benämner som hegemonisk maskulinitet: ”[t]he configuration of gender practice which embodies the currently accepted answer to the problem of legitimacy of patriarchy [...]” (s. 79).

Resultatet i avhandlingen presenteras i fyra vetenskapliga artiklar. I artikeln ”The New Media and Hooliganism. Constructing Media Identities” (publicerad 2012 i antologin *We Love to Hate Each Other: Mediated Football Fan Culture*, red. Thore Roksvold och Roy Krøvel) presenterar författaren en analys av den ovan nämnda internetsajten Sverigesscenen.com, vilken drivs av Firman boys, en grupp hooliganer med kopplingar till fotbollslaget AIK.

Firman är ett brödraskap och något man kvalificerar sig för. Genom att vara lojal mot sina vänner, alltid ställa upp och aldrig backa för något. Vi är välorganiserade, disciplinerade, alla vet vilka vi är och vad vi står för. Vi är de hårda killarna som fruktas och respekteras. Vi är de dominerande i hela den stora massan och vi anser med vår fullaste övertygelse att fotboll och våld hör ihop. Vi har ett rykte att bevara och vårda och vi satsar alltid på kvalitet framför kvantitet. Våra grabbar är skolade i Firman ett bra tag, vi vet vilka vi är och vad som förväntas av oss, hur vi blir betraktade samt vilket värde vi tillmätts. Vi slåss mot likasinnade och vi betraktar oss som män av heder (s. 185).

Medan gammalmedia beskriver hooliganslagsmålen som kaotiska och ett störande av samhällsordningen, betonar hooliganerna själva, ofta genom nymedia, det meningsfulla med att slåss och att slagsmålen är resultatet av överlagda handlingar. Värt att notera är att i båda berättelserna gestaltas ”riktiga män” som starka, lojala och disciplinerade. Journalister och hooliganer är således oense om hur hooliganslagsmålen

ska förstås, men överens om vad en ”riktig man” är.

Detta är teman som framkommer även i avhandlingens tre övriga artiklar, ”Att äga en (huligan-) berättelse. Mediers konstruktion av fotbollsvåld” (publicerad i den elektroniska tidskriften *Scandinavian Sport Studies Forum* 3, 2012), ”Hooligans: Nice Guys of the Last Alpha Males? A Study of Football Supporters’ Self-image” (publicerad i tidskriften *Soccer & Society* 2014) och ”Hit and Tell – Swedish Hooligan Narratives” (publicerad online i tidskriften *Sport in Society*) 2013. ”Det nya medielandskapet”, sammanfattar Radmann, ”möjliggör en mångfald av tolkningsföreträden och för första gången framträder aktörerna själva – ’huliganerna’ – på mediescenen” (s. 102). Huliganerna är aktiva ”prosumenter”, de deltar både i slagsmålen och i skapandet av berättelser om slagsmålen. Mot slutet av avhandlingen gör Radmann en intressant iakttagelse om kopplingarna mellan huliganism och sportjournalistik:

Den maskulinitet som framträder i de olika huliganarrativen visar sig ha många paralleller till den maskulinitetsdiskurs som återfinns inom delar av den traditionella sportjournalistiken – en maskulinitet som bygger på styrka, hårdhet och på ett avståndstagande från det som kan uppfattas som feminint (s. 104).”

På detta sätt åskådliggörs den ambivalens om hur idrott, särskilt elitinriktad tävlingsidrott – och särskilt de stora lagbollspelen – ska förstås; vilka värden som är legitima och

hur dessa inverkar på utövare och åskådare.

Jag har läst avhandlingen med stort intresse. Den är välskriven, i synnerhet de fyra artiklarna. Den sammanfattande kappan har inte samma skärpa och röda tråd som jag upplever att artiklarna har. Detta är inte ovanligt när det gäller sammanläggningsavhandlingar. I denna recension har jag lyft fram vad jag själv uppfattar som avhandlingens centrala problematik: relationen mellan olika medier (gammal respektive ny) och förståelsen av huliganslagsmålen (deras karaktär och bevekelsegrunder). Bland avhandlingens slutsatser (s. 102) ges denna problematik dock endast ett begränsat utrymme. Istället lyfts en del andra slutsatser fram, slutsatser kring frågor som förvisso berörs i avhandlingen, men som jag upplever inte har samma analytiska fokus som analysen av nyss nämnda problematik. Mina samlade intryck är emellertid mycket positiva och jag upplever mig själv ha fått både god inblick i och ökad förståelse för huliganlandskapet och de reella och potentiella problem som är förknippade med idrottsrelaterat våld.

Håkan Larsson

Professor i idrott, inriktning utbildningsvetenskap

Gymnastik- och idrottshögskolan, GIH
Stockholm

Maria Eriksson, Linnéa Bruno & Elisabeth Näsman
Domestic Violence, Family Law and School. Children's Right to Participation, Protection and Provision
 Palgrave Macmillan 2013

Med stor respekt för dess författare ger jag mig i kast med boken *Domestic Violence, Family Law and School. Children's Right to Participation, Protection and Provision*. I boken behandlas konsekvenserna av våld inom familjen och familjerättstvister, dels för förskole- och skolbarn, dels för skolpersonal. Boken bygger dels på befintlig lagstiftning och forskning inom området barns utsatthet och upplevelser av våld i nära relationer, dels på författarnas empiriska material. Författarnas egen forskning har genomförts under det senaste decenniet i form av intervjuer med familjerättsutredare och barn, intervjuer och enkäter med skolpersonal samt analys av socialtjänstens utredningsmaterial. Vissa jämförelser görs mellan England, Wales och Sverige. Även om det finns skillnader mellan länderna både vad avser skolsystem och lagstiftning är utgångspunkten för analyserna att utvecklingen har gått mot ökad synlighet och fokus på säkerhet i regelsystemen där "barnets bästa" är utgångspunkt. Författarna anger att det emellertid finns en osäkerhet huruvida en ökad synlighet och ett fokusskifte fått praktiskt genomslag inom skolan. De argumenterar för att skolan måste inkluderas i analysen av hur välfärdssystem hanterar våld i nära relationer, och för vikten av att barn som

lever med våld i sin vardag får rätt stöd från skolpersonal i form av delaktighet, skydd och omsorg. De ställer sig dock frågan om i vilken grad förskole- och skolpersonal verkligen har kompetens och är förberedda för att hantera denna problematik.

Begreppet KASAM (känsla av sammanhang) används avseende barnen, ett begrepp som ursprungligen beskrevs av Antonovsky i *Unraveling the Mystery of Health. How People Manage Stress and Stay Well* från 1987. Känsla av sammanhang inbegriper olika komponenter som innebär förmågan att hantera stress och som anses utvecklas under barndomen och stabiliseras i trettioårsåldern. Användandet av KASAM i det här sammanhanget anser jag vara ett intressant grepp och författarna menar att ökad delaktighet samt stöd från skolpersonal skulle kunna bidra till ökad känsla av sammanhang för utsatta barn. I anslutning till detta vill jag dock lyfta fram att man på senare tid inom forskarvärlden har diskuterat, till och med av Antonovsky själv innan han gick ur tiden 1994, att KASAM kanske inte är så stabil som man tidigare påstått, att den tvärtom faktiskt kan förändras, till det bättre (eller sämre för den delen) även senare i livet.

Ett problem som lyfts fram i boken är hur involverad skolpersonalen blir i situationer som handlar om olika former av barns utsatthet, samtidigt som de inte har formell befogenhet att fatta beslut. Familjerättsjuristerna som är föga involverade i den praktiska verkligheten i skolan är å andra sidan paradoxalt nog de som har beslutanderätt. Författarna anger att det dessutom från socialtjänstens sida ofta brister i fråga

om viktig information i olika ärenden till skolpersonalen.

I boken beskrivs hur skolpersonal, förutom att de i sin vardag har att hantera olika former av barns utsatthet, själva kan bli utsatta för hot, till exempel av en pappa som vill hämta sitt barn i skolan trots att han inte har rätt till umgänge med barnet. Författarna drar i det sammanhanget en parallell till det som man inom forskningen om kvinnomisshandel benämner normaliseringsprocessen, en teori beskriven av Eva Lundgren 1989 i *Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier*. Med normaliseringsprocess menas i korthet att våldet i en typisk misshandelsrelation är en successiv process som så småningom leder till att våldet upplevs som en normal del av vardagen, både av den manliga förövaren och av det kvinnliga offret. Författarna diskuterar att även skolpersonal kan genomgå en form av normaliseringsprocess som ett sätt att distansera sig. Jag anser dock att man ska vara aningen försiktig med att använda denna teori för andra grupper än misshandlade kvinnor då normaliseringsprocessen för en kvinna som utsätts för våld av en man i en nära relation innebär så mycket mer av allvarlighetsgrad eftersom våldet utförs av en person som hon borde kunna känna störst tillit till av alla i sin omgivning.

Intervjuerna med personal inom förskolan och skolan visar att genusrelationer har betydelse för personalens bemötande av berörda föräldrar. Personalens strategier varierar beroende på föräldrarnas positioner såsom kön, klass och etnicitet. De tenderar till exempel att närma sig våldsutsatta

kvinnor med distansnerande och disciplinerande strategier i högre grad än i bemötandet av de våldsamma männen. Våldet konstrueras som ett socialt problem förknippat med vissa grupper där en hierarki mellan svensk kultur och andra kulturer produceras. Däremot är det inte lika tydligt att kön görs i personalens bemötande av barnen, vilket jag ser som något förvånande, men författarna menar att det inte behöver betyda att genus inte har relevans. Mer genusforskning behövs om skolpersonals bemötande av utsatta barn.

Författarna framhåller utgångspunkten att våld i nära relationer främst handlar om mäns våld mot kvinnor och barn. Det är viktigt anser jag, särskilt som en parallell diskurs börjat synas på senare tid, nämligen den om kvinnors våld mot män i nära relationer (se till exempel *Men's and Women's Exposure and Perpetration of Partner Violence. An Epidemiological Study from Sweden* av Lövestad & Krantz, i *BMC Public Health* 2012). Självklart är det av intresse att våld i alla dess olika former studeras, men då är det av yttersta vikt att det görs med hänsyn till kontext och strukturella förklaringar.

I bokens konklusion anges bland annat att målet måste vara att alla barn ska vara försäkrade en meningsfull skolgång, oavsett i vilka traumatiska omständigheter de befinner sig. Analyserna visar att man i Sverige inte lever upp till kraven på delaktighet och skydd för utsatta barn. Författarna efterlyser riskbedömningsinstrument formulerade utifrån det utsatta barnets perspektiv, något de menar saknas idag. De frågar sig också om det verkligen

är för barnets bästa att involvera skolan ifråga om familjerättstvister och olika kontaktarrangemang och om det verkligen kan leda till delaktighet och skydd. Jag ser det som oundvikligt att inte involvera skolan där barnen faktiskt befinner sig en stor del av vardagen. I England och Wales ingår utbildning om skydd av utsatta barn i lärarutbildningen. Jag anser, precis som författarna, att det är hög tid att införa relevant utbildning och stöd för pedagogisk personal även i Sverige. Detta är en viktig genus- och skolpolitisk fråga. Trots att skolpersonalens strategier och hantering av barn gällande familjerättstvister och våld är centrala i boken lämnas deras upplevelser och perspektiv aningen därhän i den avslutande konklusionen. Min uppfattning är att boken handlar lika mycket om denna grupp som om de utsatta barnens perspektiv. Det känns viktigt med tanke på dess genusrelevans samt på den aktuella debatten om skolpersonals allt ökade arbetsuppgifter och ansvar.

Även om bokens upplägg och struktur presenteras inledningsvis är det bitvis svårt att hålla reda på om analysen behandlar den egna empirin eller andras forskning. Det hade också varit önskvärt om författarna ännu tydligare hade diskuterat problemet kring mäns våld mot kvinnor och barn i nära relationer i en vidare kontext med en problematisering kring svårigheterna att få senare decenniernas lagstiftning att tillämpas som avsett i praktiken. Bortsett från det, utgör boken enligt min mening ett gediget och viktigt bidrag i ledet att öka kunskaperna om våld i nära relationer, här med fokus på barns utsatthet, familjerättstvister

och skolpersonals upplevelser och hantering av denna problematik.

Maria Scheffer Lindgren

Jurist, genusvetare och fil dr. i folkhälsovetenskap

Institutionen för sociala och psykologiska studier, Karlstads universitet

Silvia Stoller (red)

*Simone de Beauvoir's
Philosophy of Age: Gender,
Ethics, and Time*
De Gruyter 2014

Våren 2008 samlades en grupp internationellt ledande feministiska filosofer i Wien för att uppmärksamma 100-årsjubileet av Simone de Beauvoirs födelse. Fokus för konferensen var de Beauvoirs omfattande bok *Ålderdomen (La Vieillesse)* från 1970 som, trots att den rönste stor framgång när den publicerades, har hamnat i skuggan av den enormt inflytelserika *Det andra könet (Le deuxième sexe)* 1949). De omarbetade och utvecklade konferensbidragen finns nu publicerade i antologin *Simone de Beauvoir's Philosophy of Age: Gender, Ethics, and Time*, redigerad av Silvia Stoller (2014). Boken ger en mycket värdefull introduktion till de Beauvoirs relativt obeforskade filosofi om åldrande och sätter den i relation till hennes övriga arbeten, främst till *Det andra könet*, men också till hennes moralfilosofiska, skönlitterära och självbiografiska verk. Den pekar också på de Beauvoirs studies betydelse för att analysera, bättre förstå och motarbeta olika former av ålderism som präglar det samtida moderna samhället.

Simone de Beauvoirs Philosophy of Age är indelad i tre delar med respektive fokus på genus, etik och tid. De första två delarna om genus, med bidrag av Penelope Deutscher, Gail Weiss och Helen Fielding, respektive etik, med bidrag av Sonia Kruks, Linda Fisher, Debra Bergoffen och

Dorothea Olkowski, knyter de Beauvoirs filosofi om åldrande till hennes arbete i *Det andra könet* och *För en tvetydighets moral (Pour une morale de l'ambiguïté)* 1947). Den tredje delen om tid, med bidrag av Sara Heinämaa, Silvia Stoller och Christina Shües, sätter de Beauvoirs bok i relation till en fenomenologisk kanon om tid och diskuterar hur hennes bidrag inte bara skrivs in i denna kanon utan också förändrar och förnyar den. Varje artikel åtföljs av en kort kommentar som ytterligare lyfter, fördjupar och problematiserar specifika frågor. Strukturen med korta kommentarer efter artiklarna iscensätter en akademisk dialog som engagerar och inbjuder till vidare diskussion, något som gör att boken kan lämpa sig väl för undervisning och seminariediskussioner. Samtidigt gör strukturen att boken framstår som en aning upphackad och repetitiv. Ett alternativ till kortare kommentarer efter varje artikel hade varit lite längre samlade inledningar till bokens tre delar för att knyta ihop de olika artiklarna i respektive del och föra dem i dialog med varandra samt synliggöra kopplingar dem emellan. Det här är något som i viss mån görs i Stollers inledning men som med fördel hade kunnat betonas i anslutning till varje del.

Samtliga artiklar tar utgångspunkt i feministisk teori och i den fenomenologiska tradition inom vilken de Beauvoir själv var verksam. Artiklarna bidrar därmed till att förankra hennes arbete i just den traditionen och etablera hennes betydelse för utvecklingen av feministisk fenomenologi. Genom att lyfta fram och undersöka fenomenologiska implikationer av de

Beauvoirs studie utgör antologin ett viktigt bidrag i den feministisk-fenomenologiska forskningen på minst två sätt. Dels bidrar antologin, tillsammans med de Beauvoirs bok, till att vidga fältet av beskrivbara erfarenheter till att inkludera åldrande i relation till andra levda erfarenheter, dels synliggör den hur ett sådant vidgande också får konsekvenser för fenomenologin, rörande till exempel metod och grundläggande begrepp som subjektet, den Andre, ändlighet, tvetydighet och tid. Jag hade gärna sett en fördjupad diskussion av den här typen av implikationer i bokens inledning. Inledningen klargör att boken syftar till att lyfta fram fenomenologiska implikationer av de Beauvoirs studie. Detta syfte uppfylls, men det är måhända inte alltid lätt att se på vilket sätt det uppfylls för en läsare utanför en fenomenologisk tradition. Det hade också varit intressant med en diskussion om relationen mellan Simone de Beauvoirs fenomenologi och empiriska vetenskaper. Jag tänker då närmast på hennes sätt att använda empirisk forskning, såväl som konst och litteratur, i sin filosofi och hennes sätt att skriva filosofi i olika genrer där en tvärvetenskaplig ansats genomsyrar hennes arbete.

Simone de Beauvoirs Philosophy of Age bidrar vidare till att synliggöra de Beauvoirs relevans för en genusvetenskap som betonar social och kulturell materialisering av identiteter. Boken gör det genom att lyfta fram hennes förståelse av åldrande som en kulturellt, socialt och historiskt situerad levd erfarenhet, omöjlig att förstå i isolering från andra aspekter av en specifik situation. Både inledningen och flera av bokens

artiklar betonar dessutom de paralleller de Beauvoir drar i sin analys av kvinnan och femininitet i *Det andra könet* och av äldre och åldrande i *Ålderdomen*. Analysen synliggör hur både kvinnor och äldre kategoriseras som "den Andre" eller "de Andra" och marginaliseras såväl begreppsligt och symboliskt som politiskt, kulturellt och socialt. Boken, och i synnerhet Penelope Deutschers diskussion, lyfter även fram hur konstitutionen av kön och ålder inte kan särskiljas från varandra utan sker intersektionellt. Även intersektionen mellan åldrande och sjukdom samt nedsatt funktionalitet tas upp av Linda Fisher och i viss mån av Debra Bergoffen. Här hade det varit givande med en mer genomgripande diskussion och ett inkluderande av andra intersektionella aspekter, så som sexualitet, etnicitet, ras och klass. Vad kan Simone de Beauvoirs djupgående analys av åldrande bidra med i förståelsen av åldrande i relation till HBTQ-personer? Åldrande i relation till samhällsklass? Antologin öppnar för sådana diskussioner genom antydningar om att åldrande är intersektionellt, och genom att betona hur Simone de Beauvoirs arbete, genom dess grundliga analys och argumentation, utgör en politisk kraft mot marginalisering och förtryck av sociala grupper, dock utan att frågor rörande andra intersektioner än kön/genus, ålder och i viss mån funktionalitet fördjupas.

Ett av de mest intressanta spåren som löper genom hela boken är förståelsen av åldrande som både en subjektivt levd upplevelse och någonting som på olika sätt tillskrivs utifrån genom vetenskapliga, kulturella och sociala diskurser. Den här

dubbelheten vilar på den fenomenologiska insikten att mänsklig existens är just både subjektivt levd och objektivt kategoriserad och att dessa två aspekter omöjligt kan särskiljas. Det är en förståelse som tar situering och fakticitet på allvar och som pekar på vikten av att inte reducera åldrande till en biologisk process eller ålder till enbart en biologisk eller social kategori. Biologisk såväl som social ålder levs och upplevs alltid subjektivt i specifika situationer i relation till andra. Boken lyfter också fram hur Simone de Beauvoirs synliggörande av åldrandets dubbelhet, både som subjektiv upplevelse och något som tillskrivs utifrån, inte bara innebär att äldre kategoriseras som "de Andra", utan också blottlägger subjektivitet som en process av tillblivelse i vilket självet blir annan för sig själv genom att uppleva sin egen tidsliga och kroppsliga förändring och genom att se sig själv utifrån. Denna process är grundläggande för vad det innebär att vara ett själv i världen och i relation med andra. Detta synliggörande av åldrandets dubbelhet som de Beauvoir lyfter fram visar hur åldrande säger någonting fundamentalt om existensen.

Sammanfattningsvis måste Simone de Beauvoirs *Ålderdomen* sägas vara ett pionjärarbete inom det tvärvetenskapliga fältet åldrande-studier som har fått allt större betydelse under senare år. Antologin *Simone de Beauvoirs Philosophy of Age: Gender, Ethics, and Time* befäster de Beauvoirs banbrytande betydelse och påminner om att inte låta vare sig verket *Ålderdomen* eller fenomenet ålderdomen hamna i skymundan utan istället inbjuda till fortsatta studier i detta tvärvetenskapliga fält.

Lisa Folkmarson Käll

Docent teoretisk filosofi,
biträdande lektor filosofi
Institutionen för kultur och kommunikation,
Linköpings universitet

Anne-Charlott Callerstig
Making Equality Work. Ambiguities, Conflicts and Change Agents in the Implementation of Equality Policies in Public Sector Organisations
 Linköping studies in arts and science. Linköpings universitet 2014

Jämställdhetsintegrering i offentlig sektor med dess 1,3 miljoner anställda, dess direkta betydelse för alla medborgare i Sverige, och dess förespeglade idé om neutrala tjänstemän är i fokus i denna avhandling. Antagandet om neutrala tjänstemän bygger på Webers idé om icke-politiska byråkrater som objektivt och rationellt genomför det de blivit ålagda. En snabb blick på vår offentliga sektor visar att det objektiva inte är så närvarande bland de i idealfallet, neutrala, tjänstemännen som man skulle önska, åtminstone inte när det kommer till olika genusaspekter.

I denna studie undersöker Callerstig, med hjälp av vad hon kallar feministisk implementeringspolicy, införandet av jämställdhet i organisationer inom offentlig sektor. Syftet är att öka kunskapen om implementering av jämställdhet inom offentliga organisationer. Mer specifikt fokuserar hon på implementeringsprocessen av jämställdhetsintegrering (gender mainstreaming). Hon undersöker fyra olika initiativ i två kommuner (Göteborg och Malmö) och en myndighet (Vinnova). I den teoretiska genomgången beskriver hon hur hon söker efter studier som använt

begreppet ”feministisk implementeringspolicy” på olika sätt men inte får fram några resultat. Hon genomförde till exempel en sökning på Google hösten 2013 men hittade inte just denna kombination. Däremot fann hon studier av implementering som även tog upp genusaspekter. Som Callerstig beskriver, bidrar denna forskning bara i begränsad omfattning till hennes studie. Anledningen till dessa studiers begränsning är att Callerstig söker ett annat angreppssätt. Social konstruktion av genus är utgångspunkten i Callerstigs angreppssätt, och det hon fokuserar är vilka konsekvenser som följer av genderiserande processer. En form av genderiserande process är till exempel implementering av policy.

Denna tämligen begränsade del av avhandlingsarbetet – en sökning efter ett begrepp på Google – visar på en tydlig och intressant utveckling av forskningsfältet genusvetenskap. Utvecklingen har följt andra vetenskapliga discipliner och det ger genusvetenskap, i likhet med andra discipliner, både styrka och svagheter. För dryga 20 år sedan när fältet var relativt ungt, förväntade sig få forskare att det skulle finnas specifika feministiska inriktningar på teorier, metoder eller begrepp med vidföljande feministiskt präglade kunskaper relaterade till desamma. Istället läste man till exempel in sig på ett teoretiskt fält som man hämtade från andra discipliner och använde sin studie för att visa på hur det aktuella fältet skulle kunna utvecklas med en feministisk analys. Idag har det genusvetenskapliga forskningsfältet kommit långt på vägen att täcka in många vetenskapliga ämnen med specifika feministiska

teoribildningar, till exempel för att visa på social konstruktion av genus i ledarskap, i pedagogiska situationer eller i hantering av risk. Detta är både en styrka och en svaghet. Det är en styrka för det visar på hur ämnet har varit framgångsrikt och det ligger i ett ämnes disciplinära karaktär att mer och mer utveckla sina egna perspektiv och metoder och på det viset stänga ute andra, alternativa perspektiv. Att bli inomvetenskapligt. Det är en svaghet för att det oundvikligen leder till en begränsning i genusforskningens tvärvetenskapliga ansats om forskare inom området enbart anser sig kunna använda tidigare studier som anlagt feministisk ansats på ett specifikt, förutbestämt sätt för att studera till exempel implementering. Härmed förlorar man oundvikligen intryck från utvecklingen inom andra vetenskapliga områden, vilka kunnat bidra till genusforskningen. Men som sagt, detta är inte att betrakta som unikt för genusforskning utan snarare del av den utveckling som gäller för vetenskapliga ämnen (liknande exempel finns inom finanst teori som under 20 år blev en del av nationalekonomi, företagsekonomi som växte fram som disciplin i Sverige från 1910-talet och framåt och så vidare). Känner man till disciplinskapandets risker kan man dessutom hantera dem, vilket Callerstig ger ett exempel på.

Callerstig hanterar den inomvetenskapliga avgränsningen genom en diskussion om vad som är en feministisk ansats. Vad är det som ska implementeras, vad är genus i dessa fall? Den teoretiska genomgången avslutas med att Callerstig relaterar olika sätt att arbeta med förändring av genus

till statsvetaren Matland (1995) ("Synthesizing the Implementation Literature. The Ambiguity-Conflict Model of Policy Implementation", *Journal of Public Administration Research and Theory* 5(2): 145-174) som har utvecklat en modell för hur man kan förstå implementering. Olika nivåer av konflikt och tvetydighet påverkar förutsättningarna för implementering. Lagstiftning mot diskriminering är ett område med låg konflikt och låg tvetydighet, medan jämställdhetsintegrering innebär lång konflikt och hög tvetydighet. Anledningen är att det är oklart hur implementering av jämställdhetsintegrering kommer att påverka redan existerande arbetssätt. I en sådan situation kompliceras implementeringen då centrala aktörer, till exempel politiker, börjar kontrollera och påverka processen.

Liksom i andra delar av studien visar Callerstig på sin skicklighet att problematisera i skrivna sammanhang. Samtidigt finns här utrymme för fortsatt arbete. Implementering ses till exempel inom området organisationsförändring som en del i en större process. Om implementering ses som del av en större process, där genderiserande processer återfinns i varje steg, kan frågan om hur jämställdhet integreras i offentliga verksamheter ytterligare fördjupas och problematiseras.

Avhandlingen är en sammanläggningsavhandling med kapp, fyra publicerade kapitel samt en artikel som tidigare publicerats i *TGV*, och som översatts för den engelskförfattade avhandlingen. Sammanläggningsavhandlingar är onekligen en svår form. Här utgörs kappan av 180 tätskrivna sidor där Callerstig inleder väl,

presenterar jämställdhetsintegreringens utveckling, en teoretisk referensram, metoddiskussioner, för att därifrån gå över till korta presentationer av kapitel och artiklar vilka blir underlag för en mer utförlig analys av resultat och en diskussion av dessa. Bara denna del är i sig en så gott som fullständig avhandling. Ett problem med sammanläggningsavhandlingar är att någon del i studien presenteras på kortare sätt. Här hade det till exempel varit mycket intressant att få en mer sammanhållen bild av fältmaterialet, det vill säga innehållet i de intervjuer och dokumentanalyser som gjorts. När de presenteras i kapitel blir de gärna i mer sammanfattade varianter, som inte alltid gör materialet rättvisa.

Det är med stort intresse jag läst Callerstigs avhandling. Offentlig sektor är angelägen att undersöka. Jämställdhetsintegrering är en omfattande fråga, som både belyser hur man kan arbeta med jämställdhet i praktiken, hur jämställdhet blir en del av organisering, hur jämställdhet ibland blir marginaliserat trots goda intentioner, och även mer övergripande vad som händer när man med grund i demokratiska utgångspunkter försöker genomföra organisationsförändringar. Som verktyg för att belysa detta lyfter Callerstig fram olika dilemman – det vill säga konflikter eller paradoxer som påverkar implementeringen – där deltagare i projekten, och vi som läsare, kan fundera på vad som är utmaningar och möjligheter med att genomdriva jämställdhetsintegrering i praktiken. Härmed flyttar Callerstig frågan om förändring bortom den enskilda personen, eller agenten, eller eldsjälens, till att på ett nyanserat sätt visa på de olika

delar, processer och intressen som påverkar en förändring och hur genus konstrueras genom dessa.

Ulla Eriksson-Zetterquist

Professor i företagsekonomi,
föreståndare Gothenburg Research
Institute, Handelshögskolan
Göteborgs universitet

SVERIGES GENUSFORSKARFÖRBUND

Nu är höstterminen igång och SGF har flera aktiviteter på gång denna höst. Självklart laddar vi för g14, den nationella genusforskarkonferensen, den 26-28 november 2014 i Umeå. Det är mycket roligt att det kom in så många förslag på papers, workshops, paneler, rundabordsamtal med mera. Det är ingen brist på spännande forskning och samtalsämnen! Under g14 kommer SGF:s doktorand och postdok-nätverk att ordna en panel med rubriken "Finns det feministiska sätt att publicera sig? Om publiceringshets, akademiska villkor och feministisk solidaritet" där de ökade kraven på externa forskningsmedel, snabba resultat, publicering i högt rankade internationella tidskrifter och vad detta gör med feministiska, juniora forskare. Ni hittar mer information om programmet på www.ucgs.umu.se/samverkan/g14/.

SGF kommer också att följa upp debattartikeln om forskningsrådets brist på strategier i förhållande till genusforskning och genusvetenskap som publicerades i *Universitetsläraren* före sommaren. En längre version finns att läsa och skriva under på SGF:s hemsida www.genusforskning.org/ eller på vår nya Facebooksida.

Ju fler namnunderskrifter desto bättre!

På vår Facebooksida kan du också gå in och gilla förbundet och sprida information om oss till dina nätverk. Ju fler vi blir desto bättre!

Ett nytt initiativ för hösten är att SGF deltar i den nationella påverkansplattformen för ökat svenskt deltagande inom Science with and for Society (SwafS), ett delprogram i EU:s Horisont 2020. Plattformen samlar svenska aktörer inom akademi, näringsliv, offentlig sektor och civilsamhället för att tillsammans arbeta fram en konkret handlingsplan för påverkansarbete så att svenska styrkeområden och utvecklingsbehov möts av utlysningarna i SwfaS-programmet. Vi ser det som en möjlighet att skapa bättre förutsättningar för genusforskare att söka EU-medel.

Har du fler tankar och idéer för hur styrelsen kan agera för att bevaka genusforskarens villkor är du välkommen att höra av dig till oss. Du hittar våra kontaktuppgifter på vår hemsida.

Det blir utan tvekan en spännande höst!

Charlotte Holgersson, ordförande
charlotte.holgersson@itm.kth.se

MEDVERKANDE I DETTA NUMMER

Kjerstin Andersson

är filosofie doktor och lektor i socialt arbete. Hon disputerade 2008 vid Tema Barn, Linköpings universitet, med en avhandling om unga män och våld. Avhandlingen kombinerar ett barndomssociologiskt perspektiv med maskulinitetsteorier och undersöker de unga männens identitetskonstruktioner i samtal om eget våldsanvändande. Andersson har publicerat i antologier om unga män och våld, så som *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (Gottzén och Jonsson 2012) och *Inequality & The Politics of Representation: A Global Landscape* (Pascale 2012), samt publicerat artiklar i *Discourse & Society*, *Men and Masculinity* och *NORMA*. Kjerstin är sedan 2013 anställd som lektor vid Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete vid Örebro universitet och undervisar på socionomprogrammets avancerade nivå om psykosocialt arbete med inriktning på barn och unga.

Renée Andersson

är doktorand i statskunskap vid Örebro universitet. Hon är verksam inom forskarskolan Offentlig verksamhet i utveckling (FOVU), samt ingår i forskningsmiljön Centrum för feministiska samhällsstudier (CFS). Andersson är grundande medlem i nätverket *The Politics of Violence*. I fokus för

Anderssons sammanläggningsavhandling står studier av gender mainstreaming som teori och politisk strategi. Där utforskar hon meningsskapande och gränsdragningar i framförallt lokala policy- och implementeringsprocesser. Hon har medverkat i boken *Jämställdhet i verksamhetsutveckling* (Lindholm, red. 2011) med kapitlet ”Jämställdhetsintegrering i lokal demokrati” (tillsammans med Gun Hedlund). Hon undervisar i statskunskap, bland annat på kursen *Kvinnofridskunskap*, samt i genusvetenskap och samhällskunskap.

Sanela Bajramovic Jusufbegovic

är doktorand i historia vid Örebro universitet och skriver avhandling med arbetstiteln *Hierarchical Sisterhood. Empowerment of Women and Peace-Building Through Swedish Aid to Bosnia 1993-2013*. Avhandlingen behandlar ett exempel på svenskt biståndsarbete riktat mot kvinnor i Bosnien, dess roll i en specifik efterkrigscontext samt relationer med inhemska kvinnoorganisationer. Bajramovic Jusufbegovic har också under en längre tid varit intresserad av krigsrelaterat sexuellt våld mot kvinnor samt kvinnors aktivism i efterkrigssamhällen. Hennes magisteruppsats ”När skammen blev starkare än sanningen” är en dokument- och intervjubaserad studie av sexuellt våld som krigsstrategi.

Dag Balkmar

är postdoktor i genusvetenskap vid Örebro universitet och med examen från Tema Genus, Linköpings universitet. Han har tidigare studerat hur genus, särskilt maskulinitet, är sammanvävt med bilrelaterade identiteter, praktiker och risktagande i bil. I Balkmars andra publikationer har "problemet" män i trafiken och risktagande i bil även relaterats till jämställdhet, nollvisionen, (folk)hälsa samt polisens yrkesutövande genom polisbilskörning. Han har bland annat publicerat "The Dangerous Others", i *Control, Vulnerability and Risk-Taking* (Lander et al red. 2014), "Den bioniske mannen på autoerotiska äventyr", i *NORMA* 5(1) 2010 (tillsammans med Tanja Joelsson) och "A Reconsideration of Two "Welfare Paradises", i *Men and Masculinities*, 12(2) 2009 (tillsammans med LeeAnn Iovanni och Keith Pringle). I Balkmars nuvarande forskning fokuserar han på intersektionalitet, policy och våld, där också cyklisters upplevelser av risk och våld i en bilnormativ omgivning utgör ett intresseområde.

Åsa Eldén

har en doktorexamen i sociologi från Uppsala universitet, där hon 2003 disputerade på den första svenska avhandlingen om hedersvåld. Hon har därefter arbetat med forskningsprojekt rörande könsrelaterat våld i olika kontexter i Sverige och Turkiet, de senaste åren som senior forskare vid Svenska forskningsinstitutet i Istanbul med finansiering från Riksbankens jubileumsfond och Kungliga Vitterhetsakademien. Sedan 2006 är hon affilierad till Bosporenuniversitetet i

Istanbul, där hon återkommande undervisar vid sociologiska institutionen. Hon har också haft många uppdrag och anställningar utanför akademien, och är nu kanslichef på organisationen Operation 1325.

Gun Hedlund

är docent i statskunskap och lektor vid Örebro universitet. Hon forskar om kön och politikens förändring på lokal och regional nivå. New Public Management, governance, offentligt ledarskap, kvinnors villkor och intressen i lokal politik, partnerskap, EU:s strukturfonder, politik om kvinnors företagande och kön/etnicitet i förnyelse av bostadsområden är exempel på empiriska områden som utforskats utifrån detta övergripande tema. Hedlund har bland annat publicerat artikeln "New steering methods in regional policy" i *Women's Studies International Forum* 35 2012 (med Lindberg), kapitlet "New Public Management and Gender in Swedish Local Government" i *Women and Representation in Local Government. International Case Studies* (Pini och MacDonald, red, 2012) och "Att samverka i ideologiskt laddade frågor – exemplet kvinnofrid" i *Governance på svenska* (Hedlund och Montin, red. 2009).

Carin Holmberg

är filosofie doktor i sociologi och har forskat om mäns våld mot kvinnor och våld i samkönade parrelationer. Tillsammans med filosofie doktor i socialt arbete Viveka Enander har Holmberg publicerat *Varför går hon – Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocess* (2004) samt redigerat boken *Hur går hon? Om att stödja*

misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser (2011) på Studentlitteratur där Holmberg skrivit kapitlet ”Nya målgrupper – Nya metoder – om djurs roll i uppbrottsprocessen”. Hon har, tillsammans med Goldina Smirthwaite och Agneta Nilsson skrivit rapporten *Mäns våld mot missbrukande kvinnor – ett kvinnofridsbrott bland andra* (2005). Stockholm: Mobilisering mot narkotika.

Kristin Järvstad

är docent i litteraturvetenskap och lektor i genusvetenskap vid Malmö högskola. Hennes forskning inriktar sig främst på kvinnliga, tidigare utforskade 1900-talsförfattare, som hon har ägnat två större studier, dels sin avhandling som behandlar genren utvecklingsromaner av kvinnliga författare, dels studien *Den kluvna kvinnligheten ”Öfvergångskvinnan” som litterär gestalt i svenska samtidsromaner 1890-1920* (2008). För närvarande håller hon på med projektet *I nationens tjänst? Beredskap, kön och nationell identitet i svenska 1940-talsromaner* där hon undersöker 1940-talet som är en komplex och spänningsfylld tid när både kön och svenskhet ifrågasätts och omformas.

Åsa Källström Cater

är docent i socialt arbete och forskar om barns upplevelser av våld, med huvudfokus på våld i familjen och på hur samhället kan tillgodose barnens behov av professionellt

stöd. Hon har bland annat medverkat i den nationella utvärderingen av stöd till barn som upplevt våld mot mamma *Stöd till barn som upplevt våld mot mamma - Resultat från en nationell utvärdering* (Broberg med flera 2010 och 2011) och i boken *Barns röster om våld – att tolka och förstå* (Eriksson, Carter, Dahlkild-Öhman och Näsman 2008) samt bland annat publicerat i *Child Abuse & Neglect* och *Child & Family Social Work*. Källström Cater är sedan 2005 anställd som lektor vid Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete på Örebro universitet och undervisar på socionomprogrammet och i viktologi.

Goldina Smirthwaite

är kulturvetare och filosofie magister i vetenskapsteori och doktorand i vårdvetenskap på Linnéuniversitetet. Hon har bland annat arbetat med mäns våld mot kvinnor inom området genusmedicin, och publicerat bland annat artikeln ”42 genusmedicinska begrepp” (i Barbro Wijma, Goldina Smirthwaite och Katarina Swahnberg (red.) (2010): *Genus och kön inom medicin- och vårdutbildningar*). Smirthwaite har nyligen publicerat kunskapsöversikten (*O*) *jämställdhet i hälsa och vård* (SKL 2007, reviderad upplaga 2014) och tidigare även, tillsammans med Carin Holmberg och Agneta Nilsson, rapporten *Mäns våld mot missbrukande kvinnor: ett kvinnofridsbrott bland andra*. Stockholm: Mobilisering mot narkotika (2005).